

Å føle det på kroppen

Levendegjøring av historien: En studie av autentisiteter i en historisk vandrerute

Anne Helen Eide Kongtorp

MUSKUL4590
Museologi og kulturarvstudier

30 studiepoeng

Institutt for kulturstudier og orientalske språk
Det humanistiske fakultet

UNIVERSITETET I OSLO

November 2022

På vei er vandreren fremme

Arnulf Øverland

Det levde livet i min fantasi kommer frem, blir synlig som bilder i hodet. Stemninger trer frem. Følelsen av vinterkulde og farlige issvuller. Eller en vårdag med sildrende bekker og fuglesang med et årvåkent blikk for hva som venter rundt neste sving. Kanskje mennesker på flukt? En nabokjerring med høybør på ryggen? Mennesker som hadde livsviktige mål?

Det levde livet kommer frem og beriker vandringen, en opplevelse som kanskje ikke har rot i virkeligheten, slik den en gang var. Men en følelse av en større bevissthet. Historien kommer nærmere og de som var her før kommer nærmere. Kroppen fylles med en slags kunnskap. Den fylles med ydmykhet og respekt for de som gikk her før. De som før vandret, opplevde fuglesang og vakre måneskinnskvelder i snødekt landskap. Men mange av de som vandret gikk fordi de måtte. Det var en nødvendighet.

Vi vandrer fortsatt, det er en annen fortelling – og den starter her.

© Anne Helen Eide Kongtorp

2022

Å føle det på kroppen.

Levendegjøring av historien: En studie av autentisiteter i en historisk vandrerute.

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammendrag

Denne studien undersøker hvordan historien levendegjøres og blir til noe mer enn abstrakte fakta i Flyktingeruta. Vandringsruta er rundt 10 mil lang og ble i 2015 innlemmet i Historiske Vandrerruter, et konsept initiert fra Riksantikvaren og Den Norske Turistforening. For å få innsikt i levendegjøringen av historien brukes autentisitet som et gjennomgående analytisk begrep. I studien undersøkes autentisitet fra tre innfallsvinkler; den som finnes i konstruksjonen fra tilretteleggende aktører, den som turgåere selv opplever – og samspillet mellom disse.

En essensiell bakgrunn i studien er at autentisitet ikke er noe som simpelthen bare *er* eller *finnes*, men noe som *skapes*; det finnes altså *flere autentisiteter*. I vandringsruta bidrar aktører med autentisiteter, men autentisiteter skapes også i turgåernes kroppslige engasjement. I immersive heritage, et fagfelt i sterk vekst, vektlegges samspillet mellom historie, kropp og sanser. Når dette samspillet fungerer levendegjøres historien og det oppstår en immersiv kulturarvsopplevelse. Med dette som bakgrunn blir forskningsspørsmålet: Hvilke autentisitetsmarkører finnes i Flyktingeruta, og hvordan bidrar de i å skape en immersiv kulturarvsopplevelse?

Analysen tar utgangspunkt i funn fra feltforskning på Internett og ute i den fysiske ruta, samt observasjon av en formidlingsaktivitet. I tillegg har åtte informanter bidratt med egne turerfaringer. Hovedfunn viser at vandringsruta bidrar med flere autentisiteter når historien levendegjøres. Historikernes autentisitet, slik vi finner den i konstruksjonen er sentral: Den tilrettelegger for autentisitetene turgåerne opplever i – og med – kroppen. Autentisiteter som oppstår i kroppslig engasjement, medvirker sterkt til at turgåerne identifiserer seg med flyktinger og grenseloser. Turgåerne kan nærmest betraktes som «andrehåndsvitner» i nåtidens kollektivtradisjon. Selv om immersiv kulturarvsopplevelser ofte relateres til vår tids nye teknologier, viser funnene at vi i stor grad har disse teknologiene *i oss*. I Flyktingeruta fungerer kroppen som et instrument når historien skal levendegjøres.

Forord

En stor takk til min hovedveileder Dirk Johannsen for kyndig og stødig hånd gjennom alle fasene. Takk for tålmodig gjennomgang av uferdig materiale, og for faglige innspill som har vært inspirerende gjennom hele prosessen. Tusen takk til Hannah Kristine Lunde, min biveileder, som har bidratt med kloke tilbakemeldinger, interessante perspektiver på fagstoff og oppmuntrende ord.

Takk til deg som vandret og som gledelig delte dine opplevelser. Uten deg hadde studien blitt fattigere, det samme hadde min opplevelse. Møtet med deg var det aller beste. Takk til de fine folka ved Riksantikvaren og Den Norske Turistforening. I prosjektets spede begynnelse gjorde dere motivasjonen min større, samtidig som deres innspill ga meg rikere perspektiver. Lykke til videre i arbeidet med Historiske Vandrerruter rundt om i Norges land. En stor takk rettes også til Aurskog-Høland kommune og aktørene i Den Kulturelle Skolesekkens formidlingsopplegg for at jeg fikk anledning til å observere aktiviteten på Skjølabråtan.

Ikke minst takk til dere der hjemme for gode diskusjoner, oppvarting og tålmodighet. Med deres støtte kom jeg i mål. Mamma og Torill, takk for telefonsamtalene og godt humør. Det gjorde godt å vite at dere heiet på meg. Og Vibeke – du skal ha hjertelig takk for faglig input og heiarop på Snap! Til medstudentene ved IKOS. Dere gjorde reisen bedre, en rar tid, med munnbind og restriksjoner – men det stoppet ikke oss. Jeg vil også takke lærerne på IKOS, dere har utfordret – og utvidet min horisont.

En stor takk til alle de frivillige i Flyktningeruta, dere som rydder stien etter vindfall og merker ruta så ingen går seg bort. Takk til de som tok initiativet og dere som i mange år har formidlet den viktige historien, de nødvendige fortellingene vi som folk og land må ta med oss videre i vandringssekken. Og takk til grenselosen som satte sitt eget og familiens liv på spill – for å redde den andres liv. Takk for menneskeverd.

Pappa. Du lærte meg fortellinger og å være nysgjerrig, verdien av å undre seg. Du lærte meg at det finnes en løsning på det aller meste. Med list og lempe blir hvermann kjempe. Akkurat det er svært nyttig på min reise.

Innholdsfortegnelse

SAMMENDRAG	V
FORORD	VII
Innholdsfortegnelse	IX-X

1. Innledning

1.1 «Kulturminner er ferievinner»	1
1.2 Forskningsspørsmål – <i>flere autentisiteter</i>	2
1.3 En casestudie av Flyktingeruta	4
1.4 «A heritage buzz»	5
1.5 Fremgangsmåte og struktur	6

2. Teori og metotologi

2.1 Flyktingeruta som opplevelsesunivers	7
2.2 Historien skapes	8
2.3 Vanskelig kulturarv	10
2.4 Kollektivtradisjonen ekskluderer og inkluderer	12
2.5 Autentisering og overtalelsens estetikk	13
2.6 En vending mot performativitet	14
2.7 Immersion og immersive heritage	15
2.8 Metodologiske verktøy	17

3. Feltarbeid: Metode og data

19

4. Flyktingerutas historie

4.1 Grenselos- og flyktingehistorien i Norge (1940-1945)	23
4.2 Opprinnelsen: Flyktingeruta – et initiativ nedenifra.....	26
4.3 Konseptet Historiske vandreruter – et initiativ ovenfra	29

5. Analyse I: Byggesteiner i dagens Flyktingerute

5.1 Flyktingeruta digitale infrastruktur	33
5.2 Skilt i Flyktingeruta	43
5.3 Den Kulturelle Skolesekken – <i>Ville du ha hjulpet?</i>	50

6. Analyse II: Å føle det på kroppen

6.1 Flukten fra Hakekorset	55
----------------------------------	----

6.2	Minnerike steder	57
6.3	Lyden av flukt	61
6.4	Menneskemøter.....	62
6.5	Fysisk anstrengelse	63
6.6	Lekenhet og utforskning	65
7.	Avsluttende betraktninger	70

Bibliografi

Vedlegg 1: Informantoversikt

Vedlegg 2: Godkjent meldeskjema fra NSD. Ref. nr. 241167

1. Innledning

1.1 "Kulturminner er ferievinner"

Slik lød overskriften i en pressemelding fra Riksantikvaren våren 2021. Ordlyden henspilte på resultater fra en landsrepresentativ befolkningsundersøkelse foretatt høsten 2020. På oppdrag for Riksantikvaren gjennomførte Norstat en spørreundersøkelse som omhandlet nordmenns ferievaner og ferieønsker for kommende år. Et av resultatene som forelå var at de som likte kulturminneopplevelser i ferien, også var mest fornøyd med sommerferien totalt sett; en indikasjon på at kulturminneopplevelser er en driver for ferietilfredshet (Norstat 2020-2021).

Riksantikvar Hanna Geiran uttrykte glede over funnet, men hun var også overrasket fordi en gjeldene oppfatning i Norge er at nordmenn er mest "opptatt av natur" (Hagen 2021). Resultatene fra undersøkelsen og uttalelsen fra Riksantikvaren illustrerer en oppfatning om en dikotomi mellom natur og kultur og dermed hvilke forhold og forventninger vi har til natur- og kulturopplevelser. Funnet "kulturminner er vel så viktig som naturopplevelser" ble en igangsetter i dette prosjektets startfase. Min nysgjerrighet pekte mot hva som egentlig skjer når mennesker opplever kulturminner og historie i landskap. Hvilke elementer bidrar i kulturminneopplevelser og hvordan skapes engasjement med fortiden?

Tidlig ble derfor oppmerksomheten rettet mot et konsept som kombinerer natur og kultur: *Historiske vandreruter* (HVR), initiert av to tunge aktører i Norge; Den Norske Turistforening (DNT) og Riksantikvaren. Konseptets målsetting er å gjøre tidligere ferdselsveier bedre kjent og å bevare disse ferdselsårene for framtida gjennom bruk (Riksantikvaren og DNT 2021). Sammen med frivillig sektor skaper leverandørene samfunnsøkonomiske verdier i et konsept der friluftsliv og kulturarv kobles sammen i en vandringsopplevelse. I motsetning til formidling vi kjenner fra tradisjonelle museumsinstitusjoner, er besøkende i Historiske vandreruter noe mer overlatt til seg selv; på egen hånd skal de utforske, erfare og oppleve tidligere menneskers ferdsel. Langs Historiske vandreruter blir vandrere kjent med viktige deler av landets historie og tidligere menneskers ferdsel i samme naturområder som den tidligere aktiviteten foregikk. Formidlingen i disse turrutene er godt tilrettelagt, for eksempel gjennom skilting og informasjon på Internett; elementer som er avgjørende når denne formen for kulturarvopplevelse skal undersøkes. Slik innsikt kan, sammen med turgåernes egne erfaringer, gi større forståelse for hva opplevelsen består av.

1.2 Forskningsspørsmål – flere autentisiteter

«Authenticity is at the heart of heritage [...]»
Barnes, Bunning, Watson 2019, 3

Autentisitet er viktig i kulturarvsopplevelser (Selberg 2002 12; Kidd og McAvoy 2019). Ordets etymologiske betydning stammer fra det greske ordet *authentikós*, «ekte» som betyr *ekthet* eller *opprinnelighet*. Begrepet blir hyppig brukt på forskjellige måter. Både i opplevelsesturisme og i kommersiell markedsføring er autentisitet ensbetydende med noe av kvalitet. For å få innsikt i levendegjøringen av historien brukes autentisitet som et gjennomgående analytisk begrep. I studien undersøkes autentisitet fra tre innfallsvinkler; den som finnes i konstruksjonen fra tilretteleggende aktører, den som turgåere selv opplever – og samspillet mellom disse.

Autentisitet er ikke noe som simpelthen bare *er* eller *finnes*, men noe som tilskrives, tolkes, defineres og skapes på ulike måter. I Historiske vanderuter formidles tidligere ferdsel på skilt og digitale plattformer. Informasjonen baseres på historiske kilder og historikerens autentisitet, og fremstår dermed som ekte og troverdig. Men historien og fortellingene kan aldri fullt ut beskrive virkeligheten slik den en gang var. Historiske fakta finnes, men det *er* ikke historie: Historien må skrives og fortelles. Professor og idéhistoriker Hayden White mener at historieskrivingen er historikerens bidrag i avbildningen av fortiden; historie skapes gjennom forestillinger og fortolkninger, noe som innebærer at små og store hendelser utvelges, fremheves og settes i en bestemt rekkefølge (1973). Selv om historikeren har strikte kriterier og bruker pålitelige kilder, er historieskriving og historien et produkt av sosiale prosesser, kontekster og forestillinger.

I Historiske vandreruter bidrar konstruksjonen med autentisitet. Men også turgåernes kroppslige engasjement er et verktøy i levendegjøringen av fortiden. Professor i kulturhistorie Stijn Reijnders argumenterer i sin forskning at en historieopplevelse kan bestå av *flere autentisiteter* (Reijnders 2011, 2). Han «utfordrer» det konvensjonelle autentisitetsbegrepet ved å introdusere konseptet: *Places of the Imagination*, som på norsk kan oversettes til «forestillingssteder.»

Forskningen tar utgangspunkt i vår tids ekspanderende medieturisme og folks opplevelse av autentisitet på reiser til fiktive steder. Et eksempel hos Reijnders er historieopplevelsen knyttet

til den britiske kriminalserien basert på romaner av Collin Dexter på 80- og 90- tallet, hvor folk besøker puben til politiinspektør Morse i Oxford. Et lignende eksempel finner vi i Norge, der krimforfatter Gunnar Staalesen tilbød guidede turer i Bergen. Her fikk leserne oppleve steder knyttet til Varg Veum, hovedpersonen i kriminalromanene. Reijnders påpeker at slike turer tilbyr autentisitet som ikke er bygget på «historikerens autentisitet», men som like fullt oppleves av besøkende som ekte og opprinnelig. Selv om denne avhandlingen tar utgangspunkt i Reijnders` teori om *flere autentisiteter*, er det en viktig forskjell. Mens han skriver om historieopplevelsen og autentisiteter på fiktive steder, er autentisiteter i denne undersøkelsen basert på en historieopplevelse der faktiske, historiske hendelser har skjedd. Likheten er at i begge studier handler det om de besøkendes opplevelse av *virkeligheten*.

Den historiske autentisiteten er dermed ikke den eneste når Reijnders sier at flere autentisiteter kan oppstå – gjennom individets kropp og sansing – i møte med den fysiske verden. I avhandlingen undersøkes hvilke elementer som utløser at det blir en virkelighet. Turgåere får kunnskap på forhånd gjennom Internett, de leser på skilt ute i ruta og møter den fysiske verdenen underveis i vandringen. Autentisiteter blir til i et samspill mellom de som lager noe, det være seg historikeren, aktører i konstruksjonen – og de som går. Den helhetlige opplevelsen i ruta skapes gjennom dette samspillet, og hvis samspillet er vellykket levendegjøres historien.

I avhandlingen knyttes Reijnders` forståelse av *autentisiteter* sammen med perspektiver i «immersive heritage». Kulturarvsforsker Jenny Kidd er opptatt av hvordan individets kropp og sanser deltar i kulturarvsopplevelser og hva som gjør et kulturarvssted til et *immersivt*, engasjerende og interaktivt sted (Kidd 2018). Kidd definerer immersiv kulturarv som *historiestyrt, publikums- og deltakelsessentrert, multimodalt, multisensorisk og tilpasset sitt miljø* (oversatt fra Kidd).¹ Ved å kombinere historieopplevelsen hos Reijnders og det performative, kroppslige engasjementet Kidd er opptatt av, kan disse perspektivene gi innsikt i konstruksjonen, turgåernes opplevelse og samspillet som foregår. Forskningsspørsmålet blir dermed: *Hvilke autentisitetsmarkører finnes i Flyktningeruta, og hvordan bidrar de i å skape en immersiv kulturarvsopplevelse?*

¹ Begrepet «immersiv» og «immersive heritage» beskrives nærmere i kapittel 2.6.

1.3 En casestudie av Flyktingeruta

Avhandlingen tar utgangspunkt i *Flyktingeruta*, én av 14 ruter i konseptet Historiske vandreruter. Ruta går gjennom skogsområder hvor mennesker flyktet og grenseløser og kurerere hadde sitt virke under siste verdenskrig. Flyktingeruta er 104,4 km lang. Den starter ved Skullerudstua øst for Oslo og går vestover til svenskegrensen i Akershus og Hedmark. Med en gjennomsnittlig gangtid på 5-8 timer per dag tar hele strekningen 5-6 dager å gå. I lys av dagens flyktingsituasjon, som følge av krigen i Ukraina, er Flyktingerutas aktualitet større enn noen gang. I 2001 var 42 millioner mennesker på flukt. I juni 2022 var antallet økt til 100 millioner (Reine-Nilsen 2022).

Langs ruta finnes fortellinger knyttet til annen verdenskrig og krigshistoriske kulturminner, for eksempel skjulesteder for Milorg. Flyktingeruta slik den fremstilles i markedsføringen fra aktørene; på Internett, i kart og fysiske brosjyrer – og den konkrete ruta, er i dag en kombinasjon av flere ruter som ble tatt i bruk ut fra Oslo i krigsårene. Den første delen går gjennom Østmarka og følger i stor grad «Timianruta»² en mye brukt hemmelig kurerrute for transport av post, utstyr og militært personell til og fra Sverige. Videre østover er dagens rute satt sammen av flere ruter som under annen verdenskrig ble brukt i privat og organisert flyktingetrafikk.

I Flyktingeruta er det oppsatt noen minnesteiner, men mange spor er forsvunnet eller utsatt for forfall. Etersom tiden går, blir også tidsvitnene borte. Følgelig er det ikke selvsagt at historien manifesteres i dette landskapet for alltid. Men ved hjelp av skilting, digitale plattformer og aktører i frivilligheten blir historien ivaretatt og formidlet. Eksplisitt formidler Flyktingeruta krigshistorien, men implisitt – også opprinnelsen til ruta og ulike motivasjoner.

Frivilligheten betegner vandringsruta som «et levende minnesmerke» (Henriksen 2002). I Flyktingeruta videreføres kunnskap ved at krigshistorien fra annen verdenskrig presenteres, på samme tid som historien også *representeres*: Dagens Flyktingerute er en form for verdsetting av denne fortiden der fortellingen om flukt er en fortelling som skal arves. Når fortellingen om krigen overleveres, videreføres den til samtiden og til nye generasjoner kulturarvinger. Dermed blir vandringsruta en del av nåtidens *kollektivtradisjon*, et tema som blir nærmere omtalt i kapittel 2.

² Timianruta var av de mest betydningsfulle kurèrutene i Sør-Norge. Den hemmelige kurèruta til Milorg er i dag merket av frivillige og går fra Hemnes (Skullerud) i Viken fylke til Grindforsmon i Sverige. Ruta ble første gang åpnet som merket tursti i 2001. I 2021 er den gjenåpnet for publikum (kilde: <https://www.facebook.com/Timianruta>)

1.4 «A heritage buzz»

«Ønsket om å fremheve fortidens tilstedeværelse i nåtiden» (Harvey 2002) har linjer tilbake til middelalderens Europa. I de siste tiårene er det likevel registrert en vekst i fortidsinteressen, noe forskere beskriver som «a heritage buzz» (Meyer og van de Port 2018 6; Harvey 2002) og «a newly popular faith»³ (Selberg 2002, 9). «Å fastslå at fortiden [...] «forandrer [...] betydning – og innhold – som en del av en stadig foranderlig nåtid» (Selberg 2002, 10) er ingen underdrivelse: Fortiden tas stadig i bruk på nye måter og med ulike hensikter. Dette innebærer en økt bruk av autentisitetsbegrepet der autentisitet signaliserer ekthet, opprinnelighet og troverdighet. Slike eksempler sees blant annet i by- og tettstedsutvikling, reklamebransjen og opplevelsesturismen.

I offentlig forvaltning ses *fortiden* som en ressurs. Stortingsmeldinga «Framtid med fotfeste» påpeker at i opplevelsesturisme er autentiske kulturminner en viktig bestanddel, noe «som vil bli stadig mer etterspurt» (St.meld. nr. 35 (2012-2013). Folkehelsemeldinga «Gode liv i eit trygt samfunn» (St.meld. nr. 19 (2018–2019) vektlegger bruk av fortiden og kulturarv som ressurs i opplevelse og aktiviteter. I meldinga er tidligere ferdsel og kulturhistoriske vandreruter eksempler på satsningsområder. Nylig har regjeringen bedt Riksantikvaren fordele 2,5 millioner kroner til frivillig arbeid med lokale, historiske ferdselsårer. Skilting, skjøtsel og tilrettelegging av kulturminner,⁴ blir hos Riksantikvaren sett på som middel for økonomisk, kulturell og miljømessig verdiskapning (Riksantikvaren 2022). Når norske myndigheter i tillegg anbefaler at folkehelseperspektivet skal gjennomsyre alle offentlige planer, innbefatter dette også kulturminneforvaltningen. Dette kan igjen relateres til FNs bærekraftsmål som følger prinsippet – «helse i alt vi gjør» (Folkehelseloven 2021).

Planene viser ikke bare til kulturarvens potensiale, men at kulturarvssatsningen i stor grad er avhengig av frivillig sektor «for å ta vare på og synliggjøre kulturarven» (St. meld 19). Når tall fra Statistisk Sentralbyrå anslår verdien av frivilligheten i Norge til 74 milliarder i året (Lillebråten 2022, 5), halvparten innen kultur og fritid, viser dette en verdiskapning som er vanskelig å måle eksakt.

³ Lowenthal 1997: 1

⁴ Kulturminner er «alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til» (Kulturminneloven § 2).

Interesse og engasjement for lokalhistoriske turruter kan dermed gi store ringvirkninger i samfunnet. «[The] heritage buzz» påvirker arealplanlegging, vekst i økoturisme og bidrar til regional og lokal verdiskapning (Svarstad 2010). Sist, men ikke minst, kan oppblomstringen ha innflytelse i utvikling av individuelle og kollektive identiteter.

1.5 Fremgangsmåte og struktur

Undersøkelsen er en kvalitativ empirisk studie der etnografiske metoder benyttes for å skaffe informasjon. Kildematerialet består av informantintervjuer, feltarbeid langs ruta, internettstudier og observasjon av en formidlingsaktivitet. Åtte turgåere mellom 30 og 60 år er intervjuet. Materialet gir innblikk i vandringsopplevelsen og turgåeres personlige erfaringer. Siden utvalget er lite kan funnene ikke generaliseres, men i en studie av dette omfang gir det relevant informasjon for å kunne svare på forskningsspørsmålet. I tillegg gir observasjon av en formidlingsaktivitet i regi av Den Kulturelle Skolesekken innsyn i formidling, tilrettelegging og opplevelse, noe som tilfører andre perspektiver på levendegjøringen og selve kulturarvsprosessen. En stor del av det øvrige datamaterialet er fra feltforskning på Internett. Her har jeg analysert video, tekst og bilder, samt fått kunnskap om historien og hvordan digitaliseringen på ulike plattformer fungerer. Ved å gå deler av ruta har jeg fått egne erfaringer, samt utvidet mitt eget kunnskapsgrunnlag om hvordan historien presenteres på fysiske skilt. Samtlige metoder er tatt i bruk for å få innsikt i *hvordan historien levendegjøres*.

Kapittel 2 inneholder teori og metodologi relatert til Flyktingeruta som opplevelse, og danner grunnlaget for refleksjoner og analytiske betraktninger. Det neste kapittelet beskriver metodiske fremgangsmåter, mens kapittel 4 tar for seg Flyktingerutas historiske kontekst gjennom grenselos – og flyktingehistorien, samt opprinnelsen til Flyktingeruta og innlemmingen i HVR-konseptet. I analyse I, kapittel 5 fremstilles dagens rute gjennom delkapitlene «Flyktingerutas digitale infrastruktur», «Skilt» og «Den Kulturelle Skolesekken» (DKS). I sjette kapittel, analyse II, beskrives turgåernes kroppslige engasjement og deres opplevelser, etterfulgt av fortløpende analytiske betraktninger. Sjuende og siste kapittel inneholder avsluttende refleksjoner og er enden på denne reisen.

2. Teori og metodologi

2.1 Flyktningeruta som opplevelsesunivers

Kollektivtradisjonen

I 1995 utga professor i kulturhistorie Anne Eriksen den banebrytende boken «Det var noe annet under krigen, 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon». Inspirert av «popular memory»-teorier, som inkluderer «alle de måter å bygge opp en forståelse av fortiden på, som eksisterer i vårt samfunn», var hensikten å gjøre en kulturanalytisk undersøkelse av historie som *kulturelt uttrykk* (Eriksen 1995, 11-14).

Ifølge Eriksen kan kunnskapen, erfaringene og minnene fra krigen samlet betraktes som en form for kollektiv erindring eller en kollektivtradisjon. «Den store fortellingen om krigen» er blitt til en grunnfortelling som deltar i minneproduksjonen i samfunnets kollektive hukommelse. Fortellingen inneholder også mytisk viten; den kan skjule konflikter og uenigheter, men samtidig bidra til felleskap og til fremheving av visse verdier. I boken stiller hun spørsmål om hva slags kunnskap, erfaringer og verdier som videreføres i kollektivtradisjonen.

I den kollektive erindringen er «fortellingen om krigen» artikulert, tatt i bruk og mediert for eksempel gjennom filmer og historiske markeringer. Men også i «en stadig ekspanderende historisk turisme» (1995, 15) skaper kollektivtradisjonen «avgrensede rom»; *opplevelsesunivers*, som Eriksen kaller det (1995, 135). Hun viser til et eksempel som har likheter med Flyktningeruta: På Rjukan kan man *gå inn i krigen* ved å følge sabotørens fotspor.⁵ Begge rutene er har et *opplevelsesaspekt*; ved å følge den «autentiske» stien, er «fortiden [...] til stede og kan oppleves som nåtid» (1995, 133). Når Flyktningeruta formidler motstandskamp og flyktningetraffikk, blir turgåerne også arvinger til det man i kulturarvsforskning kaller for «vanskelig kulturarv», noe jeg beskriver nærmere i kapittel 2.3. Samtidig blir de også arvinger til «Landskapet Norge» (begrep fra Eriksen 1995, 70) og verdiene det representerer:

⁵ *Sabotørstien* følger deler av veien de norske motstandsfolkene brukte under 2. verdenskrig den natten de sprengte tungtvannsfabrikken Vemork.

Under krigen er skog, fjell og vidder en viktig arena for norsk motstandskamp; ved å kjenne landskapet, skjulestedene, tåle vær og kulde ute i barsk natur, kan kampen vinnes. Både motstandskamp og norsk natur symboliserer dermed verdier vi skal ta med oss videre; de er «forvaltere av samme budskap.» Når Eriksen sier at «Landskapet Norge» ikke bare til stede, men tar aktivt del i kampen for friheten» (1995, 71), impliserer det en fiende som ikke behersker dette landskapet, men det gjør vi – og dagens vandrere – i Flyktningeruta.

Kulturarv og verdsetting

Ifølge Eriksen er kulturarvsbegrepet «en fellesbetegnelse på forholdet» vi har til ting: «Dette forholdet kjennetegnes først og fremst av en bestemt form for verdsetting. Og verdsettingen er det vi selv som foretar, ut fra helt nåtidige vurderinger og behov av sosial, økonomisk, politisk og estetisk art» (Eriksen 2009, 480). I konseptet Historiske vandreruter er det norsk kultur i form av tidligere ferdsel som verdsettes og arves. Her kan turgåere oppleve fortiden i det *naturlige landskapet*. Dette betyr at *opplevelsesuniverset* i konseptet tilbyr og skaper kulturarv som helt konkret bidrar til næringsutvikling, merkevarebygging, turisme og signaliserer «verdier som miljøbevissthet, kvalitet, seriøsitet og autentisitet». Tidligere ferdsel blir dermed til friluftsliv og en kulturarv som settes inn i «nye kretsløp der andre former for nyskaping – eller verdiskaping – skal foregå.» (Eriksen 2009, 476).

På samme måte som kulturarv *skapes* gjennom verdsettingsprosesser deltar også turgåerne i å skape kulturarv. I Flyktningeruta skal de oppleve, og bli arvinger til en fortelling om krig og flukt. Men historien de skal ta del i må også skrives. Flyktningerutas konstruksjon tar utgangspunkt i historikerens autentisitet, og også den må *skapes*.

2.2 Historien skapes

Slit, mangel på søvn, ein murrande angst som kanskje vart forsterka av søvnmangel, ødela ikkje få losar i Norge. Krigen var hard for dei. Dei som hadde gått som *skytlar* fram og tilbake – ein ser dei for seg, med sine små eller store følgje, med sekken på ryggen og kanskje eit barn oppå – dei laga ein vev i norsk krigshistorie, nesten utan blodraude trådar, i milde fargar. Det var redningsmannskapet i siste krig. Dei heldt sikringskanalane opne for motstandsørsla, og dei var sjølve ein del av den

I tekstutdraget hentet fra flerbindsverket *Svensketrafikken*, hedrer krigshistoriker Ragnar Ulstein⁶ innsatsen fra grenselosene (Ulstein, Bd. 1, 16). Han var selv løytnant i Kompani Linge,

⁶ Ragnar Ulstein (1920 – 2019) var en norsk journalist, sakprosaforfatter og statsstipendiat, kjent for flere bøker om norsk deltagelse i andre verdenskrig https://no.wikipedia.org/wiki/Ragnar_Ulstein

og bidro etter krigen med omfattende historisk dokumentasjon av norsk motstandskamp (Rødland 2019). Ulsteins egen bakgrunn og hans omfattende historieskriving bidrar til det vi betegner som en objektiv og autentisk presentasjon av historien. Ulsteins dokumentasjon baserer seg blant annet på tusenvis av intervjuer (Kjølås 2022), og slik forholder forfatteren seg realistisk til hva som faktisk skjedde. Men kan den «egentlige» historien bli skrevet?

Ifølge den amerikanske idéhistorikeren og professoren Hayden White er historikerens bidrag til historien basert på forestillinger som har gjennomgått en fortolkningsprosess. Historien produseres med de dataene man har til rådighet og dermed er den ikke et nøyaktig speil av fortiden. Den skrevne historien har også en narrativ struktur. Det gjøres et utvalg; noe fremheves, historien sekvenseres og settes inn i en kronologisk rekkefølge (White 1973). Whites måter å forstå historieskrivingen på har blitt sett på som kontroversielle. Historikeren Narve Fulsås har påpekt at en slik tilnærming til historieskriving kan bidra til at «forskjellene mellom historie og virkelighet kan stå i fare for å viskes ut». Fulsås mener at «krav til dokumentasjon og objektivitet er nødvendig om ikke historien skal forvandles til myter (Reme 2007, 122).

Ulsteins historieskriving er basert på førstehåndsberetninger og historiske fakta, men det lille tekstutdraget i samme bokverk bærer preg av skildring. Når grenselosenes innsats beskrives på poetisk vis, får vi en rikere opplevelse og en større forståelse av motstandskampen. Innholdet er på denne måten mindre objektivt, men det rører ved oss og leseren kan lettere forestille seg og føle en sterkere tilknytning til historien. Dermed tilbyr sitatet historisk autentisitet, men også følelser og etiske refleksjoner. Når White mener at en av nøklene til å forstå historieskrivingen og historiseringen er deres litterære innhold og uttrykk (White 1973), er det et utsagn man kan si seg enig i. Selv om Ulsteins arbeid og andre historiske kilder representerer det autentiske kan fortiden aldri fremstilles slik den virkelig var. Historieskrivingen – eller historikerens autentisitet, *er* et produkt av kontekst og sosiale prosesser.

I likhet med White, er Eriksen opptatt av at krigshistorien har gjennomgått en fortolkningsprosess. Dette innebærer at krigen presenteres i historien, samtidig som den også *representeres*. Eriksen peker på at selv om *historier* og *historien* referer til «faktiske fortidige forhold», er historie et kulturuttrykk (Eriksen 1995,12) og en del av mytologiseringsprosessen som har vært virksom gjennom hele etterkrigstiden. I tekstutdraget *representeres* grenseloshistorien: Teksten viser en forskyving fra det historiske mot det universelle i kollektivtradisjonen (1995, 173). Selv om Ulstein bidrar med historiske fakta og historikerens

autentisitet i *Svensketrafikken*, viser tekstutdraget at deler av det spesifikke historiske tones ned og «i stedet fremheves kulturens alminnelige aksepterte verdier» (1995, 173): innsats og enkeltmenneskers ofring i krigstid.

Historieskrivingen kan også dreie seg om *retten til en fortid – og retten til en fortelling* (1995, 161). Som oftest er det sammensatte årsaker til at deler av historien utelates og at ulike stemmer ikke løftes frem. I Ulsteins bokverk beskrives innsatsen til grenselosene og den omfattende virksomheten i skogsområdene langs hele svenskegrensen. Han var forut for sin tid med å løfte opp denne delen av vår historie. Dette kan forklares ut ifra 70-tallets økte søkelys på vanlige folk; arbeiderklassen og en utvikling som omtales som «den språklige vendingen.» Språket vi ser i tekstutdraget kan dermed betegnes som meningsproduksjon. I etterkrigstidens kollektivtradisjon ble grenselosenes innsats mer eller mindre glemt; den offentlige anerkjennelsen uteble.

Det å ikke bli inkludert i kollektivtradisjonen; i «den store fortellingen om krigen» (Eriksen 1995), eller bli uriktig fremstilt, er temaer kulturarvskursen befatter seg med (beskrives senere i kapittelet, samt i kapittel 4). Slik føyer grenseloshistorien seg inn i samme rekke som de fraværende fortellingene om krigsseilere og kommunistiske motstandsgrupper som ikke ble inkludert i den kollektive erindringen etter krigen – ja, helt frem til i dag. Men hva består egentlig kulturarven av, når det som skal arves er krig og flukt; en «mørk» del av vår historie?

2.3 Vanskelig kulturarv

Ifølge museolog Sharon Macdonald kan Flyktningeruta defineres som *difficult heritage*; *vanskelig kulturarv* (Macdonald 2018). Selv om Flyktningeruta representerer håp og verdier som mot og medmenneskelighet, innebærer fortellingen om krigen på samme tid en smertefull og alvorlig del av landets nasjonale historie. I Flyktningeruta består kulturarven av flukt, krig og redsel. Spesielt vandringsopplevelser i norsk natur- og kulturminnelandskap, forbindes sjeldent med vanskelig og mørk historie.

Vanskelig kulturarv har de siste tiårene fått økt oppmerksomhet i forskning, forvaltning og ikke minst som pedagogisk verdi. Formidling av vanskelig kulturarv ser vi blant annet på Falstadsenteret, Holocaust-senteret og 22. juli-senteret. Det som skiller Flyktningeruta som formidlingsarena fra slike steder er *bevegelsen*. Kyrre Kverndokk, professor i kulturvitenskap, beskriver i sine studier av norske skoleelevers turer til Polen – *reisen* – som en rituell

iscenesettelse med narrativ struktur, og at *reisen* bidrar i kulturarvsdannelse (Kverndokk 2005). Flyktningeruta kan sammenlignes med disse turene, ikke bare for skolelever som besøker ruta i undervisningssammenheng, men også øvrige turgåere. En interessant parallell finnes i pilegrimsforskning hvor opplevelsen omtales som «en lineær bevegelse i et rituelt rom» (Bowman og Sepp 2018, 81), også dette en bevegelse kjennetegnet av fysiske og psykiske påkjenninger for vandreren: En reise med tre bevegelseslinjer: geografisk, i tid – og fra uvitende til vitende (Hauan 2002).

Opplevelsen i Flyktningeruta og skoleturer til konsentrasjonsleirer har også likhetstrekk med et internasjonalt fenomen i sterk vekst, «Dark tourism», som tilbyr opplevelser til steder der tragiske hendelser har skjedd. Fenomenet forbindes med fasinasjon for «mørke» og/eller ærefulle sider av historien, men motivasjonen for å skape eller å oppleve «mørke steder» er likevel noe usikker. I en forskningsartikkel forklares fenomenet ut ifra en nysgjerrighet til historien, opplæringsformål eller et ønske om å utvikle kollektiv og individuell identitet (Høye 2021).

«Et hastverk med å minnes», at det er få levende igjen som kan fortelle historien, foreslår Macdonald som forklaring på hvorfor difficult heritage relatert til 2. verdenskrig løftes frem i samtiden (Macdonald 2018, 17). Likevel er det ingen selvfølge at vanskelige deler av fortiden «velges» ut til kulturarv. Pågående debatter i feltet handler om kulturell appropriering, tilbakeføring og hvordan «lavmælte» steder tidligere – og i nåtiden – konstrueres, artikuleres og minnes (2018, 12). Selv om utviklingen i de siste tiårene har gått fra det å utelukke noen grupper til det å løfte opp vanskelige deler av fortiden, preges diskursen fortsatt av vestlige perspektiver og hegemoni.

Ifølge kulturarvsforsker Laurajane Smith er det en skjev maktbalanse mellom ulike stemmer i samfunnet. Hun stiller spørsmål om hvem som definerer hva kulturarv er og skal være, hvilken fortid fremheves og hvilken deler av den utelates. I kritiske kulturarvsstudier brukes begrepet Authorized Heritage Discourse (AHD) for å forklare hvordan for eksempel krigsminner og motstandshistorie løftes frem fra et «top-down-forhold» og ofte mangler «nedenfra-perspektivet». Smith argumenterer for at kulturarv er et produkt av prosesser og diskurser i samfunnet som konstruerer og legitimerer hva vi som samfunn skal vise frem i nåtiden og hva vi skal ta med oss inn i framtiden (Smith 2006, 42-43). AHD er designet for å forsterke *de store fortellingene* staten ønsker å fremheve. Dette bidrar i identitetspolitikk, og som Smith påpeker,

ofte ligger et vestlig perspektiv til grunn for hva som defineres som kulturarv. Sagt på en annen måte: Kulturarv skapes.

2.4 Kollektivtradisjonen inkluderer og ekskluderer

I norsk kontekst finnes det grupper som inntil nylig ikke har blitt inkludert i vår kollektive hukommelse. Kvensk og samisk kultur var lenge utelatt, og den utbredte fornorskingspolitikken disse minoritetsgruppene ble utsatt for bar preg av en skjev maktbalanse. I de siste årene har likevel tilbakeføringen av samisk kulturarv fått stor oppmerksomhet, noe som får positive følger også for andre ekskluderte grupper og i den generelle samfunnsutviklingen. Senere i oppgaven vil vi se at også i Historiske vandreruter er tidligere utelatte grupper og deres kultur blitt innlemmet i konseptet og andre mer ukjente deler av krigshistorien løftet frem. Dette kan forklares ut ifra et samfunn som preges av mer åpenhet om tidligere forbrytelser og smertefulle hendelser (Macdonald 2018, 17). Ved at samfunnet vedkjenner seg vanskelig kulturarv inviteres og involveres grupper, individer og institusjoner i kollektiv hukommelse. Fortiden i den offentlige erindringen bærer altså preg av å ha positive effekter i identitetsarbeid. Dikotomien mellom *oss* og *dem* utviskes.

Macdonald argumenterer for at årsaken til å *ikke* vedkjenne seg «mørk» fortid, er at den kan fremstå som en «dissonant heritage»; en kulturarv som *kan* forstyrre en positiv selvidentitet. Imidlertid finnes en oppfatning at det er moralsk riktig og en nødvendig ting å gjøre (Macdonald, 2018, 13-18). I likhet med Macdonald påpeker Anne Eriksen at krigen har spilt en konstituerende rolle i følelsen av nasjonal identitet (Eriksen 1995). Fremveksten av det Macdonald kaller et «bekjennende samfunn», kan forklares som en psykologisk strategi der man *skal* minnes og samtidig bygge nasjonal og individuell identitet. Dette gir muligheter for utvikling, men også forventninger om kulturarvens eksistensielle betydning; at den bidrar i «identitetsarbeid og personlighetsutvikling på individuelt nivå» (Eriksen 2009, 476). Med andre ord, en «dissonant heritage» kan være forstyrrende og ubehagelig, men nettopp *det* gjør at denne formen for kulturarv har potensiale.

2.5 Autentisering og overtalelsens estetikk

«Kulturarv er et diskursivt rike som privilegier visse vokabular og argumentasjonsmåter»; en arv fra museet der tunge kulturarvsaktører kapitaliserer verdier, hevder kulturarvsforskerne Meyer og van de Port. I artikkelen «Sense and Essence» (2018) inntar forfatterne et kritisk perspektiv på kulturarvsdannelse (ikke ulikt perspektivene vi finner hos Laurajane Smith), ved å introdusere 2 begreper som gir innsikt i aktørers kulturelle konstruksjon av «det virkelige»: Begrepet *autentiseringspolitikk* betyr at det ofte er kulturarvsaktører, og ikke folket, som definerer hva autentisitet er: Historikerens autentisitet er den eneste riktige og ikke hva «ufaglærte» og «folk flest» oppfatter som autentisk. Dessuten er kulturarv ikke naturlig gitt, derfor er overtalelse nødvendig: *Overtalelsens estetikk* innebærer rent praktisk hvordan kulturarvsaktører bruker estetiske strategier for å overtale publikum. Dette kan ses i for eksempel markedsføring- og informasjonsmateriell som appellerer til sanser, følelser og intellekt og er sentrale i å skape kulturarv. Nyere pilegrimsforskning viser at kulturarvsaktørers tilrettelegging *har* stor betydning. Den kan forberede de som går, vise hva de kan forvente – og skape forventninger til hva de skal oppleve (Johannsen og Ohrvik 2020, 3). Forskningen tar utgangspunkt i guidebøker som narrative scripts, altså skjemaer som forbereder og deltar i opplevelsen – og dermed fungerer som igangsettere for «immersion».⁷

I artikkelen «Sense and Essence» finnes det likheter med Rejinders` perspektiver på hvordan *autentisiteter* skapes og deltar i historieopplevelsen. Individets subjektive opplevelse av autentisitet er betydningsfull både hos Rejinders og hos Meyer og van de Port. Med andre ord: Autentisitetsopplevelsen kan bestå av noe mer enn historiske bevis i konstruksjonen av «det virkelige.» I analysen vil vi se at aktører bidrar med autentisering og estetisering, men dette må ikke forstås som negativt: Formidling av historiske fakta er en essensiell faktor i kulturarvskonstruksjon og historieorienterte aktiviteter – og i dette tilfelle, ikke minst – i forvandlingen av turruta til en Historisk vandrerute.

⁷ Begrepet *immersion* beskrives nærmere i kapittel 2.6.

2.6 En vending mot performativitet

Enten det dreier seg om en reise til vakre Urnes stavkirke, et besøk til Norges nasjonalmonumentet ved Hafrsfjord, å se relikvier på pilegrimssteder eller å besøke Bryggen i Bergen der lukten av tjærebredd treverk sanses, gir slike steder minnerike møter med autentisitet som berører de fleste på en eller annen måte. «Flyktningerutas opplevelsesunivers» tilbyr også en opplevelse med *det ekte og opprinnelige*. Men det som skiller Flyktningeruta fra de overnevnte kulturminnene, er at det *å gå* – bokstavelig talt – er en nødvendig del av opplevelsen.

Mens det innenfor humaniora og samfunnsfag tidligere var søkelys på materiell kultur og materialitet, går retningen også mot å fokusere på opplevelsen, praksis og performativitet (Brenna 2009, 65). Forvaltningen i kulturarvssektoren har tradisjonelt sett relatert materialiteten til det vi kan kalle kulturminneverdier forstått som bruksverdier og kunnskapsverdier. De siste tiårene har i tillegg vist en retning også mot opplevelsesverdier.⁸ Riksantikvaren beskriver at opplevelsesverdier «kan vekke reaksjoner eller undring, utstråle en spesiell atmosfære eller gi følelsesmessige opplevelser.» En lignende utvikling ser vi også internasjonalt da UNESCO i 2003 vedtok en konvensjon om vern av den immaterielle kulturarven. Den nye verdsettingen løfter ikke bare frem sang, dans og ritualer, men også selve opplevelsesaspektet står sentralt (Carman og Sørensen 2009, 11).

Performativitet er også utgangspunktet i Jenny Kidds nyere forskning (2018). I definisjonen av «immersive heritage» benytter hun ordene *publikums- og deltakelsessentrert, multimodalt og multisensorisk* og vektlegger dermed individets deltagelse og *kroppen* som instrument. Når kulturarvsopplevelser inneholder disse elementene, fremstår møtet med kulturarven og historien som en både mer demokratisert og en mer «deltakende kulturarv» (Bunning 2019, 621). Folk blir til *deltakere* i en prosess, der kulturarvsopplevelsen skjer fra et «down-top»-forhold og ikke fra «top-down»-forhold (Smith 2006, 34). Når historien oppleves gjennom kroppslig engasjement og *gjenskapes* i individet, kan opplevelsen forstås som mindre kontrollert. Dermed blir også skille mellom besøkende og kulturarvseksperter mindre.

⁸ Riksantikvarens ordliste deler kulturminneverdi i bruksverdier, kunnskapsverdier – og opplevelsesverdier. I tillegg vektlegges identitetsverdier og naturverdier: <https://www.riksantikvaren.no/ordlister-med-ordforklaringer-bokmal/#k-bm>.

Vandring og bevegelse

I Flyktningeruta er *vandringen* en avgjørende bestanddel. Susanne Österlund-Pötzsch, en betydelig forsker på vandringspraksis, har studert å *gå på tur*-fenomenet. Hun argumenterer for at *bevegelsen* «kan koble oss til stedenes historiske lag» (Österlund-Pötzsch 2011a, 111). I den nåtidige turopplevelsen gjenskapes minner fra fortiden. Hun forklarer at når kroppen beveger seg romlig, «*within a place*», skapes og gjenskapes landskapet. Kroppen blir et instrument som deltar i minneproduksjon og i dannelsen av individuell og kollektiv identitet. Dermed er det *igjennom* kroppen at «en unik, subjektiv opplevelse av fortid oppstår». Österlund-Pötzsch sier også at turgåing er et nasjonalt symbol som bidrar til å bekrefte vår identitet. Den *folkelige* nærheten til naturen oppfatter vi som et typisk norsk eller nordisk fenomen. Men hun stiller også spørsmålet om fenomenet reflekterer et sosialt ideal (Österlund-Pötzsch 2011b), noe som også kan utelukke grupper i samfunnet og skape et skille mellom *oss og dem*. Når myndighetene betegner utendørspraksis som kulturarv, er det viktig å se hvilket potensiale praksisen har, og arbeide med inkludering av både grupper og nye stemmer, fra fortid og nåtid.

Det er en allmenn oppfatning at *nordmenn går på tur*. Levekårsundersøkelsen fra 2020 (SSB) viser at «79 prosent av alle nordmenn har vært på minst én kort fottur i skog og mark og 55 prosent har begitt seg ut på en fottur som varte mer enn tre timer.» I forskning forklares motivasjonen bak vandringspraksis og nåtidens «gå på tur»-fenomen, inkludert langdistansegåing, ut ifra menneskets behov for rekreasjon. Å *gå på tur* bidrar til fysisk og mental helse, et alternativ til vårt stressede moderne samfunn. Dette sammenfaller med hva samtlige informanter forteller er deres motivasjon. En annen forklaring i forskningen er et ønske om tilhørighet «i menneskenes historie og i naturen» (Svarstad 2009, 202-206). Mange av informantene sier de er interessert i krigshistorie, mens hos andre er dette ikke hovedmotivasjonen. Informantene som tilhører den siste gruppen, beskriver en økende interesse for historien *underveis* i vandringen, noe jeg omtaler nærmere i kapittel 6.

2.7 Immersion og immersive heritage

Hvis Flyktningeruta fungerer som en vellykket performativ kulturarvsopplevelse er *immersion* resultatet. Etymologisk betyr immersion⁹ "nedsenking" i vann (Gröppel-Wegener, Kidd 2019,

⁹ Den eldre norske oversettelsen «altoppslukende» er ikke lenger like nyttig. I undersøkelsen knyttes immersion til en forståelse av *forskjellige nivåer* eller *grader* av 'nedsenking'. Hverken Kidd eller noen andre antar at «den mentale involveringen» eller teknologiene i denne sammenhengen må være «altoppslukende», men tvert imot *veilede* de relevante aspekter av opplevelsen.

3). Dette indikerer at det kan være forskjellige nivåer eller grader for å "bli våt". I en immersiv kulturarvsopplevelse oppleves denne «nedsenkningen» i form av en spesiell tilstedeværelse; individets subjektive opplevelse av å være i kontakt med fortiden og historien (Kidd og Nieto McAvoy 2019). *Immersive* [heritage] har sitt utspring fra ordet *immersion* som kan oversettes til en dyptfølt mental involvering i noe. Jenny Kidd definerer immersive heritage som «*story-led, audience and participation centered, multimodal, multisensory and attuned to its environment*» (Kidd 2018). Hun forklarer at i immersive heritage medvirker historie, kropp og sanser samtidig. Betrakteren blir ikke bare en kreativ agent i å oppdage historien, han identifiserer seg også med personer i historien. Han «*blir til noen*» og *føler seg som noen*. Kidds perspektiver kan relateres til «embodied museography», der det viscerale; kropp, fantasi og sanser engasjeres (Kidd 2018). Individets opplevelse og kroppslig engasjement står sentralt i kulturarvsopplevelsen hos både Kidd og Reijnders.

Hensikten i denne undersøkelsen er å få en større forståelse av den performative kulturarvsopplevelsen i Flyktningeruta; hvordan flere autentisiteter deltar i levendegjøringen av historien og gjør vandringsruta til et immersivt, engasjerende sted. Med bakgrunn Kidds perspektiver på kroppslig engasjement og Reijnders` forståelse av *autentisiteter*, ønsker studien å tilføre innsikt i hvordan autentisiteter *samspiller* i Flyktningerutas «opplevelsesunivers». Autentisiteter er ikke noe som simpelthen bare finnes eller er: De skapes i historieskriving, i tidsvitners beretninger, av tilretteleggende aktører – og i turgåernes vandringsopplevelse. Hvilke autentisitetsmarkører samspiller og bidrar til at historien levendegjøres? Er det mulig at også «ikke-tiltenkte» autentisiteter deltar? Disse tema blir nærmere belyst i kapittel 6.

Immersive opplevelser forskes på i mange disipliner. Eksempler finnes i kulturarvssektoren, narratologi, arkeologi, pedagogikk og i natur- og medievitenskap. I nåtidens «opplevelsesøkonomi» er denne formen for kulturarv en viktig bestanddel og det er stor interesse for å promotere slike opplevelser. Eksempler på denne retningen er ser vi i *digital kulturarv*, et eget fagfelt i kulturarvssektoren. Her kombineres sanser, kropp og historie for å gi immersive opplevelser, noe som i de fleste tilfeller er positivt. Kidd og Nieto McAvoy sier at det er når teknologien blir usynlig og forsvinner i bakgrunnen at *immersion* oppstår.

Tiden vi lever i preges av de nye teknologiene. Én mann ønsker å utvikle vår opplevelse av verden og hvordan vi interagerer. I 2022 kunngjorde Mark Zuckerberg, initiativtaker og medgründer av Facebook, den virtuelle mediaplattformen Metavers, en teknologi som gir mennesker mulighet til immersive opplevelser. I kjølvannet av dette oppsto parodien *The*

Icelandverse på YouTube som fremhever at et besøk på Island “is unlike any other open-world experience with “-verse” in name because it’s real. Plus, you don’t need a funny-looking VR headset,” it's completely immersive.” YouTube-videoen viser at reiser du til Island, blir alle dine sanser stimulert. De har vann som er vått, lukter du kan kjenne, fugler og skyer du kan se osv. «It`s completely immersive»! (fig. 2.1)

Figur 2.1: Skjermklipp fra YouTube 2022: «Icelandverse»: https://www.youtube.com/watch?v=enMwwOy_noI

Parodieringen av Zuckerbergs «univers» er en reaksjon på at vi *allerede* befinner oss i en immersiv virkelighet, en sansbar virkelighet og en verden, som antagelig – og forhåpentligvis kan fortsette å gi oss «ekte» opplevelser – om ikke bare Zuckerbergs virkelighet tar dette i fra oss. Lever vi ikke i en *immersiv* virkelighet? Er vi ikke allerede *immersive* skapninger?

2.8 Metodologiske verktøy

Jakten på autentisitetstegn; bearbeidelse, koding og analyse er inspirert av Jenny Kidds forskning. Ifølge Kidd representerer immersive heritage tre tidligere «retninger» eller «vendinger» i museologi- og kulturarvsfeltet, og som Kidd påpeker, har ført til oppblomstringen av immersive heritage: *narrativ*, *affektiv* og *ludic*. De tre begrepene inneholder elementer som kjennetegner flyktningeruta og gir innsikt i både konstruksjonen og i turgåerens opplevelse. Gjennom hele prosessen har begrepene bidratt til inspirasjon og vært

et teoretisk og metodologisk begrepsapparat som har åpnet opp for hvordan autentisiteter fremstilles og skapes.

Med inspirasjon fra begrepet *narrativ* utforskes narrative elementer i konstruksjonen og i opplevelsen. Med *affektiv* som analyseverktøy studeres elementer som påvirker følelser og sanser, mens *ludic* er knyttet til lekenhet, spontanitet, aktivitet og utforskning. Jeg erfarer at både datamaterialet og de analytiske betraktningene hele tiden viser en overlapping mellom begrepene; elementene samspiller med hverandre, det finnes ingen klare skillelinjer. Ved hjelp av begrepene avdekkes hvilke autentisitetsmarkører som finnes, samspillet mellom dem og hvordan de deltar i den helhetlige opplevelsen.

Kidd og Reijnders er begge opptatt av det performative i opplevelsen; av individet sansing og engasjement. Mens Kidd tar utgangspunkt i immersive heritage der kroppslig engasjement er essensielt, er Reijnders opptatt av hvordan besøkende aktivt søker etter autentisiteter i historieopplevelsen. De teoretiske perspektiver utfyller hverandre, og kombinasjonen av disse to forståelsene blir et teoretisk grunnlag i undersøkelsen. Selv om immersive heritage ofte er knyttet til VR (Virtual Reality), Augmented Reality (AR) og mixed reality, hevder Kidd at dens digitalitet i seg selv ikke skal forstås som et definerende trekk. Med dette utgangspunktet undersøkes Flyktingerutas autentisiteter og hvordan de bidrar til å gi en immersiv kulturarvsopplevelse – og det helt uten VR-briller og AR-teknologi.

3. Feltarbeid: Metode og data

Konseptet Historiske vandreruter fanget tidlig min interesse. Følgelig kontaktet jeg DNT og Riksantikvaren. Tidlig i prosessen ble dialogen en viktig motivasjonsfaktor. I epostutvekslinger og samtaler bidro aktørene med interessante og verdifulle innspill, og de uttrykte samtidig interesse for masterprosjektet. Deres ønsker, og behov kombinerte kvantitative og kvalitative undersøkelser i form av trafikkteiling og spørreundersøkelser. På grunn av oppgavens omfang opplyste jeg at studien ble en uavhengig og kvalitativ undersøkelse.

Kildematerialet er kommet frem fra samtaler med turgåere, observasjon, feltforskning på Internett og ute langs den fysiske ruta. Ved bruk av 3 fremgangsmåter fikk jeg kontakt med 8 informanter som gikk ruta i 2021. Metodetrianguleringen ga bredde og innsikt i avhandlingens tema, mens møte med turgåerne ga dybdekunnskap, fremfor bredde, i og med at utvalget er lite. Prosjektet ble godkjent av NSD, informantene fikk informasjonsskriv og underskrev samtykkeerklæringer.

Informantene ute langs ruta, Gruppe 1 og Gruppe 2

For å få nærhet til fenomenet, de fysiske omgivelsene og til «det vandrende studieobjekt» i casen, var det et stort ønske å treffe turgåere ute i feltet. Turstien går i mitt nabolag, og en varm sommerdag observerte jeg 2 turfølger, å tre og to personer. Jeg tok beina fatt og møtte dem i en motbakke. Her tilbød jeg dem vann, siden jeg vet det kan være vanskelig å slukke tørsten langs denne delen av ruta. De fikk informasjon om prosjektet og mulighet til å trekke seg da, eller senere i prosjektet, men de var alle svært positive til å bidra. Det ble satt som betingelse – jeg måtte få møte dem senere der de hadde planlagt en matpause. En lengre stopp i motbakken hadde de ikke tid til! Turfølgene fortalte at de måtte holde tempoet oppe. De var opptatt av å nå målet for dagen, noe som også var en nødvendighet for å fullføre vandringen iht. tidsplanen. Etter å ha pakket ned feltdagbok og mat til meg selv i en sekk, syklet jeg innover skogsbilveien for å møte dem i rastepausen. Tanken slo meg at det å sykle etter informanter i denne settingen var ganske så artig! Det minnet meg om tidligere folkelivsgranskere og deres feltarbeid.

Etnologisk metode kjennetegnes av at man arbeider nære, eller midt i, den virkelighet som undersøkes (Kaijser og Öhlander 2011, 13). Jeg fikk her en mulighet til å komme nær fenomenet, men også det å tilbringe tid sammen med vandrende studieobjekter i miljøet de befinner seg i, ga meg en umiddelbar form for glede og motivasjon. Vel framme på rasteplassen, en setervoll i skogen, spurte og lyttet jeg samtidig som jeg noterte i feltdagboka. Notatene bar

preg av stikkordsform, men jeg fikk også skrevet utsagn og hele setninger. Begge gruppesamtalene var sosiale situasjoner: De laget mat, spiste, plastret bein og svarte på spørsmål underveis. I hvert turfølge var folkene godt kjent med hverandre fra før, noe som preget situasjonen. På forhånd hadde jeg laget en intervjuguide som veiledet spørsmålene mine. Utfordringer her var å skrive og samtidig være til stede i samtalen. Lydopptak hadde vært mer hensiktsmessig og kanskje mer verdifullt. På den andre siden ble det en veldig naturlig samtale som ikke ble forstyrret av teknologi. Jeg fikk en opplevelse av nærhet, både til folk, tema og miljøet vi befant oss i.

Etnologen Karl-Olov Arnstberg uttalte en gang at «Forskarens oppgift er att engasjera sig, den som avstår från nærhet avstår også från kunnskap» (Esborg 2005, 91).» Men nærhet kan også påvirke svar og dialog. Informantene kan ha fortalt det de trodde jeg ønsket å høre. Spørsmålene kan også bidra til å føre dialogen til hva jeg selv forventer å finne; til tanker om funn jeg allerede ubevisst, eller bevisst, tenker er sannsynlige. I løpet av prosessen og gjennom de andre informantmøtene ble jeg mer bevisst på dette. Likevel oppfattet jeg min rolle som lite «autoritær»; en nærhet oppsto. Selv om mine gnagsår var fraværende, var jeg som en av dem.

Informant a, b og c

Via Internett fikk jeg kontakt med *informant a* som hadde lagt ut bilder og turerfaringer på sosiale medier. Hun hadde gått hele ruta og var positiv til å bidra med sine opplevelser. Samtalen ble gjennomført på Facetime, festet i lydopptak som ble slettet etter transkripsjonen. Under intervjuet ble kroppsspråket fra informant og meg selv tydelig, noe som bidro positivt i kommunikasjonen og til innsikt i turopplevelsen. Kombinasjonen av transkripsjon, lyd, og intervjuopplevelse ga et godt grunnlag: En totalopplevelse som besto av ordbruk, stemning, tenkepauser og kroppsspråk. *Informant b* tok kontakt etter å ha lest et informasjonsskriv jeg tidligere hadde satt opp ved stien. Vi avtalte et intervju på Teams, men som grunnet tekniske utfordringer ble gjennomført pr. telefon. Det var satt av 30 min, men seansen ble kortere. Jeg fikk likevel godt innsyn i informantens opplevelse og erfaringer, og ikke minst nyttig erfaring med nødvendigheten av å tenke på eventualiteter som kan oppstå. *Informant c* fikk jeg kontakt med via felles bekjente. Han gikk deler av ruta høsten 2021. Et fysisk intervju ble avtalt og gjennomført i desember samme år og jeg noterte fortløpende. Både tidligere erfaringer i møte med informanter og at vi hadde mer ro enn under andre type samtalesituasjoner, bidro til at møtet i større grad ble intervjupreget. Det ble også lettere å stille oppfølgingsspørsmål når forskningsspørsmålet var mer avklart.

Intervjuene åpnet opp for individperspektivet og bidro til nyanserikdom og innsikt i den indre verden (Kajiser og Öhlander 2011, 98-109). Under samtalene kom jeg nærmere studieobjektet; turgåeren og vandringsfenomenet. Det er imidlertid sjelden at ting gjennomføres som planlagt. I møte med informantene har jeg brukt «et rørlig søkelys», der man må kombinere systematikk, samtidig som man tar i bruk intuisjon, kreativitet og improvisasjon (2011, 13). Spørsmålene utviklet seg underveis i prosessen og i samtalesituasjonene, det samme gjorde problemstillingen, men også min egen rolle som intervjuer og samtalepartner utviklet seg. Jeg erfarte at åpne spørsmål er mest interessante fordi de nettopp «åpner opp» der informantens subjektive opplevelse settes i sentrum, og ikke mine forutinntatte holdninger, kunnskaper og erfaringer. For eksempel «er det spesielle steder eller øyeblikk du husker?» fungerte aller best. Jeg fikk likevel erfart at å stille spørsmål om opplevelse er en ting, men å stille spørsmål om kropp og følelser kan være utfordrende og stiller høye krav til etikk og tillitt. Har man bedre tid, kan det være hensiktsmessig å etablere en sterkere relasjon før man stiller spørsmål om kroppslig engasjement. Kunnskap og innsikt kan heller ikke fullt oppnås. Kunnskap er situert. Hva informantene kommuniserer om sine opplevelser vil det aldri være fullt mulig å gjengi korrekt, ei heller å analysere korrekt.

Jeg er av den oppfatning at å være ute i feltet og egne turerfaringer bidro positivt for å oppnå tillitt. Likevel var det viktig å føle seg frem og balansere hvor mye jeg skulle stille oppfølgingsspørsmål. Å ikke ha forskningsspørsmålene helt klare på forhånd (ønske om å nå turgåere før vinteren kom), var positivt fordi samtalen ble mindre styrt. I ettertid ser jeg imidlertid at informantene burde blitt spurt om sine erfaringer med elementer i ruta som jeg i etterkant oppfattet var spesielt interessante. Kort sagt, det var en lærerik prosess. Det er som kjent ikke uvanlig at veien blir til mens man går.

Utvalget av informanter er begrenset, men gir likevel innsikt og viser dybden i fenomenet. I en større avhandling kunne flere spørsmål ha blitt stilt, kanskje også spørsmål som handler om dikotomien natur – kultur i en vandringsopplevelse som består av disse to temaene. Informantene er pålitelige kilder, men mine valg både i intervjusituasjonen, koding og analyse er påvirket av min rolle, tolkninger og erfaringer.

Observasjon

Høsten 2021 observerte jeg deler av et formidlingsopplegg i regi av DKS. Her var ikke skolelevne i søkelyset, men *hva* som ble fortalt og *hvordan* jeg selv opplevde situasjonen. Formidlingsopplegget ga et annet perspektiv enn det jeg fikk fra turgåerne. Her fikk jeg innsyn

i hvordan ruta tas i bruk i identitetsutvikling og dermed inneholder andre former for autentisiteter. Det hadde vært interessant å høre hva elevene selv tenkte og opplevde, men både intervju og observasjon av mennesker under 18 år stiller strenge krav til etikk og personvern (jf. NSD). Grunnet studiens tidsbegrensning og omfang ble dette ikke aktuelt i denne omgang.

Feltforskning på Internett og ute i ruta

Feltforskning bidrar til nyanserikdom og viser kompleksiteten i temaet. Det analoge feltarbeidet ble gjennomført høsten 2021 hvor jeg fotograferte skilt, steder og lokasjoner. Dette kunne jeg med fordel ha gjort før jeg møtte informantene for i større grad å kunne gjenkjenne informasjon i informantenes opplevelse. Da jeg ikke har gått hele ruta er fremstillingen av skilt og steder et utvalg og min individuelle opplevelse. Likevel er materialet et godt utgangspunkt for å få innsikt i elementene vandringsruta består av. Det digitale feltarbeidet ga meg kunnskap om ruta, men var også et digitalt verktøy for å finne ut hvordan aktører i ulike rom på Internett produserer og fremstiller vandringsruta digitalt. De digitale plattformene kunne i seg selv vært tema i en avhandling i fagfeltet digital humaniora og digital kulturarv. «Digitale metoder kan lære os noget om andet og mere end nettet selv, fordi nettet giver mulighed for at observere verden på nye måder» (Asdal og Reinertsen 2020, 193; Birkbak og Munk).

Analyse og koding

Narrativ, affektiv og ludic er verktøy jeg bruker i mitt analytiske perspektiv. Dette er både et teoretisk og et metodologisk begrepsapparat. For å skille funnene fra hverandre kodet jeg først materialet med disse verktøyene. Kategoriseringen bidro til å se hvilke elementer konstruksjonen besto av og hvilke som deltok i historieopplevelsen hos turgåerne. Denne prosessen fikk meg til å se både opplevelsen og konstruksjonen med nye øyne.

Flyktningerutas rike kontekst har medført noen utfordringer med avgrensning gjennom hele prosessen, men med flere kildekategorier er målet mitt å få mer i innsikt hva kulturminneopplevelser består av. Dette var jeg også opptatt av i prosjektets spede begynnelse da jeg planla en studie av vandreruter med historisk innhold, men som ikke var spesielt knyttet til vanskelig kulturarv. Hele tiden har motivasjonen ligget i å forstå hvordan en vandringsopplevelse kjennes på kroppen og hvordan det kroppslige engasjementet gjør at *historien føles nær*.

4. Flyktingerutas historie

«Historien kan leses som en myte; en fortelling
med betydning som viser utover seg selv»
Eriksen 1995, 13-16

Historiske vandreruter forblir en naturopplevelse, men det er også noe mer. Historie og fortelling er essensielt i å forvandle slike ruter til noe mer enn en tur i norsk natur. Fortellingen i Flyktingeruta er krigshistorie; en fortelling fra – og om – grenseløser og deres bidrag under 5 ufrie år. Men det er også en fortelling om menneskeverd og hvilke verdier vi som samfunn ønsker å ta med videre.

Elementer i konstruksjonen, som for eksempel skilt og digital formidling, er bygget på historiske kilder; på historikerens autentisitet. Men elementene er også et produkt av kollektivtradisjonen: *Historien* danner grunnlaget, deltar, forbereder og instruerer. Beskrivelsen under gir den historiske bakgrunnen for Flyktingeruta. Den presenterer de historiske fakta som flere informanter sier medvirket i deres opplevelse. Kunnskapen deltar i *forberedelse* av turen og *underveis* i vandringen. Noe av denne kunnskapen er overlevert i kollektivtradisjonen, for eksempel gjennom utdanningsløpet. I dagens samfunn finnes det mennesker som ikke har erfaring med «den store fortellingen om krigen». Men flere har kanskje selv opplevd krig andre steder i verden, noe som kan påvirke opplevelsen. Både konstruksjonen i ruta og beskrivelsen her, bidrar til forståelse av hva ruta handler om. I teksten har jeg tilført historiske fakta i form av tap og tall, da flere informanter etterspurte skilt med denne type informasjon. Slik informasjon kan også bidra til en immersiv kulturarvsopplevelse.

4.1 Grenselos- og flyktningehistorien i Norge (1940-1945)

Norges landegrense til Sverige er på hele 1630 km og den lengste i Europa. Under andre verdenskrig flyktet mer enn 60 000 mennesker fra Norge til Sverige (Grimnes 2020). Fra Østfold i sør til Finnmark i nord er det registrert over 120 flyktingeruter (Skodvin og Soleim 2021). Mesteparten av trafikken gikk gjennom skogsområder på Østlandet hvor det anslås at mellom 10 000 og 15000 kom seg over til frihet i løpet av krigsårene. Når flyktningene passerte grensen trodde mange at de var i trygghet, men det hendte at flyktinger ble sendt tilbake av landsfiskalen som fungerte som politisjef, namsmann og aktor med fullmakt. Dermed var folks

skjebne i stor grad avhengig av hans avgjørelser (Riksarkivet i Sverige). I krigens første år gjorde den svenske regjeringens politikk til at mange nordmenn som deltok i motstandskampen på ulike måter ble arrestert og dømt da de kom til Sverige. Da de allierte i 1943 fikk overtak, endret den svenske regjeringen sin politikk, landsfiskalene ble mere vennligstilte, og den illegale virksomheten ble adskillig lettere (Færøy 2022). I begynnelsen av krigen var flyktningetrafikken lav, men med større press fra den tyske okkupasjonsmakten tiltok trafikken og var størst fra sommeren 1944. Da tyskerne kapitulerte 8. mai 1945 oppholdt det seg 43 000 norske flyktninger i nabolandet (Grimnes 2020).

Årsakene til at folk ønsket å komme seg til sikkerhet i Sverige var ulike. Noen flyktet fordi de var ettersøkt av tyskerne, andre for å slippe å gå i kamp. Flyktningene kunne også være studenter, lærere, og unge menn som ønsket å kjempe i Nord-Norge og på de alliertes side i utlandet. Etter hvert som krigen utartet var det også aktive mennesker i motstandsbevegelsen på norsk jord som måtte flykte. Tall viser at flyktningerutene fikk ekstra stor betydning for en folkegruppe; i løpet av krigsårene flyktet om lag 1100 jøder til Sverige, noe som utgjorde 60 prosent av alle norske jøder og andre jøder i Norge. Mer enn 35 prosent av folkegruppen (773 personer) ble deportert til okkupasjonsmaktens konsentrasjonsleirer – av dem overlevde 38 (Levin 2020).

Flere tusen mennesker kom seg over grensen på egenhånd, men mye av «svensketrafikken» foregikk organisert. Kjeden besto ofte av mange ledd der alle hadde sine spesifikke oppgaver. (Skodvin og Soleim 2021). I den organiserte flukten var de mest kjente hovedaktørene Milorg, Sivorg, XU og Norges Kommunistiske Parti (NKP) (Færøy). For at flukten skulle bli gjennomført på en sikrest mulig måte var man avhengig av hjelpere som ble kalt grenseloser eller flyktningeloser. Dette var lokale kjentfolk som hadde stor kunnskap om terrenget, geografien, grensepolitiets patruljerunder og som visste hvor flyktningene trygt kunne overnatte (Brokke 2018). Grenselosene oppsøkte som regel ikke dette arbeidet selv, men følte seg forpliktet til å hjelpe. Det var enkeltindivider og familier som bodde nær grensen som satte eget og familiens liv i fare for å hjelpe medmennesker. Etter annen verdenskrig ble organisasjonene hedret for sin innsats for flyktninger og for kurerevirksomhet, mens losenes innsats ble verken anerkjent eller husket (Kofstad 2020, 9).

I østlandsområdet fantes i tillegg et nettverk av hemmelige ruter som ble brukt til kurerevirksomhet. Denne virksomheten var et avgjørende bindeledd mellom regjeringen i London og hjemmefronten i Norge. Her ble det fraktet viktig post, penger, våpen og radiosendere, men en

av oppgavene var også å lose folk over til Sverige. Denne trafikken var helt avhengig av sivilbefolkningen langs ruta. Her ble både folk og utstyr holdt i skjul på gårdene. Denne deltakelsen var ikke risikofri. Mens kurerer satte livet på spill, var altså innsatsen til vanlige menn og kvinner betydningsfull langs de samme rutene. Selv om de fleste transportene endte godt antar forfatter av storverket *Svensketrafikken*, Ulstein (1974-77, bd. 3, 420) at 96 flyktninger døde eller ble henrettet i fangenskap, skutt under flukten, eller omkom på veien. 29 flyktningeloser falt i tjenesten, ble henrettet eller døde i fangenskap. 55 hjelpere ble henrettet, døde i fangenskap eller drept ved arrestasjonen. Samlet tap anslås til 180 personer. I tillegg ble mange hundre flyktninger og hjelpere arrestert og satt i fangenskap (Grimnes 2020). Selv om vi vet at tusenvis ble reddet over til Sverige viser Ulsteins tall at flyktningetransporten både var farlig og fikk alvorlige konsekvenser for aktører og flyktninger.

Fra Oslo til Sverige

I Oslo-området startet flyktningereisen ofte med lastebiler. Sjåfører levde et dobbeltliv med vanlig jobb på dagtid og flyktningeoppdrag kvelds- og nattestid. Barn, voksne, gravide, unge og gamle ble plassert på lastep Janet tildekket av presenning før kjøreturen gikk mot skogsområdene langs svenskegrensa (Thoresen 2008). På veiene utfra Oslo og ved knutepunkter langs rutene hadde tyskerne kontrollposter som gjorde reisen til en psykisk påkjenning for sjåfører og flyktninger. Her sto det ofte hjelpere som var en del av kjeden og ga signal om veien videre var klar. Når transporten nærmet seg skogsområdene i grensetraktene, måtte flyktningene ta beina fatt. Det hendte også at sjåførene på lastebilene loset flyktninger over grensa. Men oftest var det her grenselosene overtok. De gikk til fots sammen med flyktningene langs stier og skogsbilveier, over islagte vann og med robåt over innsjøer i grensetraktene. Ragnar Ulstein skriver at siste etappe på rutene kunne være tung for mange flyktninger. De var ofte dårlig kledd eller skodd for turen; de kom i høye hæler og med silkestrømper. Småbarn var «upopulære» i flyktninggrupper da barnegråt kunne få en hund på en husmannsplass til å gjø, og dermed var de i fare for å bli avslørt. Det hendte at barn fikk sovemedisin og det var vanskelig å tilpasse rett dose. I noen tilfeller ble det gitt dødelige doser, men heldigvis døde ingen barn (Ulstein 1974, bd. 1, 13). Man tenker kanskje at flyktningelosene var voksne menn, men både flyktningeloser og hjelpere langs ruta kunne være kvinner, ungdommer og til og med barn (Elvemo 2012). I grensetraktene hvor dagens Flyktningerute går var ofte hele familier involvert i flyktningetrafikken (Brokke 2018).

4.2 Opprinnelsen: Flyktningeruta – et initiativ nedenifra

*Ja, det glir skygger i alle netter
når det er varg-år og trælletider,
og frosten river i men'skehjertet
og Gud har gjømt seg, og Jorda lider.
Når blodspor går i allverdas skoger
og angsten griner bak svarte trær,
og natta sjøl har sydd våpentrøya
til dom som ennå er i Norges hær.*

*Men det står kjerringer nord i skoga
med tente løkter i vinter-ødet.
Dom lyser frihet for oss som går her.
Dom lyser fred over alle døde.
Dom stikker brødmatt i frosne never
og helser ordlaust bak slitte skaut,
mens nattevakta står brent i blikket.
Så går dom innatt til bån og naut.*

Verselinjene overfor er en del av diktet *Kjerring på vintertunet*, skrevet av forfatter og visekunstner Erik Bye, utgitt i 1993. Diktet er tilegnet ukjente småbrukerkoner inne på skauen som signaliserte med lykter om veien var klar for grenseloser og flyktninger. Kvinnene ble omtalt som lyktekoner og var en viktig del av hjelpeapparatet, som sammen med gårdbrukere og grenseloser reddet mennesker over til friheten i Sverige. Diktet fant jeg i postkasse på gården Malnes, et sted like ved svenskegrensen, hvor mange mennesker fikk hjelp i krigsårene. Da jeg leste diktet, ble den varme sommerdagen til en kald vinterdag. I diktet åpnet historien seg; de ukjente hjelperne kom frem og fortidens hendelser tydeligere. En brosjyre, utgitt av frivillige i Flyktningeruta, fant jeg i samme postkasse (Henriksen 2002). Den forteller at Flyktningeruta er «et levende minnesmerke». Flyktningeruta er en fortelling *om folket*, men den er også en fortelling *fra folket*.

I 1967 ble *Grenselosers og Kurerers Forening 1940–1945* opprettet. Hensikten var først og fremst å ivareta medlemmene og etterlattes rettigheter, blant annet å tilby hjelp knyttet til trygdespørsmål og erstatninger, men også for å ivareta «de falnes minne». Initiativet kom fra gjenlevende losere og kurerer som ønsket at denne delen av flyktningehistorien ikke skulle gå tapt og at grenselosere og kurerer skulle få «sin rettmessige plass i historien» (Folk og Forsvar 2021). Foreningen ble avviklet i 2013 (Kofstad 2020, 10).

Flyktningeruta ble innviet som turrute i 1995 i forbindelse med 50-årsjubileet for frigjøringen etter krigen. I kjølvannet av innvielsen ble *Foreningen Flyktningeruta* opprettet, og i dag er det *Foreningen Flyktningeruta Norsk grenselosmuseum*¹⁰ som har hovedansvaret for ruta – i samarbeid med DNT og Riksantikvaren. *Foreningen Flyktningeruta Norsk grenselosmuseum*

¹⁰ «Foreningen Flyktningeruta Norsk Grenselosmuseum ønsker å bevare minnet om de som flyktet til Sverige under krigen, og de som hjalp dem» (hentet fra foreningens Facebook-side).

holder til på Skjølabråtan,¹¹ og driftes av ildsjeler som sammen med andre frivillige langs traseen, bidrar med kunnskap, formidling, samt vedlikehold og skilting av ruta (lokalhistoriewiki). I brosjyren «Flyktningeruta - fra Oslo til svenskegrensen», utgitt i 2002, oppgis det at foreningen består av representanter fra kommunene Oslo, Enebakk, Fet, Aurskog-Høland, Eidskog, daværende Rømskog og Skillingsmark Byalag i Eda kommune i Sverige, samt foreningen Østmarkas Venner og Oslo og Omegn Turistforening. I tillegg opplyses det at Oslo og Omland Friluftsråd var en aktiv medspiller i starten.

Dagens formidlingsopplegg spores tilbake til 1995. Da startet Magne Malnes¹² (eieren av det historiske stedet Malnes), på eget initiativ, guiding av skoleelever. I flere år formidlet han historien om den store flyktningetraffikken. Malnes er fortsatt aktiv i formidlingen, frivillig innsats har alltid vært, og er, en viktig del av gjennomføringen. I 2002/03 ble det opprettet et samarbeid med Foreningen Flyktningeruta. I dag er opplegget en del av Den Kulturelle Skolesekkens program, en statlig ordning for kulturformidling til skoleelever i Norge, etablert i 2002. Opplegget som startet med et initiativ *nedenifra*, blir nærmere omtalt i kapittel 5.3.

Vi minnes – derfor er vi

Felles for flere grupper er at de ikke ble innlemmet i «den store fortellingen om krigen», i «vårt nasjonalmonument» (Eriksen 1995, 163-5). Den offentlige anerkjennelsen uteble. «Gutta på skauen» er et begrep som man gjerne tror inkluderte grenselosene, men det motsatte var tilfelle i etterkrigstiden. Begrepet har fått et annet innhold i nyere tid, men var i utgangspunktet en samlebetegnelse for milorg- gruppene og deres innsats. Etter 2. verdenskrig og helt frem til i dag, finnes grupper som ikke ble en del av den kollektive erindringen. Eksempler på dette er flyktingelosene, krigsseilerne og kommunistiske motstandsgrupper. I tillegg til mangelen på offentlig anerkjennelse kan en annen årsak også være at mange som opplevde krigen ville glemme krigens vonde hendelser. De ønsket å se fremover. Det er også trolig at alt dette bidro til at bearbeidelsen ble vanskeligere hos de som var involvert (f.eks. Kofstad 2020).

¹¹ Endepunkt i turruta er Skjølabråtan, der Norske Grenselosers Museum ligger. Her drives museumsvirksomhet og samlingene, som tilhører Foreningen Flyktningeruta, er utstilt i skolens klasserom. På Skjølabråtan søkte et stort antall flyktninger og kurerer tilflukt. I museet er det samlet gjenstander, dokumenter og fotografier fra okkupasjonstiden. Filmen "Flukten fra hakekorset" inngår i omvisning under sesongen.

¹² «Kronprins Haakon gikk Flyktningeruta som en markering av 75 års jubileet for freden, høsten 2020. Han spiste middag på Malnes og overnattet også der. Han besøkte også Grenselosmuset. En veldig spennende og flott opplevelse som virkelig satte Flyktningeruta på kartet, og for oss på Malnes en opplevelse som går inn i historien om plassen» Fortalt av Magne Malnes (2022).

Kanskje var det heltehistorier med «kortvarig og spektakulær innsats» (Eriksen 1995) som passet best inn i *myten vi fortalte om oss selv*. I både media og i kulturarvssektoren er det heldigvis en vending mot nettopp det å fremheve «andre stemmer», og også tidsvitners psykiske påkjenninger. Både samfunnets manglende anerkjennelse og *krigen* kan betegnes som vanskelig kulturarv. Historie er essensiell i bygging av kulturell identitet, men historie er også *som fortelling* viktig, fordi individer og grupper skaper seg selv gjennom fortellinger. Det dreier det seg om «retten til en fortid – og retten til en fortelling» (Eriksen 1995, 161-165). Opprettelsen av foreningen, og etter hvert ruta, var et initiativ fra grenselosene, etterlatte og deres familier. Dermed kan initiativet forstås som et behov for å bli innlemmet i historien og i fortellingen; vi minnes – derfor er vi.

Flyktningeruta handler om folk i *den i lille historien*. Uten dem hadde dagens Flyktningerute kanskje ikke eksistert. Selv om vandringen er en tur i et vakkert minnelandskap, formidles også en vanskelig kulturarv gjennom bevegelsen i «samme fotspor», noe som kan bidra til opplevelser som setter nye spor. Bevegelsen, initiativet og historien bidrar alle med autentisiteter. For dagens vandrere kan *initiativet nedenfra* ha betydning i levendegjøringen av historien og for autentisiteter som skapes. Fortellingene i Flyktningeruta vekker moralske spørsmål om verdier og valg. Hvordan vi velger å forholde oss til flyktninger i dag, gjør at *fortellingen om krigen* fortsatt er høyst aktuell.

Anne Eriksen peker på at selv om «fortellingen om krigen» ses på som en mytisk fortelling i kollektiv- og individualtradisjonen, er det også muligheter for at nettopp denne fortellingen aktualiseres på ny der «menneskets forpliktelser og valg i forhold til rett og galt» igjen settes i fokus (Eriksen 1995, 18-19). Ved inngangen til 2021 har det ikke vært flere flyktninger i verden siden andre verdenskrig. I en slik kontekst er Flyktningeruta som «opplevelse» for turgåere mer aktuell enn noen gang ved dens potensiale til å tilføre perspektiver og en form for verdiskapning som strekker seg fra det individuelle til det globale.

I dagens turopplevelse blir 5 lange år «gjenopplevd» på 5 lange dager. Håpet er at den stille innsatsen, alle hjelpere – og kjerringer på vintertunet – blir husket. Den svenske historikeren Per Nyström (1903-1933) har beskrevet mennesket som både kulturbærer og samfunnsbygger: «*Det finnes inget, som en historiker gløkker så lett, som att konkreta mennesker ingående i konkreta samhaldsformatjoner, er det sentrale i historien*» (Götlind og Kåks 2014, 21).

4.3 Konseptet Historiske vandreruter – et initiativ ovenfra

I 2015, 20 år etter Flyktingerutas opprettelse, ble ruta innlemmet i *Historiske vandreruter*, et konsept igangsatt av to tunge aktører med lange tradisjoner i Norge; Den Norske Turistforening (DNT) og Riksantikvaren. DNT er Norges største friluftsansisasjon, stiftet i 1868, og Riksantikvaren, en statlig etat underlagt Miljødepartementet har ansvaret for kulturminnevernet på nasjonalt plan, opprettet i 1912. Samtidig med innlemmelsen av Flyktingeruta ble flere eksisterende vandringsruter og ferdselsveier inkludert i prosjektet. I mai måned 2022 består *Historiske vandreruter* av 14 vandringsruter geografisk spredt i landet.¹³

I løpet av 2023 er målet å etablere *Historiske vandreruter* i alle landets fylker. Prosjektet er støttet av Sparebankstiftelsen DNB og Miljødirektoratet. Samtlige ruter handler om fortidige menneskers bevegelse, om nytte og bruk av landskap og natur, men de har ulike historiske hovedtemaer. Flyktingerutas tema har fellestrekk med tre andre ruter. Fieldfare-ruta handler om bevegelsen tre motstandsmenn gjorde under en sabotasjeaksjon i slutten av 2. verdenskrig. Jacobineruta ved Drøbak formidler, i tillegg til Oslofjorden som ferdselsåre, krigshistorie i området. Reisadalen formidler blant annet kvensk, norsk og samisk kulturarv, noe jeg kommer tilbake til.

En verdsetting av kultur og natur

Riksantikvaren og Den Norske Turistforening har en felles interesse i å ta vare på kulturarven i friluftslivet. Derfor samarbeider vi om Historiske vandreruter. [...] De utvalgte rutene gir deg flotte friluftsopplevelser i kombinasjon med spennende kulturarv [...]

Det å kunne kjenne igjen spor etter de som i tidligere tider har brukt våre turstier og veier gir en rikere turopplevelse. Kulturminnene og historiene skaper forståelse og undring, og de inspirerer til å la tankene fly. De historiske vandrerutene går gjennom jordbrukets kulturlandskap, over fonn og bre, i høyfjellsterreng og på skogsstier i lavlandet. Vandrerutene er geografisk spredt over hele landet, og de forteller hver sin historie om Norge. Brosjyre fra Riksantikvaren og DNT 2021

I kulturarvsstudier handler det om å undersøke hva vi «verdsetter i fortiden, og hvordan vi husker den og hvorfor (Barnes, Bunning og Watson 2019, Intro., 2). Tekstutdraget viser at *Historiske vandreruter* «løfter» opp og gjør kjent hverdagsmenneskers tidligere ferdsel, noe

¹³ Sør-Vestlandet: Brudleruta og Driftavegen. Østlandet: Flyktingeruta, Jacobinerruta og Stølsruta. Vestlandet: Kamperhamrane, Turistveien over Folgefonna, Aurlandsdalen og Hallingskeidvegen. Midt-Norge: Malmveien. Nord-Norge: Telegrafruta, Reisadalen, Fieldfare-ruta og Postruta over Finnmarksvidda. Kilde: Ut.no

som kan betegnes som en form for verdsetting. Tidligere ferdsel representerer «den lille historien»; folkets historie og – fortellinger fra folket, noe som kan relateres til det vi i kulturhistorisk forskning kaller for «nedenifra-perspektivet». Samtidig viser teksten at gjennom opplevelsen får turgåerne noe mer enn det de får i en «vanlig» vandring i norsk natur: Rutene kan inspirere og skape undring. Turgåerne utvider dermed sin historiekunnskap, noe som igjen kan bidra i identitetsutvikling: Nasjonal – og kollektiv identitet skapes ved at rutene forteller «hver sin historie om Norge».

Anne Eriksen er opptatt av at kulturarvstenkningen innebærer en sterk nåtidsorientering, noe som gjør at vi «betrakter fortiden i rollen som arvinger til den, og vurderer arvens verdi ut ifra vår egen tids interesser og behov» (Eriksen 2009, 479). Kulturarv innebærer at noe arves, og at det finnes arvinger. Når fortellingene – og historien om Flyktningeruta, i likhet med ruten i Reisadalen betegnes som kulturarv, er det ikke bare historien som formidles, men også en fortid samfunnet vil vedkjenne seg. Her blir en spesiell del av historien; grenselos- og flyktningehistorien, i likhet med kvensk og samisk historie, betegnet som kulturarv, og turgåere blir til kulturarvinger. Dette innebærer også en offentlig anerkjennelse av denne fortiden, en fortid som kan forstyrre en nasjonal identitet (Macdonald 2018). En slik form for verdsetting kan relateres til perspektiver Smith omtaler i konseptet «Authorized Heritage Discourse» (AHD) (Smith 2006). Hun påpeker nødvendigheten av nye og andre stemmer, for eksempel minoriteters, løftes frem.

Hvordan vi som samfunn forteller og minnes fortiden er i stadig utvikling. Dette ser vi er tema i offentlige debatter, for eksempel om krigsseilernes og den kommunistiske motstandsbevegelsens innsats under 2. verdenskrig. Når «vanskelig» og «forstyrrende» arv tas i bruk i HVR-konseptet, skjer det en form for inkludering og en utvikling som går mot å *ikke* ekskludere visse grupper og stemmer, noe vi alt for ofte har sett i tidligere autentiseringspolitikk, og som kritiske kulturarvstudier ofte beskjeftiger seg med.

Kulturarv kan settes inn i «nye kretsløp der andre former for nyskaping – eller verdiskaping – skal foregå» (Eriksen 2009, 476). I dagens rute spenner bruken seg fra organisert aktivitet, arrangementer i lokal og regional regi og fremfor alt, av turgåere generelt. Når Historiske vandreruter betegner konseptet som *spennende kulturarv* bidrar dette ikke bare til identitetsutvikling og historiekunnskap, men også i merkevarebygging og næringsutvikling.

I sitatet er det flere interessante perspektiver hvor sentrale begreper er natur-kultur og bevegelse. Som nevnt innledningsvis finnes i forvaltningen en økt satsning og interesse for vandrерuter og tidligere ferdsel. I HVR-konseptet blir historien kulturarv, men det formidles og skapes også naturarv. Det er allmenn oppfatning at nordmenn er glade i å gå på tur, en sannhet med visse modifikasjoner – men likevel – vi kan fastslå at det er en del av vår identitet og bærer preg av noe særnorsk som vi liker å fortelle om oss selv.

«Siden vi åpnet de første rutene i 2014 har vi registrert økt interesse for å kople historie og friluftsliv» (HVR-brosjyre 2021). Sitatet kan også belyses et annet interessant fenomen. Dikotomien mellom natur – kultur. I Norstats karlegging av nordmenns ferievaner og ferieønsker ble *kultur* en større «vinner» enn forventet og det i et land med lange tradisjoner for naturopplevelser og friluftsliv. I DNTs medlemsblad Fjell og Vidde (3/2021, 103-109) lyder en ingress: «Norske turister elsker natur, men blir stadig mer opptatt av kultur. Historiske vandrерuter kombinerer begge deler». I Riksantikvarens magasin «Alle Tiders» (2021, 62) nevnes det at samarbeidet med DNT i Historiske vandrерuter «bunner i et ønske om å forene naturopplevelse med kulturopplevelse, ute på tur». I alle disse tekstene blir konseptet HVR knyttet opp mot dikotomien natur – kultur, noe som er interessant med tanke på hovedaktørens lange tradisjoner innen de to områdene.

Natur og kultur er blitt sett på som adskilte fenomener, men i humaniora og samfunnsdiskursen ses en økt sammenkobling, noe som kan gjenspeiles i HVR-konseptet. Når to tunge aktører med tradisjonelt adskilte fagområder samarbeider, viser dette en interessant utvikling. Kanskje forteller dette oss at samfunnet beveger seg i en retning der natur og kultur ikke lenger ses på som to adskilte fenomener, og at slike perspektiver er avgjørende for vår fremtid? Dette tankesettet ser vi blant annet i utviklingen av miljøbevissthet, «simple living» og kortreiste kulturopplevelser. «Å gå på tur» i norsk natur, samtidig som man tilegner seg historien», passer inn i dette «skjemaet».

I markedsføringsmateriell fra HVR kan vi lese at rutene er «realisert i samarbeid med lokale turistforeninger og andre organisasjoner» (HVR-brosjyre 2021, 1-2). Samarbeidet mellom regionale/nasjonale aktører og frivilligheten er essensielt i Flyktningeruta. Uten nettverket av frivillige aktører hadde ikke konseptet fungert slik det gjør i dag. Det kan være et gap mellom offentlige og frivillige aktører med tanke på realiseringen av ruta på «bakkeplan». Mitt inntrykk er at aktørene utfyller hverandre og ser nytten i samarbeidet, men på grunn av oppgavens omfang går jeg ikke nærmere inn på dette temaet. Det er positivt at verdien av frivilligheten

beskrives i markedsføringen når vi vet at slik verdiskapning utgjør en stor økonomisk verdi og verdier knyttet til folkehelse (Lillebråten 2022, nr. 93). Særlig innsats i form av kvisting og merking er en nødvendig del av rutas eksistens. Sammen med de tunge aktørenes muligheter for bred markedsføring på fysiske og digitale plattformer utgjør de i felleskap en kraftig ressurs i kulturarvsdannelse. I brosjyren om HVR (Riksantikvaren, DNT 2021) skriver de følgende: «Siden [...] de første rutene i 2014 har vi registrert økt interesse for å kople historie og friluftsliv, og stadig økende bruk av de Historiske vandrerutene»: En «heritage buzz» er registrert.

5. Analyse I: Byggesteiner i dagens Flyktingerute

I kapittelet beskrives elementer fra tilretteleggende aktører som bidrar i Flyktingeruta. Under overskriftene «Flyktingerutas digitale infrastruktur», «Skilt» og «Den Kulturelle Skolesekken», fremstilles elementene etterfulgt av analytiske betraktninger. Hensikten er å få innsikt i hvordan historien levendegjøres og hvilke autentisitetstegn som enkeltvis, eller i et samspill, kan bidra til å gi en immersiv opplevelse. Teksten under gir først en generell beskrivelse av nettsidene og hvordan de fungerer. Deretter følger en presentasjon av de ulike portalene det lenkes til.

5.1 Flyktingerutas digitale infrastruktur

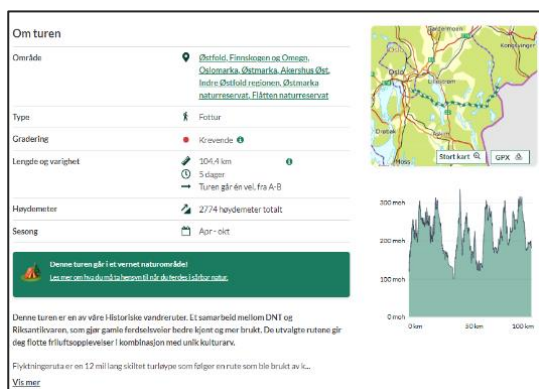
Nettsidene

Feltarbeidet på Internett avdekker flere digitale innganger til Flyktingeruta.¹⁴ *Historiske vandreruter.no*, produsert av DNT og Riksantikvaren, gir en oversikt over de 14 historiske vandrerutene. Her er det lenker til to nettsted; *lokalhistoriewiki* og *Ut.no*. Sistnevnte fremstår som en hovedportal til alle turrutene og driftes av DNTs medlemsforeninger i samarbeid med Statskog, Kartverket, Friluftsrådernes Landsforbund og Miljødirektoratet. Sparebankstiftelsen DNB gir økonomisk støtte til dette.

Ut.no beskrives som et «multiverktøy for turinteresserte mennesker» (fig.5.1). Her finnes informasjon om de 14 vandringene i HVR-konseptet, samt andre merkede turruter i Norge. Applikasjonen «Sjekk-ut» (*Sjekk-ut.no*) presenteres på nettsiden som en tjeneste for digital besøksregistrering i funksjon av digital gjestebok. I tillegg opplyses det at innholdet «i stor grad er laget på dugnad – av turfolk, for turfolk». Dugnadsjobben fremheves som «viktig» og det pekes på at innholdet på *Ut.no* «er laget og kvalitetssikret av turfolk på frivillig basis» (*Ut.no*). Når det gjelder Flyktingeruta, viser funn fra feltarbeidet at det meste om denne ruta er produsert av DNT.

¹⁴ Fakta og infrastruktur som gjelder konseptet *Historiske vandreruter* og *Flyktingeruta*, fremstilt på Internett, kan være endret etter utført feltarbeid.

Ut.no inneholder flere lenker. «Historien om Flyktningeruta» fører til *lokalhistoriewiki*; en fag- og forskningswiki driftet av Norsk lokalhistorisk institutt ved Nasjonalbiblioteket (fig. 5.2) På *lokalhistoriewiki* presenteres historie, rutebeskrivelse og kulturminner og severdigheter. Her er det lenker til *Kulturminnesøk.no* driftet av Riksantikvaren med data fra kulturminnedatabasen *Askeladden*. Kulturminnesøk inneholder over 220.000 objekter, blant annet informasjon om kulturmiljøer, kulturminner og landskap. Denne portalen driftes av fagfolk, samtidig inviteres folk til å delta med opplysninger og til å gå på «kulturminnejakt».

Figur 5.1: Skjermbilde fra Ut.no

Figur 5.2: Skjermbilde fra lokalhistoriewiki.no

Deltagende kulturarv på Internett

I kulturarvssektoren har det skjedd en utvikling fra “seeing representation as ‘to’ and ‘for’ people, thinking instead about representation ‘with’ and ‘by’ them” (Russo 2012, 151). Dette vises tydelig på nettsidene. I fagfeltet «Heritage participatory culture» beskrives involvering og medvirkning som *crowdsourcing*. Begrepet betegner nye relasjoner mellom institusjoner og publikum i vår digitale tidsalder (Giaccardi 2012). Når besøkende på nettstedene oppfordres til dugnad, blir de aktører i å skape kulturarv og dermed forskyves maktbalansen.

Nettsidene er også et verktøy for å dokumentere og vise frem kulturminner og kulturarv; det autentiske. Her bidrar tunge aktører med autentisering og estetisering. Gjennom *crowdsourcing* inviteres også besøkende til å delta i dokumentasjonen. De har en stemme. En forskyvning av maktbalansen ses også på sosiale medier, noe jeg observerte i det digitale feltarbeidet. På Instagram og Facebook bidrar enkeltindivider med historiefortelling. De publiserer bilder, turerfaringer og bruker emneknagger. I tillegg til å bidra i markedsføringen av ruta, viser aktiviteten at turgåerne også deltar i å skape kulturarv.

Nettsidene består av fortellinger fra både tilretteleggende aktører og turgåere, der fortellingene ivaretar og gjensker minnene fra krigen. Sammen skaper de sosiale minner og danner felleskap. På denne måten blir både forvaltningen og folk aktører i nåtidens kollektivtradisjon. Fortelling er et bestandig trekk ved mennesket; et trekk som i alle tider har bidratt i vår håndtering av verden:

The storying of events has long been understood as crucial to the development and maintenance of life and our understanding of our place or meaning within it. As Yilmaz and Cigerci assert, 'the history of storytelling is as old as human history. Gröppel-Wegener og Kidd 2019.

Trelagsopplevelse

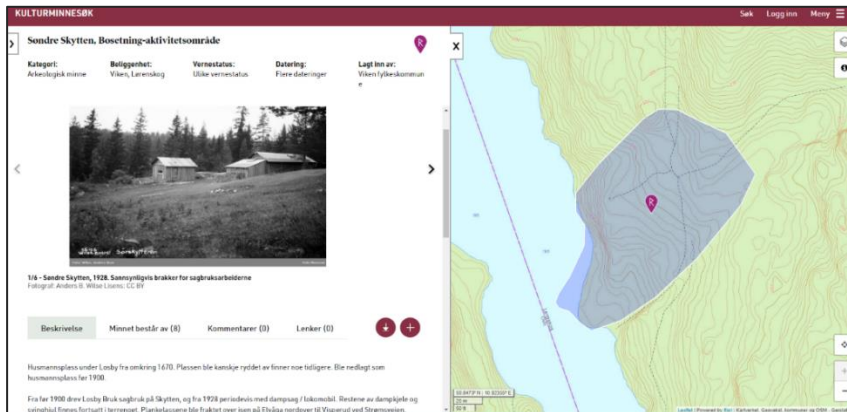
Nettsidene fungerer som en inngangsport til å planlegge turer i det fysiske landskapet, men de er også et navigasjonsverktøy *underveis* i vandringsen. I eget feltarbeid fikk jeg erfaring med hvordan en nettside kan påvirke opplevelsen og bidra til å *avdekke historiske lag*.

Figur 5.3: Skilt på Søndre Skytten

På den tidligere husmannsplassen, Søndre Skytten i Østmarka, er et lite skilt satt opp av Østmarkas Venner/Skogvesenet (fig. 5.3). Det gir kort informasjon om aktivitet, årstall og navngir personer som har hatt tilhold på stedet. Men på den lille lysningen i skogen finnes ingen store informasjonsplansjer.

Mens jeg står ved hustuftene, besøker jeg nettsiden Kulturminnesøk: På Søndre Skytten er det registrert åtte kulturminner med ulik vernestatus, blant annet veier, jordkjeller og hustufter (fig 5.4). Jeg *ser* synlige spor som for eksempel gjenstander av jern og hustufter. Men først *etter* besøket på Internett, setter disse objektene fantasien i gang. Bildene på Kulturminnesøk viser aktivitet, bygninger og mennesker på stedet. Selv om disse bildene ikke sees på fysiske skilt, gir kombinasjonen av sted og opplysningene på Kulturminnesøk kontekst til opplevelsen. I feltarbeidet på Søndre Skytten både ser og føler jeg, at *her* har det vært folk og aktivitet i flere hundre år.

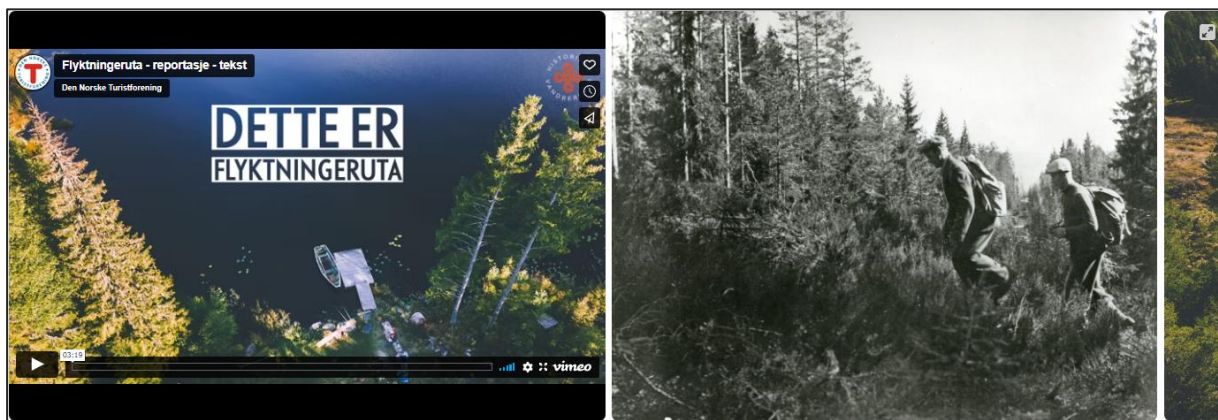
Figur 5.4: Skjermklipp fra nettstedet Kulturminnesøk

Figur 5.5: «En immersive opplevelse»

Kombinasjonen av historisk autentisitet på nettsiden, egne sanseopplevelser og «restene» i landskapet, bidrar i felleskap til en immersive kulturarvsopplevelse. I samspillet mellom Kulturminnesøk og selve stedsopplevelsen, ble den gamle husmannsplassen *levendegjort*; fortiden kom til syne (fig.5.5).

Den digitale plattformen UT.no

Figur 5.6: Video - Karusellvisning på Ut.no, skjermklipp

Det første som møter brukeren på Ut.no er en karusellvisning som består av video, tekst, fortelling, historiske fotografier og bilder fra nåtiden (fig.5.6). Videoen viser droneopptak; et fugleperspektiv på naturen. I tillegg gir den en helhetlig fremstilling av vandringen fra A-Å der spesielle steder langs ruta fremheves. En representant fra frivilligheten gir i videoen muntlig informasjon om rutas historie, drift og vedlikehold.

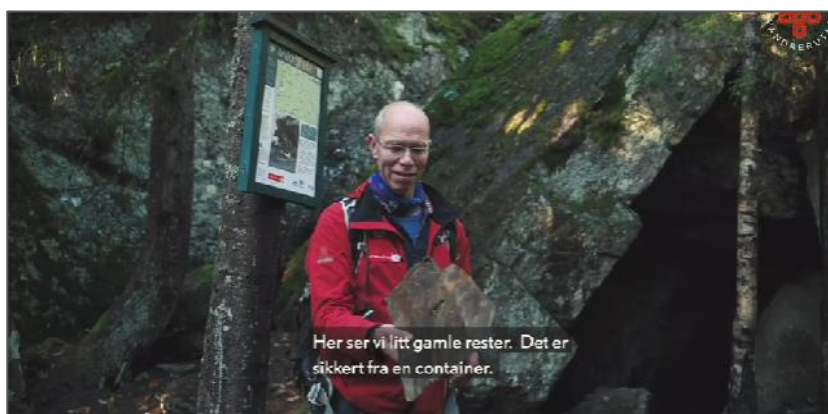
Kontrastering

Figur 5.7: Kontrastering, skjermklipp fra videoen

Et pedagogisk virkemiddel er kontrastering, noe som brukes hyppig i video og bildekarusell, men også på andre sider Ut.no lenkes til. I kontrasteringen presenteres historiske bilder ved siden av eller oppå bilder fra nåtiden. En slik kontrastering finnes i karusellvisningen, der videoens forside er stilt ved siden av et historisk fotografi i svart/hvitt (fig.5.6). Men også *inni* videoen brukes virkemiddelet (fig.5.7). Eksempelet ovenfor er fra en sekvens som viser dagens natur, men er samtidig overlappet med et fotografi fra krigsårene: En familie på flukt i grensetraktene vinterstid.

I den muntlige presentasjonen av ruta brukes også en form for kontrastering. I en videosekvens trekker fortelleren frem at «i dagens vandring er målet å kose oss», men kontrasterer med «det var

Figur 5.8: Videosekvens fra Milorg-hula, Ut.no

andre forhold før». I videoen viser fortelleren også gjenstandsrester fra Milorg-hula i Østmarka: Gjenstandsrester som kanskje turgåere vil oppdage når de besøker stedet (fig.5.8).

Kontrasteringen som brukes på Ut.no er virkemiddel som skaper immersion. Det viser *flere autentisiteter samtidig* – autentisiteter som venter turgåerne ute i ruta: Fortidig natur og landskap, krigens hendelser og dagens turrute. Autentisitetene skaper på denne måten en forbindelse mellom fortid og nåtid. Pilegrimsforskerne Ane Ohrvik og Dirk Johannsen viser i en studie at guidebøker fungerer som narrative scripts som kan forberede immersion (Johannsen og Ohrvik 2020, 3). Kanskje autentisitetene vi ser i kontrasteringen har likheter med elementer i guidebøker, at de kan «prepare him or her for an immersive heritage encounter» (Johannsen og Ohrvik 2020, 11)?

Minneplakettens autentisitet

I karusellvisningen skiller én sekvens seg ut. Mens andre bilder viser natur eller steder det er knyttet spesielle hendelser til, viser dette bildet en minneplakett satt opp på ei minnestøtte langs ruta (fig. 5.8). Relieffteksten forteller om takknemlighet ovenfor grenselosers og hjelpers innsats i skogsområdene under krigen. Slike måter å hedre og minnes på, er mye brukt

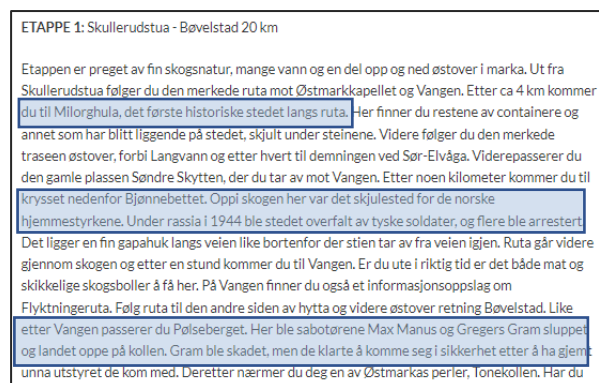

Figur 5.8: Minneplakett, skjermklipp, Ut.no

i kollektivtradisjonen, men her deltar også teksten eksplisitt når den fremhever *skogen* som sted: «Gjennom disse grensetraktene [...] ble flere tusen flyktninger ført i sikkerhet til Sverige [...]». Slik fungerer både minneplaketten – og selve teksten som autentisitetsmarkører i nettopplevelsen, samtidig som de skaper forventninger om hva som møter deg ute i ruta.

Navngiving

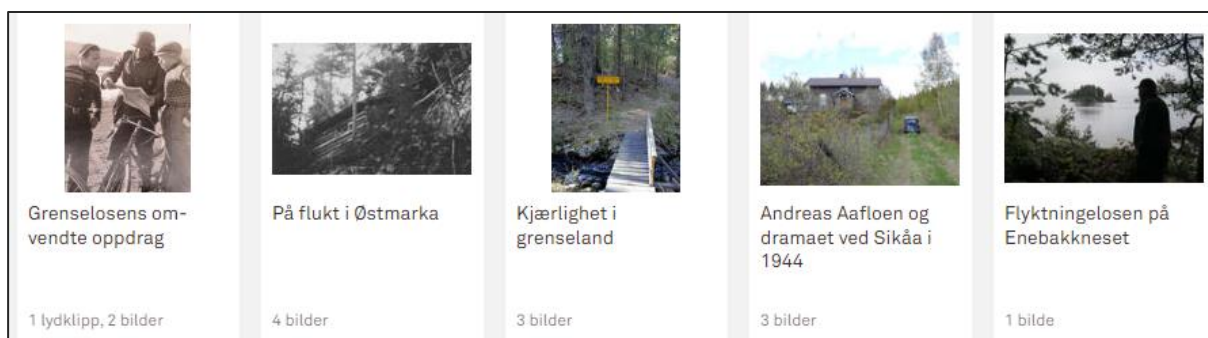
Også andre tekstlige elementer bidrar med historiske fakta, samtidig som de forbereder turgåeren. Et slikt eksempel viser fig.5.9. Teksten beskriver en turetappe. Den informerer om avstand og overnattingsmuligheter, men bidrar også med historisk autentisitet ved å navngi personer og hendelser knyttet til spesielle steder langs ruta.

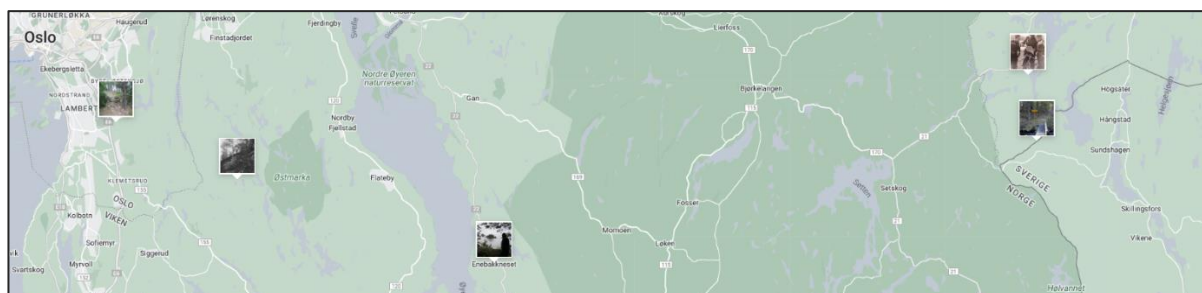
Figur 5.9: Tekst på Ut.no, skjermklipp

Fortellinger på Digitalt fortalt

Nettlenken ««Fortellinger fra Flyktningeruta» på *Ut.no* fører den digitale vandrer direkte til *Digitalt Museum* (DM); en felles offentlig database over samlinger i norske og svenske kunst- og kulturhistoriske museer. I de senere årene har den immaterielle kulturarven fått økt fokus og i dag fungerer DM ikke bare som gjenstandsbase, men som et nettsted som løfter frem andre stemmer og fortellinger knyttet til kulturarv og kulturminner. Lenken viser vei til *Digitalt fortalt*, et landsdekkende formidlingsnettsted lansert i 2009. De fem fortellingene om Flyktningeruta (fig.5.10) tar utgangspunkt i spesielle *hendelser, steder* og *mennesker* knyttet til flyktningehistorien langs rutetraseen. Fremstillingen inneholder video, tekst, fortelling, historiske fotografier og også en lydfil basert på skriftlige og muntlige kilder, for eksempel personlige beretninger.

Figur 5.10: Digitalt Fortalt, Digitalt Museum, skjermklipp

Figur 5.11: Stedsavmerking på Digitalt Fortalt, skjermklipp

I tillegg er fortellingene geografisk plassert på et kart (fig.5.11). Her presenteres fortellingene med historiske fotografier *på* de autentiske stedene lang stien. Hvert punkt på kartet visualiserer historien og fortellingene knyttet til virkelige mennesker som av forskjellige grunner oppholdt seg i skogsområdene. I kartet får man også en opplevelse av hvor lang avstanden var, fra det ufrie Norge – til friheten i Sverige. Dagens rute og *virkeligheten* trer frem: *Hit, til de stedene skal også jeg gå*. En slik kartopplevelse tilfører kanskje både innsikt og ydmykhet knyttet til vanlige menneskers innsats og ofring i krigstid. Kombinasjonen mellom kart, bilder og

fortellinger forbereder en immersive opplevelse ved å gi forventninger om hva som skal komme, men også innsikt i enkeltskjebner og «levd livet» langs flyktningeruta.

Dette fører oss videre til en spesiell fortelling på samme nettsted, en hendelse som utspant seg i grensetraktene ved Flyktningerutas endepunkt (fig.5.12). Her fremkommer autentisitet i alle elementene, både enkeltvis og hvordan de er sammenstilt. «Kjærlighet i grenseland»¹⁵ er overskriften, både bokstavelig og metaforisk. Fortellingen handler om et kjærestepar; en tysk soldat og en norsk kvinne som i begynnelsen av krigen bosatte seg i skogen nær svenskegrensa og som fikk alvorlige konsekvenser – og dødelig utgang for den tyske soldaten, Willi Jutsi. I *Digitalt fortalt* presenteres kjærlighetshistorien gjennom bilder fra nåtidens kulturlandskap og hytta paret en periode bodde i (fig.5.12). Under bildepresentasjonen er det en lengre tekst som gjengir hendelsesforløpet i detaljer. I tillegg er et historisk dokument avfotografert; en hemmeligstemplet rapport, skrevet av Landsfiskalen på svensk side: Under tittelen «Tirsdag 8. juli 1941» beskrives begynnelsen på hendelsen, der teksten også gir detaljerte opplysninger om paret som til slutt ble avslørt. Dokumentet er skrevet rett i etterkant av hendelsen, fra den autentiske tiden når hendelsen faktisk skjedde. Rapporten fra offentlige myndigheter gir tyngde og troverdighet.

Figur 5. 12: En kjærlighetshistorie

På *Digitalt fortalt* presenteres fortellingene ved bruk av tekst, bilder og kart. Elementene fungerer som autentisitetsmarkører, men også *følelsene* fortellingen vekker kan bidra til immersion. For eksempel har fortellingen «Kjærlighet i grenseland» et universelt tema; et overordnet tema de fleste kan identifisere seg med. Fremstillingen og innholdet i kjærlighetshistorien bidrar til å skape forestillinger, følelsesmessig engasjement, nysgjerrighet og identifikasjon. Ikke minst skapes forventninger til den immersive opplevelsen som venter ved vandrings slutt.

¹⁵ Fortellingen om kjæresteparet er også tema under overskriften «Stedsskilt» og i analyse II.

Lokalhistoriewiki – «Historien om flyktningeruta»

Figur 5.13: Historiske fotografier – Historisk autentisitet

Nettportalen *lokalhistoriewiki* har informasjon i form av rutebeskrivelse, bilder, historikk, samt kulturminner og severdigheter langs ruta. Her finnes det finnes en oversikt over digitale portaler som gir informasjon relatert til ruta. Bildene på *lokalhistoriewiki* er en kombinasjon av historiske fotografier, blant annet fra Riksarkivet og Grenselosmuseet (fig.5.13). I tillegg er det bilder fra dagens rute: Rustne metallbokser på stedet Nissedråga,¹⁶ og Grenselosmuseet ved rutas endepunkt (fig.5.14). Begge stedene kan turgåere i dag oppleve.

Figur 5.14: Fortiden i nåtiden – Grenselosmuseet. Nissedråga fotografert av Brunborg-Næss ved DNT

Når historiske svart/hvitt fotografier, som vi ser i eksemplet på fig. 5.13, viser mennesker som oppholdt seg i samme skog som turgåere møter i dag, er også dette en form for kontrastering mellom fortid og nåtid. Bildene er autentiske, de presenterer historiske fakta fra flyktningetrafikken *i den samme skogen* som møter dagens vandrer. I tillegg er fotografiene oppbevart på Riksarkivet og Grenselosmuseet, to instanser som i seg selv skaper troverdighet. Den historiske autentisiteten ses også i figur 5.14, der dagliglivets rester/decay ved Nissedråga

¹⁶ Nissedråga var tilholdssted for kommandogruppa Hector i den norske motstandsbevegelsen.

er avbildet. Dette er en form for kontrastering – et møte med naturens kraft og det naturlige forfallet. Ved siden av de rustne metallboksene er Grenselosmuseet, slik det ser ut i dag, vakkert avbildet. På slike måter sammenstilles og synliggjøres fortid og nåtid for dagens vandrere.

Historien om Vestmarka

Lenken *Grenselosmuseet* på Ut.no fører til portalen *Historien om Vestmarka*. Her presenteres flere tekster i form av lokalhistoriske skildringer og artikler som alle bidrar med kontekst til flyktningehistorien. Fig.5.15 viser titler som på en direkte måte beskriver innholdet. Lenken «Lørdagskveld med Erik Bye» fører oss inn i NRKs arkiv der blant annet grenseloser og hjelpere i flyktningetrafikken intervjues og forteller sine selvopplevde erfaringer. I programmet arrangeres også et møte mellom hjelpere og losere, og som Bye påpeker, for «å hedre den glemte innsatsen».

Alfred Buviken forteller fra
krigen

Fra grenselosenes saga

En flyttingelos' hustrus
hverdag

Lørdagskveld med Erik Bye
– om grenselosene

Figur 5.15: Lenker på nettstedet, "Historien om Vestmarka"

Titlene i fig. 5.15 gjør leseren nysgjerrig på innholdet og vitner om fortellinger som skildrer enkeltindividers erfaringer og opplevelser under krigsårene. Åpner man lenkene opplever man at fortellingene gir nærhet og utdyper, noe som tilrettelegger for immersjon i de samme grensetraktene. Slike tidsskildringer med lokalhistorisk innhold bidrar med autentisitet, noe som kan medvirke til *flere autentisiteter* og i levendegjøringen av historien ute i den fysiske ruta. Informantene etterspurte «hverdagsfortellinger». Kanskje kan slike fortellinger, presentert i for eksempel i QR-koder eller på fysiske skilt, påvirke opplevelsen til å bli en enda mer immersiv kulturarvsopplevelse?

Mens «Flyktningerutas digitale infrastruktur» bidrar med historiefortelling, og dermed historisk autentisitet er *samspillet* mellom betrakteren og disse historiene et helt nødvendig element i en immersiv opplevelse. I kombinasjon med historiefortelling og crowdsourcing i «Flyktningerutas digitale infrastruktur», medvirker turgåerens kroppslige og følelsesmessige engasjement til nettopp «a bounded experience at the nexus of a story, the body, and the senses» (Kidd 2018). I fremstillingen på Internett, blir Flyktningeruta et eget «opplevelsesunivers» med

bruks- og kunnskapsverdier, og ikke minst opplevelsesverdier; et eget rom hvor besøkende kan forflytte seg som de selv ønsker; i forkant, underveis – eller etter turen. I tillegg kan tidsreisen på Internett i seg selv betegnes som universelt utformet: Den er tilgjengelig også for de som ikke kan gå hele eller deler av turen.

Via Internett promottes vandreruta og deltar i merkevarebygging, og det spørres om ikke Johann Gutenberg, regnet som oppfinneren av boktrykkerkunsten, hadde blitt fasinert av tekstflyten og den digitale infrastrukturen på disse nettsidene! Internett er et av vår tids mest brukte medier og bidrar dermed i kollektivtradisjonens presentasjon av krigs- flyktninge- og grenseloshistorie. Lenkene kobler plattformer sammen og slik skapes forbindelser mellom datafiler og elementer i ulike databaser. Her presenteres turfakta, samtidig som formidlingen av historisk innhold gir dybde- og breddekunnskap. Dette mangfoldet kan også betegnes som hypertekst. Det betyr at ulike kontekster er umiddelbart til stede og tilgjengelig for brukeren og at det «vante skille mellom tekst og kontekst viskes mer eller mindre ut» (Asdal og Reinertsen 2020, 191).

5.2 Skilt i Flyktingeruta

«Skilt gir kjøtt på beinet», er en sannhet uten modifikasjoner. I tillegg til «Flyktingerutas digitale infrastruktur», er *skiltingen* essensielt i det å «forvandle» en tur i norske skoger til en vandring i et minnelandskap. Skilt i ruta peker den veien du skal gå, samtidig gir de informasjon som medvirker til «forvandlingen». I dette kapittelet undersøkes skiltelementer som kan identifiseres som autentisitettsmarkører. Mine egne observasjoner i ruta, kombinert med digitalt feltarbeid, er grunnlaget for presentasjonen. Utvalget er, etter min oppfatning, representativt for øvrige skilt i ruta. Skiltene kategoriseres under overskriftene *informasjonstavler* og *stedsskilt*.

De fleste skiltene er satt opp av tilretteleggende aktører i Flyktingeruta og som med få unntak inneholder aktørens logoer: Foreningen Flyktingeruta, DNT og Riksantikvaren. Beskrivelsene følges av analytiske betraktninger, hvor også mine egne erfaringer er inkludert.

Informasjonstavler

Skiltene er plassert på det vi kan betegne som knutepunkter, blant annet ved Flyktningerutas start ved Skullerudstua, Vangen skistue i Østmarka og ved Flyktningerutas endepunkt, Skjølabråtan. Informasjonstavlen ved Skullerud (fig.5.16) har lik utforming og innholdsmessige likheter med plansjene på de andre knutepunktene. I skiltet ved Skullerudstua forteller teksten om prosjektet HVR og flyktningehistorien. I tillegg beskrives turtekniske opplysninger og det informeres om allemannsretten. På historiske fotografier er mennesker og steder det er knyttet spesielle hendelser, samt bygninger langs ruta avbildet i svart/hvitt. To kart plasserer dagens flyktningerute geografisk der det ene viser den oppmerkede stien fra rutas start og frem til svenskegrensen. I en egen ramme presenteres «Historiske interessante steder langs ruta» (fig.5.17). Stedene er nummererte og henviser til kartpunkter i rutetraséen. På begge kart er svenskegrensen markert.

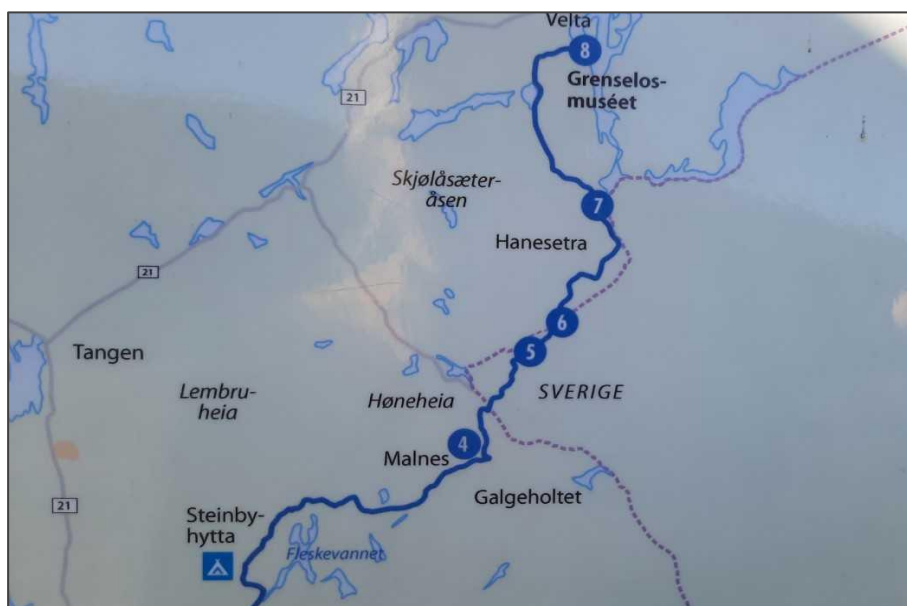

Figur 5.16: Skilt ved Skullerudstua, Flyktningerutas start

Kart

Kartet bidrar med historisk autentisitet ved å være en materiell framstilling av rutetraséen. Her visualiseres og «virkeliggjøres» avstanden og bidrar dermed med innsyn i hvilke fysiske anstrengelser du som vandrer går i møte, men også hva som *forventes av deg* for å nå frem. Kartet er i tillegg en *historiefortelling* som synliggjør hvilken innsats og hvilke kroppslige utfordringer grenseloser, kurerere og flyktninger møtte.

Tekstrammen «Historiske interessante steder langs ruta» (fig. 5.17) tilfører ytterligere autentisitet. Her beskrives navngitte historiske steder det er knyttet spesielle hendelser eller virksomheter til. Ved å kombinere tekst, kart og kartpunkter blir fremstillingen en virkningsfull autentisitetsmarkør. Den instruerer hva du skal se etter, i tillegg til at det skapes forventninger om hva som kommer.

- Historiske interessante steder langs ruta**
- 1 **Milorghula ved Smalvann.** Her hadde Milorg-område 13130 depot av våpen under krigen.
 - 2 **Hytta Huldreheim.** Ble benyttet som oppholdssted for flyktninger på veien mot Sverige.
 - 3 **Sollia.** Var alternativ base for kommandogruppen Hector på slutten av krigen.
 - 4 **Malnes.** Her kom mange flyktninger innom for skjul og hvile på den siste etappen mot Sverige. Folkene på gården loset dem videre inn til friheten.
 - 5 **Nissedråga.** Skulested for kommandogruppen Hector i vinteren 1944-45. Her lå de i telt og viderefremmet informasjon og utstyr.
 - 6 **Langebäck.** Hytte like over grensen i Sverige. Her var mange nordmenn innom før de gikk videre. Stedet er også knyttet til historien om den tyske desertøren Willy Jutzi som skulde seg her sommeren 1941.
 - 7 **Fisketjernsmoen.** Gård som var viktig for flyktningene de første krigsårene. Folkene på gården måtte selv flykte i 1942, da det ble oppdaget at de hjalp flyktninger i sikkerhet.
 - 8 **Skjølåbråtan/Grenselosmuseet.** Skole og tollstasjon under krigen. Samtidig et viktig sted for flyktninger og kurerer i begge retninger.

Figur 5.17: Historiske interessante steder langs ruta.

Fortellingen om krigen, presentert på informasjonstavlen, medvirker til å forberede det kroppslige engasjementet; kroppen settes i modus for å «innta» fortellingen. Selv om det er over 75 år siden hendelsene fortalt på kartet utspant seg, er skiltet en påminner om hva narrativet i turruta er. I Flyktningeruta skal vandrerne oppleve natur, samtidig som de skal tilegne seg historien – med kroppen som primært «erindringsinstrument» (Cameron-Daum og Tilley 2017, 5).

Min opplevelse av informasjonsskiltet på Skullerud var at det fungerte som en igangsetter for egne tankeprosesser. Jeg spurte ikke informantene om de hadde lignende erfaringer, dermed gir min opplevelse ikke et fullstendig bilde av andre turgåeres opplevelser ved dette skiltet. Selv erfarer jeg at skiltet bidrar til å skape engasjement. Jeg får følelsen av å starte på en tur jeg i framtida vil huske. Informasjonstavlen blir for meg en begynnelse på en overgangsfase: Jeg skal bokstavelig talt *gå inn i historien*. Jeg vet at jeg nå skal gå en tur som ikke bare bidrar til historiekunnskap, men en tur som kanskje også vil forandre meg. Jeg skal *gå i de samme fotsporene*. Jeg skal få oppleve følelsen av å være en flyktning.

Små elementer med stor tyngde

På informasjonsplansjen finnes det logo fra to nasjonale aktører; Den Norske Turistforening og Riksantikvaren. Plansjen viser også logoer fra Grenselosmuseet – Foreningen Flyktingeruta (fig. 5.18).

Figur 5.18: Logoer fra aktører i Flyktingeruta

Logoer kan betraktes som «bumerker» som signaliserer og profilerer en bestemt virksomhet eller organisasjon. Mens DNT-logoen representerer tur, sunnhet, folkehelse og friluftsliv, gir Riksantikvarens logo signaler om kulturminner, historie og en offentlig forvaltningsmyndighet med lange tradisjoner. Begge er autentisert og estetisert og symboliserer kvalitet og troverdighet. Logoene bidrar også i merkevarebygging. I kraft av å være autentisitettsmarkører, fysisk sammenstilt på plansjen, viser de at natur, historie og kulturarv bokstavelig smelter sammen. Logoene til Grenselosmuseet og frivilligheten er mindre kjent, men er like fullt en autentisitettsmarkør. Den tilfører troverdighet fra et nedenifra-perspektiv. Den signaliserer *den lille historien* og hva ruta handler om; flykninger og grenseloser.

En mindre messingfarget minneplakett skiller seg ut fra de andre elementene (fig. 5.19). Med inngravingen «Takk til grenselosene fra flyktingene 1940 – 1945» gir plaketten historisk autentisitet. Den er en direkte beskjed *fra* flyktingene *til* alle hjelpere som bidro under krigsårene. Selv om plaketten er liten og teksten kort, hedres på denne måten minnet med alvor og ærbødighet. De få ordene signaliserer at ruta er *et levende minnesmerke*; en liten, men virkningsfull autentisitettsmarkør i Flyktingeruta.

Figur 5.19: Minneplakett

Estetisering og autentisering

De store informasjonstavlene kan forstås som produkter av autentiseringspolitikk der *historikerens autentisitet* veier tungt. Meyer og van de Port peker på at det *kan* være ulike oppfatninger av hva som er autentisk og ikke, mellom fagfolk og øvrige mennesker som engasjerer seg. Dilemmaer og diskusjoner kan oppstå i «hierarkiet» som i slike vandreruter

ofte består av mange samarbeidende parter; tunge, nasjonale tilretteleggende aktører – og de frivillige aktørene. Men nettopp dialog – og samarbeid, kan bidra til at skilt blir virkningsfulle. Ved å ivareta historien fra ulike perspektiver inneholder skiltene effektive autentisitetensmarkører, slik vi ser i eksempelet ovenfor.

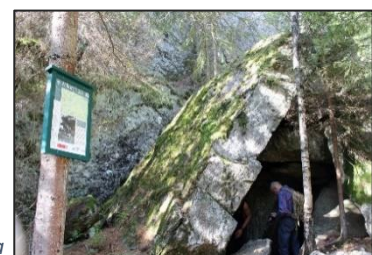
Autentisitetene på informasjonstavlene er bygget på historisk autentisitet. De informerer, tilfører troverdighet, og de forbereder den performative opplevelsen. Innholdet på skiltene bidrar ikke direkte til å aktualisere flyktningsdiskursen, men implisitt medvirker det historiske budskapet og den historiske autentisiteten til forståelse av hvilken betydning ruta hadde og hvilke etiske verdier som var viktige under krigsårene. Fremstillingen gjør at veien blir kortere for å identifisere seg med historien; med flykninger og grenseloser. Senere i oppgaven vil vi se at også andre autentisitetensmarkører som er mindre autentisert og estetisert, bidrar sterkt til immersion i den performative opplevelsen.

Stedskilt

Stedskiltene er fysisk oppsatt på «Historiske interessante steder langs ruta» (fig.5.17). Skiltene er mindre i størrelsen, men presenterer i likhet med de store plansjene, historiske fakta, fotografier og fortellinger. Layout er lik, men innholdet er i sterkere grad knyttet opp mot selve stedet og til aktiviteter eller hendelser som har foregått nettopp der skiltet står. I feltarbeidet observerte jeg slike skilt ved Milorg-hula, Nissedråga, Malnes og Langebekk. Disse stedene fremheves av informantene som betydningsfulle i selve stedopplevelsen, men også i totalopplevelse av turruta.

Teksten skildrer ulike aktiviteter i området og navngir personer knyttet til disse. Flere av skilttekstene bruker ordene «Her du står nå» eller «På dette stedet». Adjektiv som *slitsomt*, *kaldt* og *farlig*, samt hvilken årstid, er gjentakende elementer. Flere skilt forteller sterke familiehistorier og/eller personhistorier knyttet til stedet. I tillegg er stedsfortellingene ofte preget av dramatik; flukt og enkeltmenneskers innsats, hemmelige operasjoner og motstandskamp.

Et av disse stedene er *Milorg-hula* i Østmarka. Her lagret motstandsfolk våpen og annet materiell under krigen (fig.5.20). I skiltteksten oppfordres turgåere til å lete etter gjenstandsrester og til å gå inn i hula. Når dagens turgåere kan «oppholde» seg i

Figur 5.20: Milorg-hula i Østmarka

samme rom som motstandsfolk befant seg i, sier det seg selv at stedet gir autentisitet og medvirker til andre autentisiteter skapes, i tillegg til å være «spennende» kulturarv.

På gården *Malnes* (fig. 5.21) gir skiltet detaljerte beskrivelser av livberging og folk på plassen gjennom flere hundre år. Men skiltet forteller også om alle flyktningene som fikk hjelp her i løpet av krigsårene. *Malnes* er i dag et vakkert skue som åpenbarer seg på en lysning i skogen. Det fysiske synet sammen med beskrivelsen av krigens dramatiske og dyptgripende, hendelser gjør stort inntrykk.¹⁷

Figur 5.21: Våningshuset og skilt på plassen *Malnes*

Långebäck (Langebekk) er navnet på ei elv – og på et sted ved grensen mellom Sverige og Norge (fig. 5.22). Her er opplevelsen sammensatt av mange elementer (fig. 5.23). For det første er stedet en overraskelse: Etter å ha gått langt ser man plutselig ei velholdt hytte i kulturlandskapet, noe som viser at akkurat *her* har det

Figur 5.22: *Långebäck*

vært folk både før og nå. De andre elementene består av materielle objekter: Flere skilt navngir elva, som også omtales som Grensesømmen. Elva er 18,7 kilometer og følger riksgrensen mellom Norge og Sverige. På hytteveggen presenterer skiltteksten den store flyktningetrafikken på det veiløse stedet, men sentralt står likevel en annen fortelling. Under krigen var hytta på *Långebäck* skjulested for to unge mennesker. Teksten forteller den dramatiske forhistorien om hva som skjedde med annen verdenskrigs mest kjente desertør i Norge og Sverige, Willi Jutzi.

¹⁷ Møte med stedet *Malnes* beskrives nærmere i analyse II.

På skiltet beskrives kjærlighetshistorien mellom den tyske soldaten og hans norske kjæreste, Ragna, som flyktet fra tyskerne. Fotografiet viser Willi Jutzi i soldatuniform; her møter våre øyner hans øyner. Gjennom detaljerte beskrivelser får vi vite den forbudte kjærlighetshistoriens tragiske slutt.

Figur 5.23: En sammensatt opplevelse på Långebäck. Portrettet av Willi Jutzi er hentet fra Sveriges Riksarkiv

Følelsesmessig engasjement er ifølge Kidd essensielt i immersive kulturarvsopplevelser. En av de mest «gjennomgripende» antakelsene er at slike opplevelser kan øke empati (Kidd og Nieto McAvoy 2019). Långebäck har en sterk historie, men hva består fortellingen av? Hvordan kan den bidra til å skape identifikasjon, emosjoner og empati? På stedet opplever turgåerne fortidens kamp. Det handler om kjærlighet og død; det ulovlige og forbudte. Slik oppstår autentisitet i en konkretisering av bestemte verdier og tema, «ledsaget av sterke følelser» (Eriksen 1995, 141). Fordi kjærlighet er en universell følelse, har fortellingen elementer vi identifiserer oss med. På Långebäck ses krigen fra en annen side enn vi er vant med, fra en tysk soldat og en norsk kvinne. Kjærlighetshistorien visker vekk skillet mellom helt og skurk. «Dette skaper muligheter for nye roller og relasjoner» (Eriksen 1995, 140). Det er stor sannsynlighet for at opplevelsen på Långebäck bidrar til emosjoner og empati.

Steder, skilt og autentisiteter

Skilt på steder det er knyttet spesielle hendelser, objekter eller personer til, er spesielt virkningsfulle, noe jeg opplevde i eget feltarbeid og fikk høre gjennom samtaler med informantene. Hvordan bidrar stedsskilt til en immersiv opplevelse? Skilt- og stedsopplevelsen kan betraktes som en *filmsekvens* som gir «kjøtt på beinet». Turgåerne blir egne meningsdetektiver, men kroppen er allerede forberedt: Opplevelsen påvirkes av at man har vært – og fortsatt er – i bevegelse. Sammenlignet med informasjonstavlene oppsatt på knutepunkter

langs ruta påvirker stedsskilt i mindre grad vandrersens *forventninger* til turen. Mens de store plansjene forbereder, instruerer og inneholder generell informasjon, gir stedsskiltene en *direkte kobling* til selve plassen man står på. I denne koblingen er kropp og sanser et avgjørende verktøy. På disse stedene deltar bilder, tekstlig innhold og framstilling, men også overraskelsen over å plutselig være på stedet, igangsetter følelser, assosiasjoner og identifikasjon. Stedsopplevelsen inneholder også ludic-elementer. Turgåerne kan utforske Milorg-hula, drikke vann fra samme bekk som kjæresteparet og ta på objekter som fortsatt er igjen fra krigen. *De er i historien på stedet.*

Kombinasjonen mellom bevegelse, informasjonstavler og stedsskilt kan bidra til immersjon og til å skape en immersiv kulturarvsopplevelse. Fysisk befinner turgåeren seg i samme skog som flyktninger og grenseløser, men på samme tid beveger de seg også i et mentalt rom; et rom som *utvides* av autentisitetene de opplever. Når historien levendegjøres på denne måten, får vandrerne også en mulighet til å kjenne på det å være menneske under krigen. Flyktningeruta skaper en emosjonell-romlig virkelighet: Et forestillingssted der historien utspilles.

5.3 Den Kulturelle Skolesekken – ville du ha hjulpet?

«Hvis man ikke kjenner fortiden,
forstår man ikke nåtiden og eger seg ikke til å forme fremtiden»
Simone Weil, forfatter og filosof (1909 – 1943)

Mens de to foregående kapitlene handler om Internett og skilt, beskriver teksten under et tredje element i konstruksjonen: Et formidlingsopplegg i regi av Den Kulturelle Skolesekken (DKS). Etter som Flyktningeruta går gjennom store deler av Aurskog-Høland kommune i Viken fylke, tilbyr kommunens administrasjon, i samarbeid med skolene, frivilligheten, DKS Akershus og Foreningen Norske Grenselos Museum dette opplegget for alle 10. klassinger i kommunen. Temaet er «lokalhistorie / lokalkunnskap» der målet er at «elevene skal bli kjent med et lokalt kulturminne; med hendelser og arbeid i Aurskog-Høland under annen verdenskrig» (Aurskog-Høland kommune 2019-2020). Høsten 2021 fikk jeg mulighet til å delta i og observere noen av formidlingsaktivitetene.

Hele opplegget foregår over 2 dager og består av flere aktiviteter. Elevene går først til småbruket Malnes hvor hele familien i krigsårene var sterkt involvert i flyktningetraffikken. Her

formidles historien av gårdens etterkommere som fortsatt eier plassen og som har nær kjennskap til familiens innsats under krigen. Videre går turen til Skjølabråtan der elevene blir kjent med dramatiske hendelser som utspant seg på småbruket under krigen.¹⁸ På Skjølabråtan overnatter elevene i telt og deltar i mange aktiviteter. Formidlingsaktiviteten som undersøkes tar utgangspunkt i en av fortellingsaktivitetene jeg observerte her:

En profesjonell forteller møter elevene i låven. Med dramatiske virkemidler forteller han om hendelser fra skogsområdene der elevene nettopp har gått. En av fortellingene handler om grenselosen Ole Burås (1899-1944), skogsarbeideren, som i løpet av krigen, hjalp nesten 3000 flyktninger gjennom skogen til Sverige (lokalhistoriewiki). Elevene får høre at den siste transportetappen på ruta, også blir hans siste tur: Flyktningefølget overraskes av soldater fra okkupasjonsmakten og Ole Burås blir skutt og drept. I kronologisk rekkefølge formidles hendelsen detaljert. Med variert stemmebruk og kroppsspråk fremføres fortellingen med sterk innlevelse. Når fortellingen avslutter med at Burås falt og at hans kone måtte håndtere livet videre som aleneforsørger, gravid med deres tolvte barn, er det helt stille i rommet.

Fortellingen – en autentisitetensmarkør

«Opplevelsen får sin tyngde nettopp fordi den kan relateres til *en sann hendelse*», skriver Eriksen (1995, 142). Inne i låven møter elevene en fortelling med historisk autentisitet. Det dramatiske innholdet og måten fortellingen blir gjennomført på setter i gang følelsesmessige reaksjoner og engasjement. Fortellingen kan betraktes som «dissonant heritage», en kulturarv som kan «forstyrre» identiteten elevenes identitet. For hva ville du ha gjort hvis det var krig? Ville du risikert å ofre livet? Krigen blir et «opplevelsesunivers» der fortellingen er et hjelpemiddel som forbereder elevene før siste del i seansen; fortellingen tilrettelegger for den mentale prosessen elevene nå skal veiledes inn i.

Elevene blir direkte konfrontert med spørsmålet: «*Ville du ha hjulpet mennesker på flukt*»? De oppfordres til å svare ja eller nei, samtidig informeres elevene om at det ikke finnes rette eller gale svar. Oppgaven diskuteres først gruppevis, for deretter å gi svaret i plenum og begrunne valget. Den påfølgende dialogen handler om verdivalg; om rett og galt og om

¹⁸ Den røde stua på Skjølabråtan var barndomshjemmet til Wiggo Ljøner. Han var grenselos, kommandosoldat og dobbeltagent.

medmenneskelighet. Ansvar er også tema i samtalen: Vi mennesker må ta ansvar for våre medmennesker, men vi har også ansvar for å sikre liv og helse hos oss selv og i vår egen familie. I dialogen fremkommer det at slike valg er vanskelige, da – som nå. Avslutningsvis blir et vers fra Arnulf Øverlands dikt «Du må ikke sove»¹⁹ lest unisont (fig. 5.24). En veldig

Figur 5.24: Plakat brukt i formidlingen

stillhet oppstår i rommet og praten går lavmælt mellom elevene på veien ut til låvebrua.

Mental konfrontasjon

– *en autentisitetetsmarkør og en «kulturarvingsgjøring»?*

Formidlingsopplegget på Skjølabråtan deltar i sosial minneproduksjon der både en bestemt form for historie formidles, men også historiens symbolske betydning trer frem (Eriksen 1995; Popular Memory og Kverndokk 2005, 21). Dialogen og diktet skaper følelsesmessig engasjement samtidig som de inneholder verdier. Mens frykt og redsel er *universelle følelser*, formidler dialogen og diktet *universelle verdier* som fred, frihet og det å hjelpe mennesker i nød; at vi som samfunnsborgere må stå opp for humanisme og solidaritet. Verselinjene snakker til *enkeltindividet* om valg; om kampen mellom godt og vondt og hva som er riktig å gjøre. Diktet er samtidig en *kollektiv* appell til alle i elevgruppen om å kjempe sammen mot brudd på menneskerettighetene. På denne måten aktiveres mentale prosesser hos elevene; de *er* kulturarvinger, men skjer det også en *kulturarvingsgjøring*?

Ungdomsskoleelever er i en formbar utviklingsfase der verdier og moral ikke er operasjonalisert fullt ut. Forskning viser at opplevelser som skaper følelsesmessig engasjement kan bidra til endringer hos grupper og individer (Eriksen 1995 og Smith 2006). Kulturarvsforsker Laurajane Smith sier: «What makes certain activities «heritage» are those activities that actively engage with thinking about and acting out not only “where we have come from” in terms of the past, but also “where we are going” in terms of the present and future» (Smith 2006, 84). Den mentale konfrontasjonen i DKS kan skape et slikt engasjement, et engasjement som utvider den mentale horisonten. Ifølge Eriksen ser vi etter annen verdenskrig en utvikling der det historiske tones ned, men like fullt er virksomt. I kollektivtradisjonen fremheves «kulturens alminnelige aksepterte verdier»; de universelle verdier og en fortelling

¹⁹ Utgitt i 1937 av Arnulf Øverland (1889–1968), norsk forfatter, lyriker, kritiker og riksmålforkjemper.

om evige eksistensielle spørsmål. På denne måten bevares tradisjonen og dermed hva vi som samfunn skal ta med oss av verdier inn i fremtiden (Eriksen 1995, 173).

Eriksen sier at «Kollektivtradisjonen gir en innsikt som går utover det individuelle. Den setter de enkelte beretningene inn i en større sammenheng og gir dem økt betydning» (Eriksen 1995, s. 14). Det er kanskje nettopp dette som deltar i *kulturarvingsgjøringen*? I kollektivtradisjonen er medmenneskelighet og humanistiske verdier essensielle. I undervisningsopplegget blir disse «levendegjort»: «*Elevene skal føle krigen på kroppen*». Eriksen utdyper (1995, 30):

Det er ikke bare nødvendig å vite noe om krigen. Man skal også forstå, leve seg inn i det som hendte i den andre tiden. Kunnskapen om krigen må formidles til nye generasjoner ikke bare som historie, men som aktuell og relevant virkelighet. Gjennom myten gis også de unge til å komme i kontakt med den tapte egentlighet, hente kraft og innsikt, og gå styrket inn i det voksne livet

I den mentale konfrontasjonen bidrar autentisiteter i valg og dilemmaer. Slik kan Den Kulturelle Skolesekkens formidling av historien medvirke i identitetsutviklingen. Elevene blir kreative agenter og aktører både i egne liv og i samfunnet. Autentisitetene gjensker verdier folk måtte ta stilling til under krigen, og kanskje bidrar *kulturarvingsgjøringen* til at de samme verdiene tilpasses dagens samfunn.

Bevegelsen forbereder og forvandler

DKS-opplegget viser, i likhet med de forrige kapitlene, at Flyktningeruta er «*story-led, audience and participation centered, multimodal, multisensory and attuned to its environment*» (Kidd 2018). Selv om *kulturarvingsgjøringen* skiller seg ut fra det øvrige turgåere opplever i ruta, er bevegelsen den samme like. En av de frivillige i DKS-opplegget forteller at skoleungdommen oppfattes som mer «mottagelige» for inntrykk og læring *etter* at de har gått. Han erfarer at det da trengs mindre informasjon for å få dem til å forstå konteksten i Flyktningeruta. Autentisitetene blir lettere tilgjengelig når opplevelsen er performativ og immersiv.

Elevenes tur har det Anne Eriksen omtaler som – et forvandlingsaspekt noe som også kjennetegner overgangsriter. «Her skal historien tilegnes med hjerte og alle sanser, ikke bare læres intellektuelt» (1995, 108). I forskning ses både pilegrimpraksis²⁰ og skoleturer til Auschwitz som rituelle iscenesettelser hvor individer deltar i overgangsriter (Kverndokk 2005,

²⁰ Victor Turner klassifiserte på 1970 tallet pilegrimsvandring som «a liminoid phenomenon» (Eriksen, Garnet, Selberg 2002, 167)

31). Flyktningemarsjen kan defineres som et overgangsritual: I forkant forberedes turen; praktisk og med undervisning av lokalhistorie. I 2 dager skilles de fra familien og de overnatter ute i skogen. De beveger seg også i et landskap som er ukjent for de fleste. I den samme skogen som skjulte grenseloser og flyktninger skal de selv kjenne på kroppen hvordan det er å være flyktning. Overgangsritualet inneholder for mange psykisk og fysisk anstrengelse, og når de trår over riksgrensen, kan de kjenne på noe av den samme gleden flyktninger hadde under krigen.

Bevegelsen, fortellingene, poesi og dilemmaer kan skape empati og tilrettelegge for identifikasjon med dagens flyktninger. I forskning brukes begrepet «pedagogy of feeling» om affektiv læring gjennom erfaring. (Tolia-Kelly, Waterton og Watson 2018, 6). Slik blir en «vanlig» vandring i natur også en vandring i historien og i *selvet*; den har et biografisk element. En reise med tre bevegelseslinjer: geografisk, i tid – og fra uvitende til vitende (Hauan 2002). I Norge har stadig flere skoleelever erfaring med krig, noe som i sterk grad kan påvirke deres opplevelser i Flyktningeruta, og som det er viktig å være klar over og ta hensyn til.

Flyktningeruta kan betraktes som friluftsmuseum iht. definisjonen: «Museer er rom som lever med løfter og muligheter, men også risiko og (ofte) ubehag» (Macdonald 2018). Dette ser vi spesielt i formidlingsopplegget som har andre autentisitetskriterier enn for eksempel Riksantikvaren. Mens forvaltningen og andre kulturarvinstitusjoner og museer har blitt kritisert for å være for lite politiske (jmf. ICOMs forslag til ny definisjon),²¹ står DKS noe friere. DKS skal, som en del av målsettingen for grunnskolen bidra til opplæring i humanistiske verdier, historisk og kulturell innsikt og forankring. Virkemidlene i DKS kan betraktes som mer eksplisitte og direkte, og medvirker til at autentisiteter skapes og virker på andre måter enn studien tidligere har vist. Den Kulturelle Skolesekkens formidlingsopplegg i Aurskog-Høland kommune samsvarer godt med den overordnede målsettingen DKS.

Hvis vi er flere som deler en historie, og åpner den for andres historier, får vi et inkluderende perspektiv» og vi er alle «med på å definere hva som skal være fremtidens kulturarv. Det handler om de store spørsmålene i livet, dilemmaene og mulighetene – som gjør at vi kan speile oss i fortidens personer. Kulturtanken, DKS.

²¹ Et nytt forslag kom i 2019: <http://norski.com.no/en-ny-museumsdefinisjon/>. I august 2022 ble en ny museumsdefinisjon vedtatt: <https://museumsforbundet.no/nyheter/ny-museumsdefinisjon-vedtatt/>

6. Analyse II: Å føle det på kroppen

Autentisitetetsmarkørene i konstruksjonen kan betraktes som planlagte og tiltenkte. I Flyktningeruta er de essensielle; den historiske autentisiteten deltar, gir besøkende kunnskap, skaper forventninger, instruerer og tilrettelegger for opplevelsen. Men hva forteller informantene selv? De 8 turgåerne ble spurt om hvilke øyeblikk de husker og hva som gjorde inntrykk. Med bakgrunn i Rejinders` teori om *flere autentisiteter* undersøkes turgåernes egne utsagn fra vandringsopplevelsen. De første funnene befinner seg i skjæringspunktet mellom historisk autentisitet, som er tiltenkt fra aktørens side, og turgåerens subjektive opplevelse i møte med disse. Videre i undersøkelsen gis en fremstilling av autentisiteter som er *mindre* tiltenkte – eller *ikke* tiltenkte fra aktørens side. Så hvilke autentisitetsmarkører finnes i informantenes opplevelse og hvordan bidrar de i å skape en immersive kulturarvsopplevelse?

6.1 Flukten fra Hakekorset

Figur 6.1: «Flukten fra Hakekorset», Forsvarets historiske filmarkiv, skjermklipp

Det at jeg nettopp hadde gått – og så! Jeg vet jo hvordan jeg strevde liksom og jeg hadde jo for så vidt godt utstyr og der ... [På filmen] så jeg en dame gående på fine sko, med kåpe og med veske i hånda. Og mennene de hjalp dem oppi båter og nei, vet du hva! Tenk hva de har vært ute for! (Informant A)

Informanten beskriver opplevelsen hun hadde etter å ha sett filmen «Flukten fra Hakekorset» (fig.6.1). Den viser en flyktningetransport høsten 1944 der de fleste scenene ble spilt inn under krigen. Filmen er i svart/hvitt uten lyd, sjåførene er navngitt, men fotografen er ukjent. «Flukten fra Hakekorset er «et ekte historisk dokument» (Norske Grenselosers Museum 2000, 28) og vises på Grenselosmuseet.²² Før filmvisningen hadde informanten nettopp kommet i mål etter 5 dager på vandring. Hun beskriver et sterkt møte inne i museet. En frivillig museumsarbeider «forteller mye og det var veldig sterkt etter å ha gått hele turen». Hun informeres om filmens opphav og fremhevet at «det var jo faktisk en av de grenselosene der som hadde spilt inn en film. Den synes jeg bare var enorm».

I «Flukten fra Hakekorset» presenteres historien gjennom et historisk dokument. Filmen viser levende bilder av levende mennesker i skogsområdene hvor flyktningetrafikken gikk. For grenseloser og hjelpere og disses etterkommere er den en unik historisk kilde som viser «deres» historie. Men film kan tolkes som en representasjon eller reproduksjon av fortiden, en kreativ bearbeidelse. Filmen er påvirket av tiden og kulturen den ble skapt i, og kanskje nettopp derfor oppleves den i dag som svært autentisk. Hos informant A beriker filmen vandringsopplevelsen. Men hadde det vært det samme om hun så filmen i forkant av turen? Filmen gjør at vandringsopplevelsen hun nettopp har hatt forsterkes. Men vandringen i forkant forsterker også filmopplevelsen. Informanten «føler» på kroppen det flyktningene og grenselosene opplevde. Hun sammenligner med hva hun selv bar på ryggen: «Jeg hadde 20 kg. Men disse losene! De bar faktisk på 40 kg!». Ved spørsmålet om filmen påvirket turopplevelsen, sier informanten, «Den filmen gjorde det! Det var veldig sterkt for meg».

Filmvisningen medvirker til å forsterke en allerede immersiv opplevelse. Hun forteller at turen ikke bare er positiv. Hun er tørst, fysisk sliten og «litt redd». Hennes kroppslige erfaringer forsterkes ved å se filmen i etterkant. Dermed er kroppen et instrument, et sted hvor autentisitetene befestes flere ganger. Hun identifiserer seg med flyktninger og grenseloser og kjenner på kroppen hvor tungt de måtte ha det, hun «gikk tross alt med moderne utstyr!» Filmen tilbyr historisk autentisitet og troverdighet, samtidig som den forsterker informantens fantasi, innlevelse og følelsesmessige engasjement.

²² «Flukten fra Hakekorset» er en del av formidlingen på Grenselosmuseet ved Flyktningerutas endepunkt, Skjølåbåtan. Filmen viser en lastebil med 23 flyktninger under presenning som er filmet fra avreisen i Oslo til de går over grensen til Sverige. På Skjølåbåtan fikk mange flyktninger og kurerer husly og hjelp. Samme gjestfrihet møter dagens skolelever, turgåere – og informanten vår.

6.2 Minnerike steder

Malnes

Det var spesielt å være på Malnes, der flyktninger ble slusa inn til og kanskje også husa, du kunne se over til svenske grensa. Til friheten. (Informant C)

Stedet informanten beskriver er et av de autentiske stedene i ruta. Småbruket ligger like ved svenskegrensen, hvor flere tusen flyktninger fikk hjelp under krigen. Det var farlig å være hjelpere her. Skilt på stedet forteller at selv om småbruket lå ganske øde til, hendte det at gårdens folk fikk overraskende besøk av okkupasjonsmakten. Under krigen kom flyktningene til fots, akkurat som dagens vandrere gjør i Flyktningeruta. Ei rødmalt stue, låve og stabbur omkranser det vakre tunet. Gården Malnes kommer overraskende på dagens vandrere, noe også jeg erfarte.

Stedet er tiltenkt fra aktørenes side; den merkede ruta går rett gjennom tunet. Småbruket ligger der som det alltid har gjort, men det er ikke «utsatt» for det Kidd betegner som autentiseringspolitikk eller overtalelsens estetikk. Man får en følelse av at stedet ser akkurat likt ut som det var under krigen. Det som samspiller med den historiske autentisiteten, er overraskelsen over å plutselig komme til et sted hvor det er hjelp å få. Og å være så nære friheten. Selv tenker jeg: Betydde dette stedet redningen? Hvem bodde her og hjalp folk med fare for eget liv? Jeg tenker på at flyktningene kanskje hadde lignende tanker. Et sted som representerte – og fortsatt representerer – medmenneskelighet, redning og frihet. Malnes blir et forestillingssted hvor sterk immersjon oppstår. At min overraskelse kanskje ligner litt på overraskelsen og den lettelsen flyktningene måtte ha følt, gjør at jeg identifiserer meg mer med dem. Jeg er ikke forberedt, men på Malnes er det hjelp å få. Jeg blir en flyktning.

Långebäck

Når du nærmer deg Sverige, så var det [...] informasjon på [...] plansjer, her har det skjedd og her har det skjedd. På Långebäck var det for eksempel et hus der et kjærestepar gjemte seg, nær grensa, der ei jente var kjæreste med en tysker. Det var en sterk historie da, om ... det følte jeg veldig da, det va jo ei hytte nær grensa da, der kjente jeg ... fikk virkelig kjenne på den sorgen som de to opplevde, som de hadde med kjærligheten. Det husker jeg godt. (Informant A)

[...] det som jeg også husker ga spesielt inntrykk er en personhistorie om paret som bosatte seg rett over grensa, den var sterk [...] Det var en tragisk slutt, hvor mye de kjempa for å holde sammen, mannen ble drept, en meget rørende og sterk kjærlighetshistorie. Akkurat denne historien handlet ikke spesielt om den vanlige flyktningetrafikken, men sånne personlige beskrivelser, gjør det sterkt og blir noe som sitter i deg». (Informant C)

Alle informantene som besøker Långebäck sier at opplevelsen er sterk. Spesielt personhistorien setter spor. Fortellingen på stedet har både et kunnskapsaspekt og et opplevelsesaspekt (Eriksen 1995, 41). Her lærer turgåerne om krigens brutaliteter, etikk og valg, at kjærlighet er vanskelig, men også viktig. Stedet og fortellingen oppfyller de fleste kriterier når det gjelder historisk realisme og autenticitet; de er et overbevisende «opplevelsesunivers». Her finnes fremdeles hytta paret bodde i, trappesteinen de satt på og bekken de hentet vann i. Eriksen sier at kjærlighet ofte er et hovedtema i «fortellingen om krigen», der lidelse er en del av dimensjonen. Fortellingen på stedet «dreier seg om spørsmål av fundamental menneskelig betydning» (Eriksen 1995, 141); spørsmål som informanten kan identifisere seg med. Krigens brutalitet og realisme viser en egentlig virkelighet det er svært vanskelig å ta inn når man ikke selv har opplevd «de fem mørke år». Men – den immersive opplevelsen hjelper.

Grenserøysa

Den siste etappen ga sterkest inntrykk, fra Norge og inn i Sverige. Da følte jeg virkelig på det å være flyktning. Det var mørkt på slutten av turen, kaldt, du visste ikke om noen skulle fange deg. Å passere grensa, nærme seg grensa, det var spesielt, det å være så nærme ... Det at jeg endelig så Grenserøysa, det gjorde inntrykk og det må ha gjort et sterkt inntrykk for flyktningene [...]. (Informant C)

Figur 6.2: Grenserøys 53.

Langs hele grensen mellom Norge og Sverige finnes grenserøyser som markerer hvor Riksgrensen går. For flyktningene som kom «vår vei» i krigsårene markerte Grenserøys 53 (fig.6.2) at den lange og farlige turen snart var over. Møte med Grenserøysa beskriver de fleste

informantene som et spesielt øyeblikk. Den gulmalte steinvarden er ikke skiltet eller merket, men ganske lett å få øye på der den ligger på en høyde i terrenget. Likevel kommer den noe overaskende på dagens vandrere som har gått lenge i tett skog. I møte med Grenserøysa settes fantasien i gang. Informanten tas tilbake til krigen og til flyktingenes opplevelser på samme sted. Grenserøysa markerer at anstrengelser og redsel er slutt. Den representerer frihet og at målet er nådd. Dette forsterkes av mørket og at informantene er fysisk sliten. Også her, som i filmen, er Grenserøysa en sterk autentisitetensmarkør: En byggestein som skaper «immersion» og bidrar til at historien føles nær og levende.

«Og så da jeg kom på toppen og var på grensa med Sverige da – [jeg] SÅ den gleden de må ha kjent da de faktisk klarte å komme seg dit!». I likhet med den forrige, sier også denne informant (C) at «å se» Grenserøysa gjør sterkt inntrykk. Sitatene viser at fortid og nåtid kobles sammen og levendegjøres ved synet av grensen. Grenserøysa trekkes også frem hos en annen informant, men her er det andre autentisiteter som medvirker: «På den siste delen, da vi nærmet oss Sverige og Grenserøysa, fikk jeg en følelse av hvordan flyktingene hadde det. På siste delen måtte jeg gå på litt for å komme fram før det ble mørkt, da tenkte jeg på de som gikk her før; dårlig kledd, dårlige sko, blaute, det striregna. Selv om jeg var sliten, var dette småtteri, fikk en følelse av hvilket slit det kunne være». Informanten får spørsmålet om i hvilken grad skiltinformasjon han har lest tidligere påvirker opplevelsen: «Den påvirker, men nei, det var begge deler, når vi gikk over grensa fikk jeg følelsen av å være flyktning – trengte ikke skilting og informasjon for å få den følelsen!» (Informant C)

Riksgrensen og Grenserøysa skaper et sterkt følelsesmessig engasjement. Opplevelsen fylles av identifikasjon og empati. Det at informantene har vandret langt, er utslitte, det begynner å mørkne i de øde skogsområdene, medvirker og deltar i opplevelsen. Opplevelsen har alle elementer i det Kidd definerer som immersive heritage. Den er «*story-led, audience and participation centered, multimodal, multisensory and attuned to its environment*» (Kidd 2018).

Opplevelsen med grensen relateres også til Covid – pandemien (fig. 6.3). En informant sier han har fått stor respekt for grenseløser og flyktinger, og påpeker: «Nå har vi hatt hjemmekontor fordi det har vært korona, så tenker jeg på at det var krig i 5 år. Det er litt likt og det er rart å kjenne på, selv om det ikke kan sammenlignes helt. Det var begrensninger før og det er begrensninger nå» (Gruppeintervju I). Grensa blir her en autentisitetensmarkør for mangel på frihet. Den symboliserer begrensninger i fortid – og i vår tid. En slik sammenligning kan gi økt forståelse og empati for andre menneskers situasjoner og utfordringer.

Figur 6.3: Fra utstillingen Grenseeksaminasjon 2022. Värmlands Museum Finnskogcentrum. Fotograf Adrian Øhrn Johansen.

Stien

Stien var enkel, uten slitasje. Den siste delen var mer autentisk og bar ikke preg av søndagstrafikk fra bynære områder, her var du langt fra folk [...] [Jeg] gikk på en sti der det kunne ha gått flyktninger, at noen har gått her, følelsen av at du tråkka i flyktningenes spor. (Informant C)

Tilrettelegging av vandringsruter er ofte utsatt for autentiseringspolitikk og overtalelses estetikk. Ulike hensyn skal ivaretas og dilemmaer må løses. Spørsmål om autentisitet er ofte et moment: Skal ruta følge den opprinnelige traseen, skal det tas hensyn til trafikkstøy eller andre natur- og kulturopplevelser langs ruta? I intervjuene spør flere informanter om stiene er autentiske, et spørsmål det er vanskelig å svare på. Flyktingetrafikkens sterkeste kort var at den besto av et nettverk av ruter. For å ikke bli oppdaget måtte rutene stadig forandres. Likevel kan det tenkes at noen etapper gikk på allerede oppgatte stier, som fortsatt brukes i dag; stier som fikk flyktingefølget raskt frem og som lettet de fysiske påkjenningene for både grenseloser og flyktninger. Uansett, langs stien opplever man mange av de historiske stedene, og ruta går i de samme skogsområdene som vi med sikkerhet ved flyktingetrafikken foregikk.

Men stiens visuelle «utforming» påvirker opplevelsen: Informant C føler historiens nærvær sterkere på enkle skogstier enn på de mer opptråkka etappene. Som autentisitetsmarkør vekker stien følelser og assosiasjoner, samtidig som den også formidler *fortellingen* om krigen. Informanten beskriver: «*Den siste delen av ruta, mot svenskegrensa, opplevdes mer autentisk fordi her visste jeg at de måtte gå, her ble de ikke kjørt, her har de slitt lenger, og så ser de at redningen nærmer seg. Jeg følte på frykten de hadde, der det var kontrollpunkter, så nærme, men samtidig redde: [En] blanding ... at her var redningen [...]* (Informant C)

I likhet med informantene, opplever jeg at de smale stiene uten slitasje gir meg en sterk følelse av hvordan det faktisk *var* under krigen. Å vandre her setter fantasien i gang. Jeg identifiserer meg med *flyktningen*, og «ser» ham på stien foran meg.

6.3 Lyden av flukt

[Vi] *hørte ulvehyl i Østmarka, tror vi. Vi ble vettaskremte! Vi fikk høy puls. Da tenkte vi plutselig på ULV – at den var som tyskerne. Tenk å ha de i hælene!* (Informant B)

I skogsområdene finnes det ulv, og det forekommer at ulvehyl kan høres. Riktig nok er ulven forbundet med frykt i tradisjonen, men at den bidrar med autentisiteter, er mindre kjent! I forkant av utsagnet forteller informanten at det er på kvelden, når det begynner å mørkne, turgruppa tror de hører ulvehyl. I starten av turen reflekterer de ikke rundt dagens flyktingsituasjon, men da de hører ulv tenker de likevel «*litt*» på flyktninger – og «det å bli forfulgt [...]». [Vi] *kjente det litt på kroppen. «Vi (: turfølge) er kristne – og da tenkte vi også på forfulgte kristne, de som måtte flykte før og på de som blir forfulgt nå».*

I utgangspunktet assosierer informanten (b) ruta «med det å gå på tur i fine omgivelser» og tenker lite på nåtidens flyktninger. Men ved å relatere det spesielle øyeblikket til religionsforfølgelse, endres tankene. Sitatet viser at kropp og sanser er et instrument; ulvehyl, i kombinasjon med mørket, åpner opp for både refleksjon og setter i gang fantasien. Ved hjelp av ulvelyden forvandles turgåeren fra å være et andrehåndsvitne til nærmest å bli et førstehåndsvitne til historien. Informanten identifiserer seg med det å være flyktning, fysisk, når pulsen blir høyere og mentalt i hodet gjennom å forestille seg. Kropp og hørsel aktiverer følelser og emosjoner knyttet til det å være på flukt. Lyden bidrar dermed til autentisitet og til en tilstedeværelse; historieopplevelsen blir ekte. Et kjennetegn på affektive kulturarvsopplevelser er at det oppstår empati, noe disse ordene fra informanten kanskje viser: «*Tenk å ha de i hælene!*». Selv erfarer jeg lyd virkningsfullt. I løpet av turen sirkler et fly over tretoppene, og plutselig assosierer jeg flyduren med krigens bombefly og redselen flyktninger og grenseloser opplevde i den samme skogen.

Ulvens hyl er ikke formet eller «tiltenkt» på forhånd, men likefullt skaper den autentisitet i form av redsel og frykt. Som autentisitetsmarkør bidrar den i sterk grad til å gjøre Flyktningeruta til et forestillingssted. Lyden av ulv er lyden av flukt og redsel. Informanten har en performativ, immersive kulturarvsopplevelse. Kulturarven er her, som også flere andre funn viser,

deltakelsessentrert; turgåeren betraktes heller ikke som besøkende, her dreier det seg om «heritage from below» (Tolia-Kelly, Waterton og Watson 2018, 5).

6.4 Menneskemøter

Menneskemøter langs veien er betydningsfulle. Det hadde vi ikke tenkt på forhånd, at folk vi møter ville bety så mye. Folk er med på å «gjøre» turen, for eksempel sånne som deg, når du møter oss her i skogen med vann! (Gruppeintervju I)

Samtlige informanter i undersøkelsen forteller om fine opplevelser med andre turgåere langs ruta, men møter som skiller seg ut er de tilfeldige treffene med lokalbefolkningen. Flyktingeruta starter i bynære strøk, men på østsiden av Øyeren er man stort sett overlatt til seg selv eller sitt eget turfølge. Det er fra et av disse stedene en annen informant i turfølge beskriver sitt møte med en lokal innbygger: «*Det viktigste er folk du møter underveis, for eksempel ved butikken. Her møtte vi et tidsvitne*». Informanten forklarer at mannen er i 90-årene, han har minner fra krigen og forteller at han ble sendt hjem fra skolen når krigen startet. Han husker de tyske flyene som fløy over himmelen, «*[Informanten fikk høre]: Det var vaktposter, og hjemmefronten ble skutt på [...] «frykten sitter igjen ennå*». Informanten sier videre: «*Tenk at krigen varte i 5 år! Det er få tidsvitner igjen når du går. Det er gøy å møte dem, [det] gjør det autentisk*».

Møte med den eldre mannen har stor betydning. Hans skildringer skaper immersjon. Vandringen oppleves mer ekte, samtidig som også historien levendegjøres. Anne Eriksen har beskrevet slike møter: «*Mest autentisk av alt er [...] fortellerne – de som selv har vært med, og som kan fortelle historien*». *Tidsvitnet* representerer en direkte forbindelse til krigen. I samspillet med vandrernes egenopplevelse gir han nærhet til historien, han skaper «bro mellom fortid og nåtid» (Eriksen 1995, 104-5).

Broen mellom fortid og nåtid oppstår også i andre sammenhenger. Det er få drikkevannskilder i flere etapper langs ruta. Turgåere forteller at de banker på dører og spør om å få fylt vannflaskene sine. Lokalbefolkningen er også hjelpelige med skyss når gnagsårene smerter eller når turgåerne ligger etter tidskjemaet. Disse møtene er preget av vennlighet, interaksjon og sammenligning: «*Vi ble [...] skyssa med bil over disse veien [...] og så måtte vi begynne å gå igjen, det er jo likt! Man får hjelp av mennesker sånn som det var før også. Det at de fikk hjelp, og vi får hjelp!*» (Gruppeintervju II)

I møte med hjelperne *føler de på kroppen* det å være flyktning; de blir en flyktning. At dette kom overraskende på turgåerne belyses av en informant i samme gruppe: «*Bonusen er.. det hadde vi ikke tenkt på forhånd. Menneskemøter er bonus!*» Disse menneskemøtene er hverken planlagt eller «tiltenkt», men fungerer som autentisitetsmarkører. De er ikke som tidsvitnet, en direkte linje til historien, men de virker på en noe lik måte. Menneskemøter bidrar med fortelling – og i fortellingen. Slik skapes en forbindelse mellom fortidige og nåtidige hendelser.

6.5 Fysisk anstrengelse

Den første etappen var lang, jeg fikk følelsen hvor langt det var igjen til grensa, jeg gikk i ett strekk til Grenselosmuseet. Jeg gikk aleine, pakka sekken, hadde med alt av matvarer, [...] tung sekk, [...] 20 kg på ryggen og traska i vei. Jeg gikk langt hver dag [...] var ikke forberedt på at det skulle være så tungt! (Informant A)

På Ut.no er Flyktningeruta merket som *krevende*. Dette betyr at den passer for erfarne turfolk med god utholdenhet. Det opplyses at turen krever gode tursko og annet turutstyr, samt kunnskap om kart og kompass. Avstanden er 104,5 km og turen beregnes å ta 5 dager. Alle informantene sier det er en krevende tur. Dette ser jeg også hos dem jeg møter ute i feltet. De forteller at det er viktig «å holde tempoet oppe» for å nå målene de har satt seg for dagen. De forteller om tørste, varme og jeg er vitne til at lufting av slitne føtter og plastring av tær er en prioritert aktivitet i pausene. En informant utbryter: «*5 dager [...] det var en skikkelig hard tur! [...] I snitt så gikk jeg 26 km hver dag. Så noen dager gikk jeg jo lenger, og noen dager kortere, men det var lange dager. [...] Ja, her bar jeg jo med hele utstyret!*». Informanten sammenligner med hva losene opplevde: «*de gikk opp bakker [...] og vasset til knes i snø. Jeg skjønner ikke at de klarte det. Tenk å finne fram! Jeg gikk jo på merka sti!*» (Informant A)

Den fysiske anstrengelsen skaper bro mellom fortid og nåtid. En informant sier: «*Nå har vi sekk og utstyr, nå er det tilrettelagt! Sånn var det ikke før – da gikk de med koffert og med pentøy! Tenk at her handlet det om hverdagsfolk. Som måtte gå!*» (Gruppeintervju I). Koblingen mellom fysisk anstrengelse, fortid og nåtid knyttes også til hvordan fortellingen om krigen videreføres, når en annen informant i gruppa tilføyer: «*Jeg tenker på det kroppslige, på de unge og eldre som gikk, hvilket tempo de hadde, og farten de hadde, de måtte holde farten oppe. Denne historien blir borte, kanskje noen har en bestefar hjemme som kan fortelle, men dem blir det færre av*». En annen i samme turfølge utdyper: «*Jeg tenker på hva som skjedde akkurat her*

hvor jeg går, på den samme stien. Man føler det liksom mer på kroppen, hvordan det var å være flyktning eller flyktingelos».

Den geografiske og fysiske forflytningen er anstrengende. Lengden de må gå og vekten de bærer gjør det anstrengende. Tørsten er en utfordring. Å komme seg til Sverige er en utfordring. Men gjennom bevegelsen som innebærer fysiske og psykiske utfordringer, møter informantene «detaljer i landskapet [som] vekker assosiasjoner til fortellinger og begreper» (Østerlund-Pøtzsch 2011a, 116 og Reijnders 2011, 2). Anstrengelsen blir en autentisitetsmarkør som «avdekker» historiens lag og får betydning i opplevelsen, men også i minneproduksjonen hos den enkelte. Turgåere blir en *ressursperson*, et «tidsvitne», selv om han ikke har opplevd krigen. Dermed har den fysiske anstrengelsen som autentisitetsmarkør også klare narrative elementer. Den deltar i den kronologiske fortellingen i «utstillingsstien», i dette «friluftsmuseet»; «*A trip down memory lane*».

Så langt viser funnene at fysisk utmattelse, steder, film, ulvelyd og menneskemøter skaper autentisiteter. Gjennom kroppen identifiserer turgåeren seg med flyktninger og fortidens hendelser. Selv om opplevelsen verken er lik, eller kan bli lik, føler informantene noe av det samme og *med* de samme sansene som de som gikk her før. Autentisitetsmarkørene skaper immersion, en «nedsenkning» i historien. Informantene foretar en reise i *fortellingen om krigen*, men det skjer også en reise fra å være *uvitende* til å bli mer *vitende*. I immersive kulturarv pekes det på at engasjement kan endre holdninger og verdier. Når informantene får spørsmål om de relaterer opplevelsen til dagens flyktningssituasjon, kommer det fram flere syn. En turgåer sier: [I ruta] *kan jeg [...] prøve å få en følelse av hvordan det var å være flyktning*» (Informant C). En annen informant svarer bekreftende, men trekker en direkte linje til vandringsopplevelsen i pilegrimsruter:

«Ja, det gjorde jeg. Og så det liksom på en måte det å ..., man tenker jo mye på sitt eget liv og, hva er liksom viktig? For dem? For meg? [...] så hva skal jeg bruke energien min på i livet? Og liksom på en måte fått rydda veldig i tankebaner, tankesett, i forhold til privat, jobb, det var utrolig [...]!» (Informant A). Denne informanten går alene, ikke ulikt noen pilegrimer velger å gjøre. Hun sier erfaringen ikke er en åndelig opplevelse, men «*det handler om det å sortere - sortere livet mitt både privat og i arbeidslivet*». I spørsmålet om ruta skiller seg ut fra andre turer, svarer samme informant: *Ja, det hadde jo ikke vært det samme om jeg hadde gått et annet sted. [...] det var jo en spesiell rute som viser ..., du ser på en måte at folk har ofret sine egne liv, sine egne.. de valgte å prioritere ... det de holdt på med, så det var - dette var liksom*

overførbart. Hva skal jeg prioritere? [...] Det er mange ting som man bruker energi og tid på som bare er waste, som er søppel. De og de tinga vil jeg gjøre. Sånn og sånn. Så absolutt. Det var den historien ... [den] hadde stor betydning». Informanten sier at hun er interessert i krigshistorie, men tilføyer: «Det var jo liksom en mulighet til å gå der og kjenne litt på forskjellige ting. På en måte en pilegrimsvandring. Enkelt, pakke sekken, [...] Gjerne aleine, være aleine med sitt eget hode».

Informantens stemme kan relateres til nåtidens pilegrimsfenomen der det religiøse er nedtonet og opplevelsen i større grad handler om eksistensiell utvikling. Dette innebærer at individet gjør en «indre reise» som er mer preget av ikke-religiøse spørsmål. I likhet med pilegrimsvandring er også Flyktningeruta lang og anstrengende. Fysisk slit blir en autentisitetstest som for noen informanter får en spesiell betydning. Men det er ikke alle informanter som sammenligner opplevelsen med pilegrimsvandring: «Jeg føler ingen sammenligning med det å gå pilgrim. Det føler jeg er mer frelse, de som gikk og går pilgrimsruiter går der frivillig, her var det for å redde livet, her handlet det om liv og helse. Det er ganske stor forskjell» (Informant C). En annen informantene sier: «Å gå pilgrim er selvpålagt lidelse. Når jeg går her.. å kjenne det på kroppen ... lukte kulene bak deg sjøl, det er noe annet!» (Gruppeintervju I)

Kroppen blir dermed et sentralt minnested; et «erindringsinstrument» (Cameron-Daum og Tilley 2017) som knytter fortid og nåtid sammen. Igjennom kroppen hos turgåerne bidrar autentisitetene til «en unik, subjektiv opplevelse av fortid» (Österlund-Pötzsch 2011a, 111). Sansene hos krigens vandrere er de samme som hos nåtidens turgåere. Men alvoret, frykten og redselen kan ikke fullt ut gjenskapes. Som en av grenselosene har sagt: «Det var lenge jeg ikke kunne gå her», [...], men i dag, over 50 år etter krigen, går det bra.» (Berger 2002, 69).

6.6 Lekenhet og utforskning

Informantenes stemmer viser at Flyktningeruta er en performativ kulturarvsopplevelse. Den er også immersiv fordi samspillet mellom narrative, affektive og kroppslige elementer er vellykket. Men det finnes også klare *ludic-elementer* i materialet fra informantene: Opplevelser som er preget av spontanitet, utforskning og lekenhet. Det kan virke selvmotsigende at en «mørk» del av historien kan oppleves gjennom slikt engasjement, men *tiden* gir distanse og legger til rette for slike opplevelser. Man bør heller ikke glemme at «lek» og utforskning kan føre oss til andre tider og til nye steder inne i oss selv, noe situatene under vitner om.

«Å stjele en båt»

Vi hadde jo ikke bestilt noe [...] vi visste jo ikke hvordan vi skulle komme over, men så sa jenta: Vi bare stjeler en båt! Så sa jeg, skal vi stjele en båt?! Så da prøvde jeg å ringe, [...] så fikk jeg tak i en mann og han og kona kom på kvelden og henta oss i den fine båten, og han transporterte oss over, så folk var liksom villige til å hjelpe oss, og det var noe jeg husker godt [...]

(Informant A)

Øyeren – en fysisk og psykisk barriere

Vi ville det skulle være så likt som mulig». Vi ble også skyssa med båt over Øyeren, [...] Da tenkte vi på de som ble skyssa over under krigen og redselen de hadde. Det at vi gjorde samme båtturen gjorde den delen av ruta veldig likt og autentisk. At det kom en mann som henta oss og tok oss over sjøen. Opplevelsen av lokale hjelpere nå og da. Det får man frysninger av! De som har 1. og 2. håndserfaringer – de sitter med en annen historie! (Gruppeintervju II)

Figur 6.4: Øyeren, Digitalt Museum og Øyren fremstilt på kartet, Ut.no

Innsjøen Øyeren markerer et skille mellom øst og vest i rutetraseen (fig. 6.4). Før som nå er folk avhengig av transport for å komme over eller rundt. I nåtiden blir den sett på som en vakker innsjø, men for rutas turgåere representerer den en utfordring. Under krigen var den også en psykisk barriere; transporten var forbundet med fare for å bli oppdaget av okkupasjonsmakten.

Å komme seg over Øyeren på en måte som etterligner transporten under krigen fremhevet flere informanter som viktig. En overfart som er mest mulig lik, skaper autentisitet. Transporten over innsjøen skildres på Ut.no. Gjennom tekster, kart og bilder *forberedes* turgåerne. Men forberedelsen kan ikke gi innsikt hvordan det *oppleves* å bli fraktet over. Øyeren og transporten blir sterke autentisitetsmarkører i historieopplevelsen. De er «igangsettere» og åpner for spontanitet og utforskning. Det kroppslige engasjementet og informantens fantasi bidrar til at fortidens historiske hendelser og mennesker trer frem. Slik skapes en autentisitet ulik den historiske autentisiteten. Øyeren bidrar til en immersiv kulturarvsopplevelse der både tanker og handling er performativ kulturarv. Turgåeren blir også her en kreativ agent, og på samme tid

«blir han en flyktning.» Informanten identifiserer seg med grenseloser og flyktninger og befinner seg i samme fortelling; «Det er jo likt!» «Man får hjelp av mennesker sånn som det var før. Det at de fikk hjelp, og at vi fikk hjelp» (Gruppeintervju II).

Å lete etter gjenstander

[På Bjønnebettet] fant vi en spade. Den stakk så vidt opp av jorda. Så gravde vi litt rundt den. Den fysiske gjenstanden, at den ikke var funnet før, ja det var en sterk opplevelse, ga litt ekstra at det virket som det ikke var funnet før. Historien sitter i deg ennå ... (Informant C).

I feltarbeidet observerer jeg gjenstander fra krigen utstilt ved en trestamme på Bjønnebettet (fig. 6.5). Flere informanter forteller at når de ser disse objektene blir de inspirert og begynner å lete eller grave. Informant c beskriver dette som en sterk opplevelse.

Figur 6.5: Gjenstandsrester på Bjønnebettet.

Under krigen har en Milorg-gruppe tilhold på Bjønnebettet i Østmarka. Stedet blir brukt til våpentrening og øvelser. Tyskerne gjennomfører i september 1944 en storstilt razzia. Milorg-gruppa på Bjønnebettet avsløres og det oppstår dramatisk. Skilt, oppsatt av frivillige, gir en dokumentarisk skildring av hendelsen. De er enkle, og mindre estetisert sammenlignet med de øvrige skiltene i ruta – men virkningsfulle.

Tre skilt bidrar spesielt i stedsopplevelsen (fig. 6.6). Det første skiltet beskriver øyeblikket da gruppen ble overrasket. Informanten har lest teksten og sier: «En av motstandsfolkene skulle vaske seg i bekken på morgenen, og så ble de overrumplet av tyskerne» (c). Opplevelsen ved skiltet opplever også jeg som spesiell. Jeg befinner meg på nøyaktig samme sted som motstandsmannen. Den samme bekken som mannen vasker seg i sildrer ved siden av meg. Det andre skiltet gir også nærhet til fortellingen når det beskriver hendelsesforløpet detaljert i «vi»-form med navngitte personer. Troverdigheten økes ytterligere når jeg ser at en av motstandsfolkene på Bjønnebettet også er angitt som kilde da skiltet ble laget: I teksten står det: «Otto Borchgrevink, på stedet her: 12. september 2004». Stien videre går i tett skog. Selv føler

jeg at jeg går inn i krigen, inn i rommet hvor denne hendelsen utspant seg. Mens jeg beveger meg skjerpes sansene. Hvordan ser stedet ut? Finnes det spor?

Figur: 6.6: Skilt ved Bjønnebettet.

Flere informanter forteller at informasjonen på Bjønnebettet var viktig i opplevelsen. Skiltene bidrar med historisk autentisitet. Teksten forbereder hva du skal oppleve og instruerer hva du skal se etter. Skiltene inneholder detaljer og språket er direkte. Informant C forteller: [Jeg leste] *at tyskerne mobiliserte, noen havnet på Grini, noen slapp unna. [En mann] ble henrettet senere. Hele historien gjorde inntrykk, du så det liksom litt bedre for deg da. Historien kom nærmere*».

Så begynner letingen etter gjenstander. Han utdyper: «*Når du ser ting som kan gjenskape det som har skjedd i fortida, det er spesielt, det gir en ekstra dimensjon. Du får en større opplevelse av de som har oppholdt seg der, om menneskene som har vært her før oss ... [...].* I sitatet ser vi at skiltteksten, sammen med gjenstander som titter opp av jorda, setter i gang handlingen. Informanten begynner å grave,²³ inspirert av det andre tidligere har funnet på stedet. Han ser gjenstandene og berører dem. Når handlingen igangsettes, har skiltteksten allerede forberedt opplevelsen.

Ved Øyeren og Bjønnebettet levendegjøres historien gjennom performative elementer som spontanitet, lek og utforskning. Det er en immersiv kulturarvsopplevelse: En nexus av historie, kropp og sanser – og handling. Turgåeren er ikke et passivt vitne til historien, men *en kreativ agent og oppdager*. Bjønnebettet og Øyeren blir forestillingssteder; rom der historien bokstavelig talt trer frem og utspilles; der fortiden føles nær.

²³ Å grave etter gjenstander som klassifiseres som krigsminner, er ifølge regelverket forbudt. Men stedet er ikke fredet, og det informeres i skilttekstene at man ikke skal flytte gjenstander.

Flyktingeruta – et levende monument

det er noe annet
å kjenne det på kroppen
lukte kulene bak deg sjøl

Informantens stemmer viser at det kroppslige engasjementet er avgjørende når historien skal levendegjøres. Turgåerne opplever autentisiteter med kroppen, og autentisiteter skapes i kroppen. De har fantasi, de forestiller seg, bruker sansene sine, utforsker og de tar nye roller. Når vandringsruta skal bli til en *immersiv kulturarvsopplevelse* er turgåerne kreative, oppfinnsomme agenter. Den immersive opplevelsen de får i Flyktingeruta inneholder narrative, affektive og ludic- elementer; elementer som allerede *finnes* i Flyktingeruta og som bidrar til at historien kan føles på kroppen.

I Flyktingeruta samspiller *flere autentisiteter* når historien levendegjøres. Mange av disse er «tiltenkte» autentisitetsmarkører som forbereder, instruerer og skaper forventninger hos turgåerne, men de fungerer også som tilretteleggere for autentisiteter skapt gjennom kroppslig engasjement. Autentisitetsmarkørene som oppstår med kroppen som verktøy, viser at mennesker er immersive, og at landskapet de beveger seg i er immersivt: Naturen langs Flyktingeruta fungerer som et reservoar; en beholder som både rommer – og skaper – forventede og uventede autentisiteter.

Når dagens vandrer beveger seg i samme fotspor til de som gikk der før, blir det levde livet synlig. Flyktingeruta er dermed et forestillingssted der denne delen av fortiden utspilles: *Et levende monument over historien.*

7. Avsluttende betraktninger

Undersøkelsen av Flyktingeruta har gitt et innblikk i hvordan historien levendegjøres i ei vandringrute som består av krig og flukt. Funnene viser at Flyktingeruta er en performativ og immersiv kulturarvsopplevelse. I et kombinert samspill, som består av kroppslig engasjement og «fortellingen om krigen», levendegjøres historien. Dette samspillet består av flere autentisiteter hvor historikerens autentisitet er essensiell: Vi ser den på skilt og i «Flyktingerutas digitale infrastruktur». Her bidrar autentisitetsmarkører med historiske fakta om fortidige forhold og hendelser. Disse autentisitetene gir kunnskap, tilfører troverdighet og en opplevelse av «ekthet». Autentisitetsmarkørene som kommer fra historieskriving, fungerer som byggesteiner i vandringsopplevelsen. De forbereder turgåerne, instruerer hva de skal se etter og skaper forventninger om hva som skal komme.

Autentisitetsmarkørene fra tilretteleggende aktører «åpner opp» for de autentisitetene turgåerne selv erfarer i – og med kroppen. Et sentralt funn er at kroppen fungerer som instrument. Den er et *erindringsverktøy* når historien skal levendegjøres. Selv om turgåerne ikke har erfart krigen, får hver enkelt turgåer en unik opplevelse av den; de opplever at «historien kommer nærmere». I Flyktingeruta skjer dette ved at kropp og sanser aktiveres gjennom narrative, - affektive- og ludic- elementer. Et viktig funn er at selve bevegelsen og fysisk anstrengelse i de samme skogsområdene, i sterk grad bidrar til at opplevelsen blir immersiv. Når vandreren går i den samme skogen og i de samme fotsporene, blir han til noen; han føler seg som en flyktning og grenselos. Selv de som ikke var opptatt av historien på forhånd *føler krigen på kroppen*, noe som igangsettes spesielt av «overraskende» autentisiteter.

«Uplanlagte» autentisitetsmarkører, som for eksempel *menneskemøter* og *ulvehyl*, er sterke. De *utvider* rommet og forestillingssteder hvor historien utspilles. Disse autentisitetsmarkørene er ikke estetisert eller utsatt for autentiseringspolitikk, men de oppleves likevel som sterke autentisitetsmarkører. Flere autentisitetsmarkører, og spesielt de «uplanlagte», har enkelte likheter med det tidsvitner representerer; en direkte forbindelse til krigen. Markørene «forteller» historien og gjør at fortiden føles nær. Det bygges en bro mellom nåtid og fortid.

Fortellingene i Flyktingeruta er i seg selv affektiv kulturarv. Turgåerne arver historien om krig, flukt og redsel. Autentisiteter viderefører kunnskap, men også verdier som var viktige under krigen. Turgåerne blir kulturarvinger til «den store fortellingen om krigen». De får en

«selverfart» kunnskap, som kan bety at de blir kulturbærere i kollektivtradisjonen. Skolelever blir også kulturarvinger, men i DKS-opplegget skjer det noe mer. Formidlingen bidrar til en *kulturarvingsgjøring* hvor autentisiteter skapes gjennom mental konfrontasjon. Når autentisitetsmarkørene formidler krigshistoriens verdier og valg i en immersiv kulturarvsopplevelse, videreføres en immateriell kulturarv i det vi kan kalle en dynamisk kollektivtradisjon; en tradisjon som forandrer seg og tilpasser seg stadig nye utfordringer i samfunnet.

Studien har bekreftet Reijnders` teori; *autentisiteter skapes*. Hans perspektiver og de vi finner hos Kidd, har vært en fruktbar kombinasjon som har vist at kroppen hos turgåerne er sterkt deltagende når historien levendegjøres. Dette kan gi forståelse for hvordan man tilrettelegger kulturarvsopplevelser. Kanskje er det noen ganger greit å ikke tilrettelegge *for* mye, men la noen deler bli overlatt til menneskets forestillings- og oppdagerevne, og heller stimulere til slikt engasjement?

Undersøkelsen har vist at kulturarven i Flyktningeruta er affektiv. Om den skaper en endring hos turgåeren, omfatter ikke denne studien. Men det er sannsynlig at historieopplevelsen vil bli husket hos vandreren. Følelsesmessig engasjement og fysisk utmattelse er noe kroppen ikke så lett glemmer. Likevel vil distansen i tid, hvilke erfaringer en selv og ens familie har, være avgjørende i hvordan kulturarven og historien i Flyktningeruta oppleves, minnes og videreføres. I videre forskning ville det vært interessant å undersøke opplevelser der temaet er vanskelig kulturarv og om, og eventuelt hvordan, de bidrar til endring hos de besøkende. Kulturarvsopplevelser med vanskelig kulturarv kan i et stadig mer polarisert samfunn bidra til å skape forståelse, gi innsikt og fremme menneskeverd.

I framtida kan man gjøre komparativ forskning med andre turer i Historiske Vandreruter, men også med kortere turruter der lokalhistorisk innhold er tema. Å undersøke hvordan «immersion» oppstår i slike vandringsopplevelser vil kunne gi et større innblikk i dikotomien natur – og kultur: Hvordan natur og fortidens spor i landskapet, både materielle og immaterielle, bidrar i totalopplevelsen.

Flyktningeruta og lignende turruter må sikres for framtida. Aktører må støttes og arbeidet verdsettes slik at tilrettelegging og formidling kan fortsette. Natur og kulturmiljøer slike ruter går i, bør beskyttes for eksempel gjennom vern og hensynssoner, samtidig må man sikre en god dialog med grunneiere. Ikke minst må personfortellingene fortsatt samles og formidles til kommende generasjoner.

Hvorfor ble kulturminner en ferievinner i Norstats undersøkelse? Det er det ingen klare svar på. Men studien har vist at mennesker *oppsøker* fortiden, og de *berøres* av fortiden. I en verden der utviklingen skjer i stort tempo, hvor også uro og kriser preger nyhetsbildet – så trenger vi kanskje *historien* og fortellinger fra de som var her før; faste holdepunkter i en til tider turbulent verden.

Studien har vist at flyktningeruta er en vellykket performativ kulturarvsopplevelse. Den er immersiv; historiestyrt, publikums- og deltakelsessentrert, multimodal, multisensorisk og tilpasset sitt miljø. Den franske filosofen Maurice Merleau-Pontys vektlegger kroppens rolle i vår erfaringsverden og skriver: «Mennesket er i verden, og det er i verden det erkjenner seg selv» (Ekelund 2018, 135). Studien av autentisiteter i en historisk vandrerute har avslørt at den verdenen vi lever i, *er* en immersiv verden. Utstyrt fra naturens side – med kroppen som verktøy, er vi godt skodd for opplevelser som beveger. Vi skapes av historien, men vi skaper også historien – og det gjør vi helt uten VR- briller, AR-teknologi og Mark Zuckerbergs Metaunivers.

Bibliografi

Litteratur:

- Asdal, Kristin, Hilde Reinertsen. 2020. *Hvordan gjøre dokumentanalyse: en praksisorientert metode*. Oslo: Cappelen Damm AS. EAN: 9788202543631
- Barns, Amy Jane, Katy Bunning, Sheila Watson (red.) 2019. «Introduction. » I «*A Museum Studies Approach to Heritage*. » Leicester Readers in Museum Studies. New York: Routledge.
- Bowman, Marion og Tiina Sepp. 2018. «Caminoisation and Cathedrals: replication, the heritagisation of religion, and the spiritualisation of heritage. » *Religion*: 74–98. <https://doi.org/10.1080/0048721X.2018.1515325>
- Brenna, Brita. 2009 «Hva gjør museologi?» *Nordisk museologi*: 63-75. <https://doi.org/10.5617/nm.3213>
- Bunning, Katy. 2019: «Participatory heritage. » I *A Museum Studies Approach to Heritage*, redigert av Barnes, Amy Jane, Katy Bunning, Sheila Watson. Leicester Readers in Museum Studies. New York: Routledge.
- Cameron-Daum, Kate, Christopher Tilley. 2017. «Introduction. » I *The anthropology of landscape: materiality, embodiment, contestation and emotion: The Extraordinary in the Ordinary*. UCL Press Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt1mtz542.7>
- Carman, John, Marie Louise Sørensen (red.) 2009: Kap.2: «Heritage Studies. An outline. » *Heritage studies. Methods and approaches*. Routledge: London og New York. ISBN 13: 978-0-415-43185-9.
- Eriksen, Anne. 1995. *Det var noe annet under krigen. 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Eriksen, Anne. 2009. «Kulturarv og Kulturarvinger.» *Nytt Norsk Tidsskrift*. Idunn: 3–4: 474-480:<https://doi-org.ezproxy.uio.no/10.18261/ISSN1504-3053-2009-03-04-22>
- Esborg, Line. 2005. «Feltarbeidets mange samtaleformer. » I *Kulturvitenskap i felt. Metodiske og pedagogiske erfaringer*, redigert av Anders Gustavsson, 91-106. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Giaccardi, Elisa (red.). 2012. *Heritage and social media. Understanding heritage participatory culture*. » London/New York: Routledge.
- Gröppel-Wegener og Jenny Kidd 2019. «Critical Encounters with Immersive Storytelling. » New York, London: Routledge. ISBN: 978-0-367-15162-1/ISBN: 978-0-429-05540-9.
- Götlind, Anna og Helena Kåks. 2014. *Mikrohistoria. En introduktion för uppsatsskrivande Studenter*. Lund, Sverige: Studentlitteratur AB.

- Hauan, Marit. 2002: *Fotefar mot nord. I Historien in på livet. Diskussjoner om kulturarv och minnespolitik*. redigert av Anne Eriksen, Jan Garnet og Torunn Selberg. Lund, Sverige: Nordic Academic Press.
- Høye, Isabelle 2021: «Hva er nordmenns motivasjoner, begrensninger og holdninger mot å besøke en mørk turisme destinasjon?» *Studentoppgave*, Universitet i Stavanger: <https://uis.brage.unit.no/uis-xmlui/handle/11250/2773317>
- Johannsen, Dirk, Ane Ohrvik. 2020. «How to Be a Pilgrim: Guidebooks on the Norwegian St. Olav Ways and the Heritagization of Religion. » *International Review for the History of Religions*: 508–536. DOI: <https://doi.org/10.1163/15685276-12341600>
- Kajiser, Lars, Magnus Öhlander (red.). 2011. *Etnologiskt fältarbete*. Studentlitteratur AB, Lund. Sverige.
- Kidd, Jenny, Eva Nieto McAvoy 2019/2. «Immersive experiences in Museum, gallery and Cultural heritage: A review of research findings and issues. » *School of Journalism, Media and Culture*, Cardiff University. ISBN: 978-1-913095-16-1.
- Kidd, Jenny. 2018. «Immersive heritage encounters. » *The Museum Review, Volume 3*, https://themuseumreviewjournal.wordpress.com/2018/04/16/tmr_vol3no1_kidd/
- Kverndokk, Kyrre. 2005. «Eg veit eg burde grine, alle dei andre grin jo»: *Skoleelevers møte med Auschwitz; mellom forventninger og erfaringer*. Novus: Tema Kultur och samhälle. <http://ojs.novus.no/index.php/TFK/article/view/351/349>
- Macdonald, Sharon. 2018. «Is Difficult Heritage Still Difficult? Why public acknowledgment of past perpetration may no longer be so unsettling to collective identities. » *Museum International*, 67:1-4. <https://doi.org/10.1111/muse.12078>
- Meyer, Birgit og Mattijs van de Port. 2018. «Sense and Essence: Heritage Dynamics Politics of Authentication, Aesthetics of Persuasion and the Cultural Production» Introduction: Heritage and the Cultural Production of the Real. Bergmann Books. URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctvw04hqq.5>
- Reijnders, Stijn. 2011. «Places of the Imagination. » *Media, Tourism, Culture*. Erasmus University Rotterdam, Nederland. Routledge. DOI <https://doi.org/10.4324/9781315600628>
- Reme, Eva. 2007. «Bergensia- komposisjoner av en by.» I *Kulturelle landskap. Sted, fortelling og materiell kultur*, redigert av Nils Gilje og Torunn Selberg. Bergen: Fagbokforlaget.
- Russo, Angelina. 2012. «The rise of the `media museum`: creating interactive cultural experience through social media». I *Heritage and social media: Understanding heritage participatory culture*, redigert av Elisa Giaccardi. London/New York: Routledge.

- Selberg, Torunn. 2002. Forord i *Historien in på livet. Diskussjoner om kulturarv og minnespolitikk*. Redigert av Anne Eriksen, Jan Garnet og Torunn Selberg. Lund, Sverige: Nordic Academic Press.
- Smith, Laurajane. 2006. *Uses of heritage*. Routledge. London/New York: Taylor Francis Group.
- Svarstad, Hanne. 2010. «Why Hiking? Rationality and Reflexivity Within Three Category of Meaning Construction», *Journal of Leisure Research* 42:1, 91-110: DOI: 10.1080/00222216.2010.11950196
- Svarstad, Hanne 2009. «Ut-på-tur-og-aldri-sur, men hvorfor egentlig?» NINA. *Forskning i friluft*. <https://www.nina.no/archive/nina/pppbasepdf/Kapitler/2010/Svarstad%20Ut-p%C3%A5-tur-og-aldri-sur%20Forsk%20i%20Friluft%202009.pdf>
- Tolia-Kelly og Divya P., Emma Waterton, Steve Watson. 2018. *Heritage, affect and emotion»: Politics, practices, and infrastructures*. ISBN 9781138547346. Routledge: New York/London. ISBN 9781138547346.
- White, Hayden. 1973. «*Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-century Europe*. » Forlag: Johns Hopkins Universitetet. ISBN 0-8018-1761-7
- Østerlund-Pøtzsch, Susanne 2011a: *The Ephemeral Act of Walking «Random Reflections on Moving in Landscapes of Memory (Loss)*. Åbo Akademi University, Finland.
- Østerlund- Pøtzsch, Susanne. 2011b: *Walking Nordic: Performing Space, Place and Identity* (2011).

Kilder:

- Aurskog-Høland kommune. 2022. «Den Kulturelle Skolesekken. » [den-kulturelle-skolesekken-skolearet-2021---2022.pdf](https://www.aurskog-holand.kommune.no/den-kulturelle-skolesekken-skolearet-2021---2022.pdf) (aurskog-holand.kommune.no) Hentet 03.08.22.
- Berger, Åse, 2002. *Grenselos i Flyktningeland. Loser fra Halden til Grue Finnskog under andre verdenskrig*. Thorsrud as – lokalhistorisk Forlag.
- Brokke, Haavard. 2018. «Nazister på skogstur langs grensen. Nazister, flyktningtrafikk og hemmelige agenter i Setskog 1940 – 1945.» Masteroppgave, Universitet i Oslo.
- Den Norske Turistforening. 2021. «Gå deg inn i historien». *Fjell og vidde nr.3*, 2021.
- Den Norske Turistforening og Riksantikvaren 2021. *Historiske vandreruter*. Brosjyre fra aktørene i Historiske vandreruter.
- Digitalt Museum. 2022. Digitalt fortalt. «Fortellinger om Flyktningeruta.» <https://digitaltmuseum.no>. Hentet 21.05.22

- Eidskog kommune. 2022. «Historien om Vestmarka».
<https://www.eidskog.kommune.no/tjenester/kultur-og-fritid/museum-og-kulturminner/grenselosmuseet/> Hentet 11.07.22
- Ekelund, Torbjørn. 2018. *Stienes historie. En reise til fots*. Oslo: Cappelen Damm.
- Elvemo, Jarle. 2012. *Grensebarn i krig. De unge og glemte heltene*. Porsgrunn: Norgesforlaget.
- Folkehelseloven. *Lov om folkehelsearbeid*. Artikkel. Sist oppdatert: 01.06.2021
<https://www.regjeringen.no/no/tema/helse/omsorg/folkehelse/innsikt/folkehelsearbeid/id673728/>
- Folk og forsvar 2021. Forsvarets mediesenter (red.)
<https://forsvaretsmuseer.no/Rustkammeret/Militaerhistorie/2.verdenskrig/Kurervirkso mheten>. Hentet 16.02.22
- Færøy, Frode 2022. Motstandskampen i Norge. Forsvarets museer. Oppdatert. 19.04.22.
Hentet 17.01.22. [motstandskampen i Norge – Store norske leksikon \(snl.no\)](https://www.snl.no/motstandskampen-i-norge).
- Grimnes, Ole Kristian. 2020. Flukten til Sverige. Norgeshistorie.no. Sist endret 21.10.20. <https://www.norgeshistorie.no/andre-verdenskrig/1753-flukten-til-sverige.html>. Hentet 17.01.22.
- Hagen, Knut-Øyvind. 2021: «Kultur slår natur for norske turister.» NRK, 2. mars 2021.
<https://www.nrk.no/kultur/kultur-slar-natur-for-norske-turister-1.15395401>. Hentet 03.04.22.
- Henriksen, Lise. 2002: «*Flyktningeruta: fra Oslo til svenskegrensa*». Brosjyre fra Flyktningeruta Norsk Grenselosmuseum. Grafisk verksted AS.
- Historiske vandreruter.no. 2022. Riksantikvaren og Den Norske Turistforening.
<http://historiskevandreruter.no/>. Hentet 23.01.22
- Johansen, Adrian Øhrn. 2022. Fra utstillingen *Grenseeksaminasjon 2022*. Bildet er gjengitt med tillatelse fra fotografen: [Adrian Øhrn Johansen \(adrianoj.com\)](http://adrianoj.com)
- Kjølås, Harald. 2022. «Ragnar Ulstein» SNL. Oppdatert 20.02.22.
https://snl.no/Ragnar_Ulstein
- Kofstad, Hege 2020. *Grenselosene*. ISBN 9788253041100. Norge: Pax Forlag.
- Kulturminneloven. 2022. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1978-06-09-50>.
Hentet 06.03.22.
- Kulturtanken 2022. Den Kulturelle Skolesekken i Norge. «Kulturarv i DKS»
<https://www.kulturtanken.no/den-kulturelle-skolesekken/kulturarv/>. Hentet 23.06.22.

- Levin, Irene. 2020. «Norske jøders flukt til Sverige under krigen.» Norgeshistorie.no. Sist endret 21.10.20. Hentet 17.01.22. <https://www.norgeshistorie.no/andre-verdenskrig/1738-Norske-j%C3%B8ders-flukt-til-Sverige-under-krigen.html>.
- Lillebråten, Erik. 2022. «Frivillig kulturvern, folkelig engasjement og grasrotbevegelse i sentrum». Stiftelsen Norsk Kulturarv. Tidsskriftet *Kulturarven* nr. 93. mars 2022.
- Lokalhistoriewiki.no. Fag- og forskningswiki driftet av Norsk lokalhistorisk institutt ved Nasjonalbiblioteket. <https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Lokalhistoriewiki:Hovedside>
- Lokalhistoriewiki. 2022. Flyktningeruta og Ole Theodor Burås. <https://lokalhistoriewiki.no/>. Hentet 03.04.22.
- Norske Grenseloseres Museum. 2000. «Drosje i hemmelig oppdrag – også for filmopptak» Tove Gjerdrum, Nils Harald Lundberg (red.). Grafisk Verksted AS: Aurskog
- Reine-Nilsen Mathea. 2022. «Verdensdagen for flyktninger», Lovdata. https://lovdata.no/artikkel/verdensdagen_for_flyktninger_over_100_millioner_mennesker_pa_flukt_i_2022/4023
- Riksantikvaren 2021. Ferieopplevelser 2020/2021. Befolkningsundersøkelse gjennomført av Norstat: <https://www.riksantikvaren.no/wp-content/uploads/2021/03/PM-Nettside>
- Riksantikvaren. 2021. «Kulturminner er ferievinner.» *Pressemelding*. Oppdatert 28. juni, 2021. <https://kommunikasjon.ntb.no/pressemelding/kulturminner-er-ferievinner?publisherId=17847602&releaseId=17902170>. Hentet 08.02.22.
- Riksantikvaren. 2021. Kulturminnesøk. Kulturminnebasen Askeladden. <https://www.kulturminnesok.no/>. Hentet 05.08.22.
- Riksantikvarens Magasin «Alle Tidens». 2021. Lise Evjen: *Ferden gjennom Femundsmarka*, 62-65, Oslo: Riksantikvaren.
- Riksarkivet i Sverige: Bildet av Willi Jutzi: <https://riksarkivet.se/willi-och-ragna>. Hentet 04.08.22.
- Riksarkivet i Sverige. 2022. «Landsfiskalernas arkiv». <https://riksarkivet.se/landsfiskalernas-arkiv>. Hentet 03.03.22.
- Riksantikvaren. 2022. «Tilskudd til frivillige lag som rydder vei for lokal historie.» *Pressemelding*. Oppdatert 04.02.22. <https://www.riksantikvaren.no/siste-nytt/pressemeldinger/tilskudd-til-frivillige-lag-som-rydder-vei-for-lokal-historie/>. Hentet 31.03.22
- Rødland, Kjartan. 2019. «Ragnar Ulstein» – Norsk biografisk leksikon https://nbl.snl.no/Ragnar_Ulstein. Hentet 5. mai 2022.
- Skodvin, Magne, Marianne Neerland Soleim. 2021. «Grenselos». Store Norske Leksikon. Universitetet i Oslo, Universitetet i Tromsø. <https://snl.no/grenselos>. Sist oppdatert 20.09.21. Hentet 12.12.21.

Statistisk Sentralbyrå. 2020. «Levekårsundersøkelsen».

<https://www.ssb.no/kultur-og-fritid/idrett-og-friluftsliv/statistikk/idrett-og-friluftsliv-levekarsundersokelsen>

St.meld. nr.35 (2012-2013). Kulturminnepolitikken: *Framtid med fotfeste*.

St.meld. nr.19 (2018–2019) Folkehelsemeldinga: *Gode liv i eit trygt samfunn*.

Thoresen, Jan Erik. 2008. *Mørket er min venn: en grenselos forteller*. Oslo: Spartacus Forlag.

Ulstein, Ragnar. *Svensketrafikken, 1974-77*. Bind 1-3. Oslo: Nasjonalbiblioteket, Oslo.

<https://www.nb.no/>

UT.no. 2020. «Historiske vandreruter». <https://ut.no/om-ut> og

(<https://ut.no/turforslag/1115777/flyktningeruta-historisk-vandrerute>. Ut.no

<https://ut.no/sjekkut>. Hentet 13.12.21

YouTube 11.11.2021. *Introducing the Icelandverse. Inspired by Iceland*.

https://www.youtube.com/watch?v=enMwwQy_noI. Hentet 5. Mai 2022.

Vedlegg 1: Informantoversikt

Intervju	Sted	Dato	Alder
Gruppeintervju I (3 personer)	Ute i feltet	26. juni 2021	30-50
Gruppeintervju II (2 personer)	Ute i feltet	26.juni 2021	30-40
Enkeltintervju Informant A	Facetime	27. oktober 2021	40-50
Enkeltintervju Informant B	Telefon	4. oktober 2021	40-50
Enkeltintervju Informant C	Fysisk møte	17. desember 2021	50-60

Vedlegg 2: Godkjent meldeskjema fra NSD. Ref. nr. 241167

Meldeskjema ✉ Skriv ut

Referansenummer
241167

Hvilke personopplysninger skal du behandle?

- Navn (også ved signatur/samtykke)
- Adresse eller telefonnummer
- E-postadresse, IP-adresse eller annen nettidendifikator
- Bilder eller videoopptak av personer
- Lydopptak av personer

Prosjektinformasjon

Prosjekttittel
Historiske vandreruter - Nærverv og betydning

Prosjektbeskrivelse
Prosjektet er en planlagt masteroppgave som ønsker å undersøke menneskers vandringsopplevelser på gamle ferdselsveier.

Begrunn behovet for å behandle personopplysningene
Personopplysningene jeg har svart ja på er nødvendig for å finne aktuelle informanter og for å få godkjent samtykke. Disse opplysningene er også nødvendig for å kontakte dem på telefon og via nett i planlegging av intervjuer og samtaler.

Prosjektbeskrivelse
[Prosjektskisse Anne Helen \(2\).pdf](#)